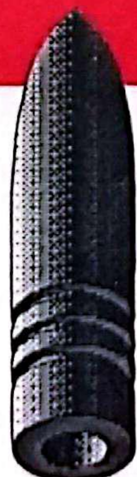
BOSNA I HERCEGOVINA

između RATA *i* MIRA

Srđan Bogosavljević • Vladimir Goati
Zdravko Grebo • Jasminka Hasanbegović
Dušan Janjić • Branislava Jojić
Zoran Slavujević • Paul Shoup

BOSNA I HERCEGOVINA
između
RATA I MIRA

FORUM ZA ETNIČKE ODNOSE

HERAedu

BOSNA I HERCEGOVINA IZMEĐU RATA I MIRA

REPRINT IZDANJE

Institut društvenih nauka
Beograd

BOSNA I HERCEGOVINA IZMEĐU RATA I MIRA
(REPRINT izdanje 1992.)

Izdavač
Forum za etničke odnose, Beograd
HERAedu, Beograd

Za izdavača
Dr Dušan Janjić
Zorica Stablović Bulajić

Recenzenti
Dr Raško Nešković
Dr Darko Tanasković

Redaktori
Dr Dušan Janjić
Dr Paul Shoup

Lektor
Milka Stanišić

Dizajn
Nikola Kostadinović
Kristina Radovanović

Kompjuterski slog i prelom
Mirjana Šaletić

Ilustracije
Aleksandar Ćirić

Tiraž
100

Štampa
Interprint plus, Beograd

SADRŽAJ

Ovo reprint izdanje KNJIGE MIRA je posvećeno sećanju na jednog od autora, Zdravka Greba, koji je bio jedan od vodećih građanskih boraca za mir.

Predgovor

Tokom 2018. godine i povodom 20 godina od NATO vojne intervencije protiv SR Jugoslavije (1999. godine) mnogi političari, njima bliski „analitičari" i mediji u Srbiji i širom bivše Jugoslavije nametnuli su javnosti pitanje: Da li je rat završen?

Objavljivanjem reprint izdanja zbornika radova publikacije „Bosna i Hercegovina između rata i mira" Forum za etničke odnose nastoji da doprinese odgovoru na ovo pitanje.

Ova „knjiga mira", kako ju je u predgovoru nazvala Sonja Liht, prvi put objavljena je 15. oktobra 1992. godine. Tokom 1993. godine prevedena je na engleski i španski jezik.

Autori priloga su: Srđan Bogosavljević, Vladimir Goati, Jasminka Hasanbegović, Branislava Jojić, Dušan Janjić, Zoran Đ. Slavujević iz Beograda, Zdravko Grebo i Zoran Pajić iz Sarajeva i Pol Šoup sa Univerziteta Virdžinija, SAD.

Poseban razlog za objavljivanje ovog izdanja leži u činjenici da je knjiga, u doba svoga pojavljivanja, ocenjena kao originalan prilog razumevanja i rešavanja ratne tragedije u Bosni i Hercegovini, odnosno čitavoj bivšoj Jugoslaviji, a da je (sa časnim izuzetkom redakcije NIN-a) u potpunosti prećutana u Srbiji. Mogući razlog za prećutkivanje je taj što, iako je knjiga napisana pre skoro tri decenije, ona, kako tada tako i danas, predstavlja korisno štivo za razumevanje onoga što se desilo. Stoga je ova knjiga prilog Foruma za etničke odnose nastojanjima da se javnost Srbije odupre prepravljanju istorije u korist ratnog huškanja i skrivanja od odgovornosti onih koji su doprineli da se Srbija, prvi put u svojoj modernoj istoriji, nađe na strani istorijskog gubitnika.

Postoje i sledeći razlozi za objavljivanje ove knjige:

- Ovo je prva knjiga uopšte koja je napisana i objavljena o tek započetom ratu u Bosni i Hercegovini;
- Ovo je prva knjiga, na prostorima bivše Jugoslavije, koja je, pored analize uzroka, ponašanja aktera i mogućih posledica rata, ukazala na puteve razrešavanja ratnog sukoba i to u okvirima snaženja ljudskih i manjinskih sloboda i prava kao i koncepta „rešavanja sukoba";
- Knjiga je bila uručena svim tadašnjim predsednicima bivših jugoslovenskih republika, političkom vođstvu Srba iz Bosne i Hercegovine i drugim učesnicima Mirovne konferencija o Jugoslaviji, koja je, pod zajedničkim predsedavanjem britanskog premijera Džona Mejdžora, generalnog sekretara UN Butrosa Galija i ministra spoljnih poslova Velike Britanije Daglasa Herda, održana 27. avgusta 1992. godine u Londonu;
- Stavovi autora ove knjige predstavljeni su Radionici o miru u Bosni i Hercegovini: Etnički sukob i geopolitike u bivšoj Jugoslaviji i na Balkanu, koju su organizovali Vudvord Vilson Centar i IREX, u Vašingtonu od 10. do 12. februara 1993. godine, a sa ciljem konsultovanja SAD administracije i predsednika Bila Klintona o Mirovnom predlogu za kraj rata u Bosni i Hercegovini, koji su napravili lord Dejvid Oven i Sajrus Vens;
- Knjiga je bila i deo radnog materijala („Bivša Jugoslavija: Od rata ka miru") za prvu evropsku Konferenciju građana za miroljubivu i demokratsku integraciju Balkana u Evropu, koja je u organizaciji Helsinškog parlamenta građana održana od 4. do 6. septembra 1993. godine, u Valensiji, Španija.

U Beogradu,
14. februara 2019. godine

Dušan Janjić
predsednik
Upravnog odbora
Foruma za etničke odnose

KNJIGA U SLUŽBI MIRA

Kada je počeo rat u Jugoslaviji, mnogi su verovali da će on ostati u lokalnim okvirima kao i da će biti lako zaustavljen. To je posebno važilo za najuticajnije političke lidere Zapada i za najuticajnije međunarodne organizacije. Helsinški parlament građana (HCA), kao jedan od začetaka evropskih građanskih inicijativa, zalagao se za drugačiji pristup ratu u Jugoslaviji. Samo deset dana pošto je, u Sloveniji, rat počeo, HPG je u Beogradu, 7. jula 1992. godine organizovao međunarodnu konferenciju o temi: "Dezintegracija Jugoslavije - Integracija Evrope". Na toj konferenciji, u čijem je radu učestvovalo oko 150 ljudi iz čitave Jugoslavije i iz dvanaest zemalja Evrope i Severene Amerike, usvojena je deklaracija u kojoj se tvrdilo da je kriza Jugoslavije, istovremeno, i kriza Evrope. Na konferenciji je profesor Zdravko Grebo, koordinator HPG za Bosnu i Hercegovinu (BH), predvideo i da će kulminacija tačke krize i dezintegracije Jugoslavije biti u BH i to zato što je postojanje posebnog entiteta BH vezano za postojanje Jugoslavije kao i što je postojanje Jugoslavije, vezano za to da li će BH opstati kao poseban entitet. Lično sam se, mnogo puta, uverila da su politički lideri u Evropi bili ubeđeni da su, u ovoj tački, i Deklaracija i izjava profesora Grebe bile preterane.

Nažalost, pokazalo se da su i Deklaracija i profesor Grebo bili u pravu. Rat u BH nije razorio samo BH već je opasno ugrozio miroljubivu i demokratsku integraciju Evrope kao i buduću balkansku integraciju.

Knjiga "Bosna i Hrecegovina između rata i mira" je još jedan pokušaj da se pomogne da se, na produbljeni način, shvati šta se desilo i šta bi se moglo desiti u ovom tragičnom delu sveta. Bilo je previše loših odluka u poslednjih četrnaest meseci, zapravo od kada je započeo rat u bivšoj Jugoslaviji. Autori knjige nastoje da pomognu u sprečavanju nastajanja novih grešaka koje bi se mogle desiti ako Ujedinjene Nacije, Evropska zajednica, KEBS i NATO kao i pojedine države ne shvate da je nepristrasnost i objektivnost u razrešavanju konflikata uslov bez koga nije moguće postići mirne

samo u Jugoslaviji i na Balkanu već ni u drugim sličnim situacijama. Autori nastoje da razrade i javnosti ponude neka druga moguća rešenja zasnovana na logici mira i građanske akcije. Zapravo, Knjiga, pored ana-litičkog dela, sadrži i konkretne predloge koji će, između ostalog, biti razmatrani i na Mirovnoj građanskoj konferenciji koju HPG organizuje za novembar 1992. godine u Skoplju (Makedonija). Naravno, Knjiga će svojom vrednošću, a pre svega ubedljivošću argumentacije i čvrstom opredeljenošću za mir i demokratiju biti značajan činilac od uticaja i na formiranje stavova političkih lidera, kao i šire političke javnosti.

Građani su, inače, do sada bili manje ili više pasivni posmatrači i sledbenici nacionalističkih političkih elita. Ukoliko pokušaju da sami uzmu svoju sudbinu u svoje ruke tada će i najuticajnije međunarodne organizacije kao i svetsko javno mnjenje shvatiti da u postkomunističkim društvima nema puta ka demokratiji bez začinjanja građanskih inicijativa, kao ni bez snažne podrške svim onim snagama koje žele demokratiju i mir. Ova knjiga je čin intelektualnog i građanskog delovanja za mir.

Sonja Licht
ko-predsednica HPG

Beograd, 01.09.1992.

ISTORIJSKI, SOCIJALNI I POLITIČKI IDENTITET BOSNE I HERCEGOVINE

BOSNA I HERCEGOVINA - OTVORENA PITANJA DRŽAVNO-POLITIČKOG IDENTITETA MULTIETNIČKE I MULTIKONFESIONALNE ZAJEDNICE

dr Dušan Janjić

Osnovne karakteristike identiteta Bosne i Hercegovine

Dva su pitanja otvorena. Prvo je: šta je Bosna i Hercegovina, Drugo je: čija je Bosna i Hercegovina?

Najopštiji odgovor na pitanje *šta je Bosna i Hercegovina (BH)*, mogao bi da glasi: BH nije puki geografski ili geopolitički prostor, a ni mehanička mešavina etniciteta- Muslimana, Srba i Hrvata. Ona je geopolitička, istorijska, civilizacijska i kulturna tvorevina višeg reda i identiteta.[1] Ovaj identitet nije svodiv na tzv. bosanstvo koje se često shvata kao neprekidna sitničava sukobljavanja i regionalističko slepilo.[2] U stvari, BH je osobeni entitet, jedinstvo različitosti.

I u svojim geografskim karakteristikama BH predstavlja jedinstvo različitosti. To je reljef obeležen planinama. To je, prelazak iz dunavskog u mediteranski, u balkanski univerzum.

---

1) Ivan Lovrenović, Slovo o Gorčinu, Nedjelja, Sarajevo, 20.5.1990, str. 8.

2) To shvatanje je rasprostranjeno u srpskom i u hrvatskom nacionalističkom tumačenju tzv. političke klime i kulture u BH. Ono se oslanja na pojam bosanstva koji je, svojevremeno, vlast Austrije propagirala kao politički nacionalni pojam u nastojanju da pojača razlike ovog dela Carevine u odnosu na Hrvatsku i posebno u odnosu, na tada Austriji suparničku, Srbiju. U tom nastojanju Austrija je favorizovala i oznake kakve su "bosanski jezik", "bosanski grb" i "bosanska zastava" (Jovan Kršić, "Psihologija Bosne", Narod, Sarajevo, 11.XI 1924, IV, 68, str. 1, Članci o društvenoj stvarnosti, "Svjetlost", Sarajevo, 1983, str. 108).

BH ima centralnu poziciju na prostoru bivše Jugoslavije. Reč je o samom središtu geostrateškog jezgra Balkana.[1] Na ovom prostoru poseban značaj ima tzv. Dinarska tvrđava koja predstavlja povoljno i sigurno odbrambeno jezgro i jedan od najvažnijih evropskih vojnooperacijskih pravaca između Panonske nizije i središnjeg Jadrana. Inače, čitav prostor BH i bivše Jugoslavije relativno je lako prohodan a na njemu se ukrštaju saobraćajni i geostrateški (operacijski) pravci. Sa ovog prostora se, relativno lako, mogu kontrolisati ostali delovi Balkana.[2] Otuda je nestabilnost ovog prostora od neposredno negativnog uticaja na stabilnost čitavog Balkana. I obrnuto, uspostavljanje stabilnosti u ovom području pozitivno utiče na stabilizovanje Balkana.

Ovaj geopolitički element - to jest geografski položaj u vezi s političkim razvitkom - bio je, u istoriji BH, važan, ali ne i presudan faktor.[3] Važniji su bili ekonomski (prirodna bogatstva - brojni rudnici gvozdene rude kao što su: Fojnica i Kreševo; rudnici olova - Vareš i Kladanj; rudnici uglja - tuzlanski basen, Banovići i mnogi drugi; Tuzla, odavnina, poznata zbog soli; bogate šume kao i pašnjaci koji omogućavaju stočarstvo; veliki hidroenergetski potencijali reka itd.) i socio-kulturni faktori. Među socijalno-kulturnim faktorima poseban značaj imaju *multikonfesionalnost i uopšte religioznost.*

Istraživanja sprovedena u Jugoslaviji, tokom šesdesetih godina, pokazala su da BH, posle Kosova, ima najviši procenat stanovnika - vernika (83,8%).[4] Pouzdano se može pretpostaviti da je osamdesetih godina, s pojačavanjem krize, došlo do obnove kako klasične tako i svetovne religioznosti. Od 48 verskih zajednica koliko je delovalo na teritoriji bivše Jugoslavije, većina njih deluje i na teritoriji BH.[5] Za BH je važno to što od tri najveće i najuticajnije verske zajednice dve imaju svoje "centrale" izvan BH. Središte Biskupske konferencije Katoličke crkve je u Zagrebu. Ova crkva ima znatan uticaj unutar hrvatske nacije, a njen franjevački red i širi ugled među građanima BH, posebno među muslimanima. Patrijaršija Srpske pravoslavne crkve je u Beogradu, a neke od njenih eparhija (na primer, Šabačko-

---

1) Živadin Jovičić, "Odnos delova i celine u jugoslovenskom geoprostoru", (Jugoslovenski geoprostor, Centar za marksizam univerziteta u Beogradu, Beograd, 1989, str. 39).

2) Radovan Pavić, "Osnove političko-geografskog položaja Jugoslavije" (Isto, str. 17)

3) Prof. dr Fedro Čulinović, Državnopravna historija jugoslavenskih zemalja XIX i XX vijeka (Hrvatska, Slavonija i Dalmacija, Istra, Srpska Vojvodina, Bosna i Hercegovina), Knjiga I, "Školska knjiga", Zagreb, 1956, str. 280.

4) Mr Radovan Samardžić, Religija i položaj vjerskih zajednica u SFRJ, "Vojnoizdavački zavod", Beograd, 1984, str. 64.

5) U BH je i 1850 profesionalnih verskih delatnika (Popis stanovništva, domaćinstava i stanova u 1981. godini. Tabela 089. Radnici prema zanimanjima, starosti i školskoj spremi, po polu SFRJ, SR, SAP, Savezni zavod za statistiku, Beograd, 1984, str. 44).

zvornička i istočno hercegovačka) deluju na teritoriji BH prelazeći republičke granice. Islamska zajednica ima četiri sabora a onaj najuticajniji, sa sedištem u Sarajevu, sabor je i za Hrvatsku i Sloveniju.

Za veroispovesti u BH karakteristično je da nastoje da asimiluju kulturna bogatstva nacije, da se sažive sa kulturama nacije. Otuda je, u BH, moguće da se govori o religijama pojedinih kultura, o religijama kao sastavnim delovima kulture naroda, ali ne i o tzv islamskoj, hrišćanskoj kulturi. Sve religijske grupe na području BH imaju karakter nacionalnih grupa. Religijske zablude su rasporostranjene i unutar pojedinih etničkih grupa. A ove grupe nisu rasprostranjene samo na području BH. Pravoslavna vera je rasprostranjena među Srbima u BH, ali i među Srbima širom bivše Jugoslavije; katolička vera među Hrvatima BH-a i izvan nje, a islam među Muslimanima širom bivše Jugoslavije.

Sve veroispovesti u BH imaju izgrađene sisteme normi vrednosti koje doprinose izgradnji posebnih identiteta ali i međusobnom povezivanju, toleranciji i poverenju, kao i razdvajanju i sukobljavanju etničkih grupa.

Posmatrano sa stanovišta povezanosti religijskog-verskog, etničkog i političkog identiteta pokazuje se da je za formiranje identiteta BH od izuzetnog značaja bogumilstvo. To je uslovilo i stvaranje snažnog mita bogumila.[1]

Učenje bogumila bilo je neomanihejstvo, odnosno umereni dualizam a, po svemu sudeći, BH je bila jedno od najčvršćih uporišta srednjeevropskog dualističkog učenja. Značajan činilac ovog uticaja bio je narodni jezik u bogosluženju. Uz to, delovanje bogumila u oblasti književnosti i uopšte kulture bilo je snažno, a njihove svete knjige i priče imale su uveliko tzv. prostonarodna obeležja.[2] Oni su odbacivali svaku hijerarhiju. Po tome su bili bliski slovenskom patrijahalnom demokratizmu. Sve to je doprinelo da su oni i njihovo učenje imalo snažan socijalni, kulturni i politički uticaj i među tzv. običnim narodom. Zbog svega toga, bogumili su utisnuli svoj pečat u izgradnju osobenog identiteta BH.

Rimska crkva je pokušavala da BH stavi pod svoju kontrolu, najpre, preko ugarskih dominikanaca, a zatim preko franjevaca. Stalni pritisci hrvatskih i ugarskih vladara, kao i nedoslednost domaćih vladara, uticali su da su se bogumili osećali bliži Turcima nego hrišćanima. Mada prelazak na islam nije rasvetljen, može se pretpostaviti da je uticaj bogumila u tome bio značajan.[3]

---

1) Paul Garde, Vie e mort de la Yugoslavie, "Librairie Arthème Fayard", Paris, 1992, pg. 188, 189.

2) Vjekoslav Klaić, Povijest Bosne do propasti kraljevstva, Zagreb, 1882, str. 352.

3) Ćirić Petešić, "Bogumilstvo i Islam" (Bosna i Hercegovina ogledalo razuma, IGC "Borba", Beograd, 1992, str. 11).

Religijski momenat prisutan je u procesu formiranja sva tri etniciteta u BH, ali posebno je izražen kod muslimana. Islam u BH, nije samo druga konfesija. On je i druga religija i druga civilizacija. On je snažno ugrađen u razne sfere individulanog i društvenog života ljudi (u tip ekonomskog života; strukturu ishrane; običajno-moralne norme; kulturu stanovanja, stav prema ženama, odnos prema generacijskim razlikama, odnosno prema učestvovanju u javnom životu itd.). Kod muslimana, islam u sebe uključuje niz religijskih, običajnih, kulturnih i etničkih obeležja slovenskog stanovništva, a i bogumilska, pravoslavna i katolička verska obeležja. Islam je, formirajući osobeni kulturnocivilizacijski krug i ambijent života ljudi, posebno snažno gradio etnički i nacionalni identitet muslimana. On deluje kao snažan faktor etničke kohezije.[1]

I najnovija istraživanja pokazuju da je religija za Muslimane faktor razvoja, dok se kod Hrvata primarno shvata kao nacionalna podloga održanja, posebno u kulturnoetničkoj dimenziji. To se objašnjava i time što se razvoj hrvatske nacije vezuje za tzv. nacionalizovanje katoličanstva i za prisvajanje nekih od temeljnih katoličkih principa i institucija. Ove se, vremenom, inkorporiraju u narodni život i tako postaju podloga za konstituisanje i razvoj nacionalnih institucija. Ove nacionalne institucije značajan su faktor hrvatske samobitnosti, a katoličanstvo je njihov pokrovitelj. Sa svoje strane, Hrvati su, kroz istoriju, tražili oslonac u katoličkoj crkvi, a njene funkcije preuzimali kao nacionalne. To je izgrađivalo lojalnost prema crkvi kakva nije prisutna kod drugih naroda katoličkih zemalja. Da je proces tzv. nacionalizacije katoličanstva kod Hrvata obeležen mnogim vidovima posredničke uloge nacije i religije potvrđuju i podaci iz najnovijih istraživanja po kojima su neznatna odstupanja (22,40% : 20,61%) nacionalne od reli-gijske vezanosti uz izuzetno visok stepen (88,87%) religioznosti kod Hrvata.[2] Dakle, katolički sindrom je ugrađen u najrazličitije nacionalne i državne interese Hrvata (i u BH), kao i u njihove odnose s drugim naci-jama i drugim verskim zajednicama.

Uticaj religije na nastanak i razvoj srpske nacije takođe je vidan. Religija je uključena već na samom početku nacionalnih procesa i to putem sakralnih, ali i svetovnih simbola i modela. Bez obzira da li se pravoslavlje pojavljuje u verskoj ili političkoj ulozi, ono je prihvatano kao središnji činilac stvaranja srpske nacije koji sublimira brojne etničke osobenosti i kulturne tokove. U pravoslavlju se nalazi oslonac za jačanje nacionalne svesti koja je omogućavala opstanak i unutar državnog i pravnog poretka

1) Esad Ćimić, Čovjek na raskršću, "Svjetlost", Sarajevo, 1975, str. 81.
2) Dr Ibrahim Bakić, Nacija i religija, Institut za proučavanje nacionalnih odnosa, Sarajevo, 1991. str. 33, 120, 121.

turske i austrijske carevine. To je omogućavala i harmoničnost religijskog narodnog predanja, koje posredstvom Kosovskog mita i drugih simbola, podstiče spremnost na žrtvovanje za nacionalni interes srpstva.

Zahvaljujući istorijskim okolnostima, pravoslavna crkva je značajna institucija okupljanja ljudi. Otuda i svest o poistovećivanju crkvene organizacije sa etničkim granicama. U toj svesti, koja živi i danas, pravoslavlje je sinonim srpstva a srpstvo, sinonim pravoslavlja.[1] Zapravo, delovanje Srpske pravoslavne crkve (SPC) je, od stvaranja Pećke patrijaršije, na sve-tovno - politički način, i uključeno u sve nacionalno političke događaje. U toj ulozi ona se pojavljuje i kao samozvani predstavnik političkih interesa srpske nacije. Zbog svoje verske ali i svetovne uloge ova crkva, kao i Katolička crkva i Islamska zajednica, bi mogla biti značajan faktor u nalaženju kompromisa i u procesu miroljubivog razrešavanja sadašnjih sukoba. Još se srednjevekovna Bosna razlikuje od susednih zemalja po tome što u njoj nije bilo državne vere, već se odvijalo nadmetanje tri veroispovesti - katoličke, pravoslavne i patarenske (bogumilske). Kasnije mesto bogumilstva zauzeo je islam. To je nalagalo traganje za rešenjem primerenom konfesionalnoj šarolikosti BH i sprečavanju verskih ratova, a to je sa svoje strane, doprinosilo razvijanju osobene političke kulture traženja ekvilibrijuma s jedne, ali i udruživanju protiv Trećeg (za razliku od Zapada gde je Neprijatelj u pravilu Drugi, u BH to je, u datom trenutku, Treći), s druge strane.[2]

Od značaja za razumevanje identiteta BH, njene istorije, sadašnjosti i budućnosti jeste i njena *etnička struktura*. U BH ima oko dvadeset, ali samo devet statistički relevantnih etničkih zajednica i grupa. Po tome je BH manje složena od nekih drugih delova bivše Jugoslavije, na primer od Srbije odnosno Vojvodine. Muslimani čine 43,7%, Srbi 31,3% i Hrvati 17,3% stanovništva BH. Reč je dakle o tri relativno velike etničke grupe čiji odnosi su takvi da nijedna od njih ne čini ubedljivu većinu. Uz to, Srbi i Hrvati se prostorno oslanjaju na koncetraciju svoje etničke zajednice izvan BH u tzv matičnim republikama - Srbiji i Hrvatskoj. Muslimana ima i izvan BH, posebno su teritorijalno skoncetrisani u Srbiji (Sandžak). Dakle, u BH nema tzv. većinske nacije niti je BH matična država samo jedne od nacija.

---

1) Milorad Ekmedžić, Stvaranje Jugoslavije, 1, "Prosveta", Beograd, 1989, str. 41; Bogo Grafenauer, "Pitanje srednjevekovne etničke strukture postanka jugoslovenskih naroda i njihovog razvoja", Jugoslovenski istorijski časopis, Beograd, 1/2, 1966, str. 9.

2) Mr Ivan Cvitković, "Religije i njihov uticaj na zajedništvo" (Zajedništvo i nacionalni odnosi u Bosni i Hercegovini, Studijski centar GK SK BIH, Sarajevo, Sarajevo, 1973, str. 241); Dr Boris Nilević, "O srpsko - pravoslavnoj crkvi u srednjevekovnoj Bosni" (Bosna i Hercegovina ogledalo razuma, IGC "Borba", Beograd, 1992, str. 15 - 17).

To uslovljava i da je BH osobena i po tome što je podložna uticajima spolja.[1]

Etnička slika BH je osobena i po tome što su sve tri etničke zajednice - Muslimani, Srbi i Hrvati - zajedničkog slovenskog porekla. Uz to brojni su i Jugosloveni, kao su po etničkom poreklu i Srbi, Hrvati i Muslimani, kao i ljudi koji se ne izjašnjavaju u nacionalnom smislu. Uz to, Srbi i Hrvati iz BH su, zbog istorijskih i kulturnih prilika, umnogome različiti od Srba i Hrvata iz Srbije odnosno iz Hrvatske. To se ogleda u dijalektu, u osobenim navikama i kulturi, i u različitim pogledima na nacionalno pitanje ili državu.[2] Za BH, kao i za čitavu bivšu Jugoslaviju, karakteristično je to da složena etnička struktura predstavlja obeležje naselja. Na primer, u BH je po popisu iz 1991. godine od ukupno 100 opština bilo samo pet tzv. etnički čistih (i to tzv. muslimanska - Cazin, tzv. hrvatske Posušje, Grude, Lištica, Čitluk i Ljubuški i tzv. srpski Šekovići). Naročito je etnička izmešanost izražena u velikim urbanim centrima. Jedan od najizrazitijih primera izuzetne etničke izukrštanosti i heterogenosti predstavlja grad Sarajevo.

BH je, generalno posmatrano, a posebno sa stanovišta migriranja Srba i Hrvata, izrazito emigraciono područje. To stvara brojne enklave Srba iz BH u Srbiji i Hrvata iz BH u Hrvatskoj. Ove enklave se, danas, pojavljuju kao svojevrsne i izuzetno jake grupe za pritisak.[3]

---

1) To se manifestuje tako što danas vodeće, tzv. nacionalne stranke Srba i Hrvata u BH nisu autonomne. One su vezane s Beogradom i Zagrebom. Veza po partijskoj liniji je evidentnija kod Hrvatske demokratske zajednice (HDZ) BH, koja je ogranak vladajuće HDZ iz Hrvatske i produžena ruka same države Hrvatske. Kod Srpske demokratske stranke (SDS) ta je veza posredovana ali, takođe, čvrsta. Najpre, SDS ima svoje ogranke i u Hrvatskoj i u Srbiji. Istovremeno, ona je neformalnim, ali efektivnim vezama povezana i s bivšom federalnom državom, posebno JNA, vlastima Srbije, vladajućom strankom SPS i Slobodanom Miloševićem. Za ove veze naročito se koriste takozvana vanstranačka udruženja Srba iz BH u Srbiji i ista takva udruženja u Hrvatskoj.

2) Na primer, uloga države kao faktora sveopšteg nacionalnog okupljanja je naglašena kod Srba iz BH. Kod Srba iz Srbije, ona je umnogome svedena na vojsku, policiju i poreze. Uz to, nacije se u Srbiji više vide po tzv. francuskom modelu (kao spoj etničkog i državljanskog uz dominaciju političkog principa, to jest kao pripadanja naciji - državi), a kod Srba iz BH po tzv. nemačkom modelu (kao pripadanje istoj kulturi i veri, kao i nastojanje da se ove organizuju u nacionalnu državu u kojoj dominira etnički princip). Ova razlika nije tako naglašena između Hrvata iz BH i vladajuće političke kulture u Hrvatskoj. To i objašnjava zašto je "ujedinjavanje" Herceg Bosne (Zapadne Hercegovine) obavljeno potpuno izvan javnosti tzv. kapilarnom šovinističkom saradnjom sa Zagrebom. To, istovremeno, opominje da se ovaj savez zadugo neće moći da raskine. To će biti jedan od novih uzroka poremećaja političkih odnosa, te i sukoba u BH.

3) To se vidi i kroz to što su ove grupe izuzetno aktivne u nacionalističkim institucijama Srbije (SPS, razne druge nacionalističke stranke i SPC) i Hrvatske (HDZ, Hrvatska stranka prava, HSP itd). Njihov uticaj je bio snažan i u JNA. To posebno važi za Srbe iz BH. Zbog toga će ove grupe igrati značajnu ulogu i u budućim zbivanjima, kako u samoj BH tako i izvan nje, posebno u Beogradu i Zagrebu.

Sa svoje strane Muslimani - posebno iz Srbije (Sandžaka) migrirali su ka tzv. etnocentrima u BH (naročito ka Sarajevu) Etnocentričnost dosadašnjih migracija u BH i izvan nje, širom bivše Jugoslavije, ojačavala je i onako značajan uticaj etničkog činioca (od kulture, jezika do sociopsiholoških faktora), rodbinskih i sličnih tzv. nacionalnih veza u rešavanju mnogih životnih problema (na primer, pri zapošljavanju, pri rešavanju stambenog pitanja, u sticanju obrazovanja ili u političkoj i socijalnoj promociji). Zato preseljenja na ovim prostorima i u postojećim uslovima nisu, uvek, neposredni izraz ekonomske logike i motivisanosti. Ona su izuzetno snažno povezana sa politikom (tako je, na primer, masovno preseljavanje ljudi iz BH posle Drugog svetskog rata, pre svega Srba u Vojvodinu, bilo snažno motivisano političkim motivima kažnjavanja Nemaca i Mađara za saradnju s Hitlerovom vojskom i nagrađivanje tzv. boračkih, partizanskih porodica, a uz aktivno učešće tadašnjih vlasti i KPJ). Danas, je na delu primena tzv. etničkog čišćenja i političko podsticanje migracija u cilju zaokruživanja tzv. sopstvenih teritorija i razgraničavanja s Drugim. Ovakva vrsta migracija ima izuzetnu političku, psihološku i moralnu važnost pre svega za nastavljanje procesa tzv. nacionalnog okupljanja ili nacionalne homogenizacije, što dodatno pojačava interetničke distance, tenzije i sukobe.

Već je rečeno da postojanje etničkih razlika određuje BH kao bogato jedinstvo različitosti. Ove različitosti su i faktor oblikovanja osobenog identiteta BiH, kao i faktor interesnog okupljanja i sukobljavanja. Tu se susreću, sukobljavaju i neutrališu različite kulture, religije i političke dominacije. Tu se čuvaju tragovi prošlosti organski izmešani u višekonfesionalno, višekulturno i etničko jedinstvo. Po tome je BH jedinstvena u Evropi.[1]

Postojanje Muslimana kao etniciteta daje u evropskom okruženju posebnu oznaku identitetu BH. Samo pitanje definisanja i imenovanja ove zajednice izaziva brojne rasprave i sukobe. To je, između ostalog, i rezultat činjenice da je istorija muslimana puna promena (bogumilstvo, islamizacija, bune, okupacije). S turskom vlašću i, kasnije, nastankom nacija dodatno se zaoštravaju iskušenja muslimana. Od tada su muslimani i hrišćani, sa svojim osobenim obeležjima i orijentacijama, istorijskim i ekonomskim položajem, dve suprostavljene grupacije, dva neprijateljska sveta. Hrišćani su u muslimanima - zbog njihovog položaja sunosioca vlasti - videli svoje ugnjetače. A muslimani su u "hrišćanskoj raji" i njenim upornim težnjama za nacionalnim oslobođenjem videli zaklete neprijatelje. Ove razlike su dugo podržavane i podsticane spolja.[2]

---

1) Dževad Jahić, "O nekim jezičkim tendencijama u Jugoslaviji" (Funkcionisanje jezika u višenacionalnim zemljama, Institut za jezik i književnost, Institut za proučavanje nacionalnih odnosa, Sarajevo, 1990, str. 206, 211).

2) Rizo Ramić, "O stanju Bosanskohercegovačkih Muslimana", Književnik, Zagreb, 1937, XXVI, 9, str. 340 (Članci o društvenoj stvarnosti, "Svjetlost", Sarajevo, 1983, str. 389, 390).

Razvoj muslimana kao nacije (njihovo uobličavanje u naciju u modernom smislu reči, dakle i u političku zajednicu) paralelno je, a na neki način i paradoksalno povezano s komunističkom vladavinom. U socijalističkoj Jugoslaviji dolazi do ustavnopravnog i političkog priznanja nacionalnog subjektiviteta muslimana,[1] mada u prvim godinama svoje vlasti komunisti nisu znali šta bi učinili s muslimanima. Ovi su, 1953. godine, u popisu mogli biti "Jugosloveni". Šezdesetih godina kategorija "Musliman" je uvedena u popise. Od tada se mnogi od onih koji su se ranije izjašnjavali kao Srbi a mnogo manje kao Hrvati, deklarišu kao Muslimani. Rezultat toga je da su Muslimani 1971. godine, najbrojnija grupa u BH. To je, naravno, izazvalo tzv. demografski gubitak, pre svega na strani Srba.[2]

S druge strane, unutar muslimanske populacije uspostavljanje Muslimana kao nacionalne kategorije prisutno je kao dugoročan cilj. To je, proizvodilo nacionalnu odanost ove grupe svom posebnom identitetu i istrajavanje na njemu u zaoštrenom nadmetanju između Srba i Hrvata a u nastojanju da muslimane pripoje sebi. O njima se govori kao o "Cvijeću hrvatskog naroda" ili kao o "Srbima muhamedanske ispovesti".[3] Međutim, ako je išta poruka najnovije istorije pa i sadašnjeg građanskog rata, onda je to da su ovakva nadmetanja bez izgleda na uspeh. Time nisu prestali svi sporovi oko određenja ovog etniciteta. To se vidi i iz pokušaja da se objasni kategorija "Bošnjak".

"Bošnjaštvo" je, na primer po tumačenju A. Zulfikarpašića, pre svega, nacionalna a "musliman" verska oznaka. Musliman-Bošnjak ili Bošnjak--Musliman je kombinacija koja obuhvata oba određenja. Međutim, na kraju se ispostavlja da je pitanje bošnjaštva u najvećoj meri pitanje muslimana u BH. Povratkom, kako se tvrdi, istorijski potvrđenog imena - "Bošnjak", muslimanima bi se vratio nacionalni identitet.[4] Po ovom shvatanju, bosanski muslimani ili bošnjaci su nastali iz hrvatskog, srpskog, vlaškog ili osmanskog itd. etničkog supstrata.[5] Oni su, pre svega, potomci bogumila kojih je nekada bilo u Bosni 90%, a od vremena turske vlasti nazivani su Bošnjaci. Za vreme Austrije to je ime dekretom zabranjeno, kao i za vreme Kraljevine Jugoslavije. I na kraju, komunisti su 1971. godine dekretom odredili da se muslimani - Bošnjaci moraju nazivati Muslimani s velikim "M", što ih odvaja od vere.[6] Po njemu Bošnjaci - muslimani su "najbrojniji

1) Dr Atif Purivatra, "O nacionalnom fenomenu Muslimana", Pregled, Sarajevo, 4/1974.
2) George Schöphlin, Power, Ethnicity and Communism in Yugoslavia, paper, 1992, p. 17.
3) Adil Zulfikarpašić, "Ni srpska, ni hrvatska", Nedeljna Borba, Beograd, 19/20.VI 1990. (Članci i intervjui, Bošnjački institut, Zurich, Sarajevo, 1991, str. 247, 248).
4) Adil Zulfikarpašić, "Nema Bosne bez Bošnjaka", Danas, Zagreb, 19.VI 1990 (Isto, str. 283).
5) Muhamed Filipović, "Savezom protiv računica", Nedjelja, Sarajevo, 20.05.1990, str. 24.
6) Ovu navodno komunističku liniju, po Zulfikarpašiću, nastavljaju Stranka demokratske akcije (SDA) i A.Izetbegović, dok Muslimansko bošnjačka organizacija (MBO) politički nastavlja bošnjačku liniju.(Adil Zulfikarpašić, "Srbi - protivnici i saveznici", Srpska reč, Bgd, 02. IX 1991, Članci i intervjui, Bošnjački institut, Zurich, Sarajevo, 1991, str. 614, 615).

narod i bez sumnje najjači državotvorni element i faktor stabilnosti Bosne".[1]

Ljudi u BH su svesni međusobnih etničkih razlika. Oni su duboko svesni i dejstva ovih razlika kao faktora povezivanja, ali i kao faktora pomanjkanja poverenja i izazivanja sukoba. Time se može tumačiti i dugo opiranje stanovništva BiH da se uđe u oružane sukobe. Zapravo, sve do kraja prošle (1991) godine, podaci dobijeni istraživanjem nacionalne vezanosti pokazuju veoma nizak skor nacionalne vezanosti, to jest socijalne (etničke) distance. Naime, svega 11,87% ispitanika slaže se s tvrdnjom "da je nacionalnost veoma važan ili uglavnom važan kriterij da bi neko bio dobar prijatelj", a 72,36% smatra da "to nisu važne karakteristike čoveka". Međutim, kod pitanja o kriteriju za stupanje u brak situacija se menja. 42,66% Muslimana misli "da je nacionalna pripadnost veoma ili uglavnom važan kriterij". Tako misli i 39,03% Hrvata, 25,29% Srba i svega 8,18% Jugoslovena, dok 64,61% Jugoslovena misli da "to uopšte nije važan faktor". Taj stav deli i 39,91% Srba, 29,48% Hrvata i 24,98% Muslimana. Oko pitanja "da li se čovek oseća sigurnim kad živi u sredini gde je većina njegove nacije" stavovi su, kod svih etničkih zajednica, podeljeni. Kod Hrvata je odnos 38,02% : 37,30% u korist stava da se čovek, tada, oseća sigurnijim, a kod drugih preovlađuje neprihvatanje ovog stava i to u odnosu, kod Muslimana, 39,91% : 30,76%; kod Srba 41,29% : 35,58% i kod Jugoslovena 44,77% : 23,53% procentualno. Kada je u pitanju religijska vezanost pojavljuje se još manji stepen vezanosti. Odgovori se kod svih kreću u pravcu neprihvatanja stava "da se čovek oseća sigurnijim, ako živi u sredini gde je većina pripadnika njegove religije" i to odnosu kod Muslimana, 41,24% : 27,04%; kod Srba 43,78% : 29,36%; kod Jugoslovena, 47,39% : 16,34%. Hrvati, i po ovom parametru, pokazuju nešto izraženiju zatvorenost. Kod njih je odnos 38,27% : 36,26% takođe u korist neprihvatanja prethodnog stava.[2]

Po ovom istraživanju i stavovi studenata o nacionalnoj vezanosti podeljeni su. Ipak, 43,10% ispitanika zastupa stav "da nema nacionalne podeljenosti ne bi bilo ni razdora među ljudima" iskazujući tako svest o postojanju snažne nacionalne vezanosti, ali i njenog sukobljavajućeg dejstva. Po pitanju da li "pripadanje naciji pruža čoveku osećaj stihijnosti" pozitivni

1) Adil Zulfikarpašić, "Suverena Bosna je moguća", Bosanski pogledi, 7. III 1991 (Isto, str. 82, 83).

2) Dr Ibrahim Bakić, Nacija i religija, Institut za proučavanje nacionalnih odnosa, Sarajevo, 1991, str. 31-99, 199. Reč je o podacima dobijenim u istraživanju "Stavovi studentske omladine u BiH o međunacionalnim odnosima i društvenim promjenama", obavljenom novembra 1991. godine na uzorku od 900 ispitanika sa univerziteta u Sarajevu, Tuzli, Mostaru i Banja Luci.

odgovor daje najviše Hrvata (52,27%), zatim Srba (38,65%), Muslimana (36,00%) i najmanje (11,58%) Jugoslovena. Porazno da nacionalna pripadnost ispitanika utiče na nacionalnu vezanost. Isto važi i za konfesionalnost. Tako, na isto pitanje pozitivno odgovara 49,63% katolika, 41,40% pravoslavaca i 40,36% ispitanika islamske konfesije. Interesantno je da je ovde razlika između grupa manja nego u prethodnom slučaju. To govori da su vernici, istovremeno i čvršće nacionalno vezani. Takođe, studenti pripadnici stranaka pokazuju veću nacionalnu vezanost od studenata nepartijaca (37,21% : 29,70%). Posebno su značajni stavovi ispitanika po pitanju o neravnopravnosti nacija u BH. Da niko nije izrazitije diskriminisan misli skoro 59,75% studenata. Istovremeno, 44,93% ispitanika misli da Srbi imaju veći uticaj nego što bi trebalo da imaju, a 52,68% da Jugosloveni imaju manji nego što bi trebalo. Indikativno je, međutim, da 59,64% Muslimana misli da Srbi "imaju veći uticaj nego što bi trebalo" a 24,91% to misli za Jugoslovene. Srbi, međutim, u 52,22% misle da i Hrvati odnosno u 44,44% da Muslimani "imaju veći uticaj nego što bi trebalo da imaju". Hrvati, pak, u 69,70% misle to za Srbe a 40,48% za Jugoslovene. Dakle, može se zaključiti: prvo, ispitanici retko smatraju da njihova zajednica ostvaruje veći uticaj nego što bi trebalo; drugo, studenti Muslimani i Hrvati izrazito često opažaju da Srbi imaju preveliku moć; treće, studenti Srbi to isto opažaju za Muslimane i Hrvate; četvrto, studenti Jugosloveni (40,48%) vide tako Hrvate. Ovi podaci govore o međusobnoj antagoniziranosti stavova Srba, s jedne i Muslimana i Hrvata, s druge strane. Međutim, izgleda da se ova (pre svega socijalna - politička antagoniziranost) ne oslanja na veliku socijalnu (etničku) distancu jer 45,04% kaže da bi bez imalo razmišljanja sklopilo brak s osobom druge nacionalnosti; 22,69% kaže "Da, iako bi mi bilo draže da je to osoba moje nacionalnosti", a samo 10,49% kaže "Ne, ni u kom slučaju". I ovde je razlika po nacionalnosti izrazita. Socijalna distanca je najveća kod Hrvata od kojih bi 21,38% sklopilo takav brak bez razmišljanja, a najmanja kod Jugoslovena od kojih bi to učinio svih 85,50%.

Ovakvi nalazi govore između ostalog: prvo, da su ljudi svesni svoje etničke i konfesionalne pripadnosti, ali i da se izjašnjavaju uz naglašenu svest o jedinstvu BH; drugo, da stepen nacionalne i religijske vezanosti nije bio znatnije izražen u interpersonalnim odnosima, već da je prisutniji na nivou odnosa s društvenim institucijama; treće, Hrvati i Muslimani pokazuju veći stupanj nacionalne vezanosti i veću sklonost ka religijsko - nacionalnoj identifikaciji u svakodnevnom životu i u širem socijalnom smislu, posebno u politici. Upravo u sferi politike nalazi se jedan od važnih faktora usmeravanja interetničkih odnosa ka saradnji ili ka sukobima i ratu u BH, i četrvto, ovo, kao i mnoga druga istraživanja, ukazuje na postojanje latentnog nacionalizma. Međutim, istraživači su odbijali da ovako inter-

pretiraju čak i one skorove na skali otvorenosti kojom su merili tzv. nacionalanu usmerenost. Istovremeno, politička elita nije dozvoljavala da se o tim problemima raspravlja, već ih je držala u domenu njene procene i sankcije.

Više od dva veka vodi se borba, pre svega između srpskih i hrvatskih političara, inetelektualaca, posebno istoričara i pesnika oko pitanja: *Čija je Bosna i Hercegovina?* Ovakve rasprave se, u pravilu, vode instrumentalizovanjem istorije a u službi dnevne politike, pa i generalštabova. Omiljena tema im je dokazivanje tzv. istorijskih prava na BH.[1] To se dešava i danas kada BH preživljava krvavi građanski rat i jednu od najtežih kriza svoga identiteta.[2]

U razmatranju o tome čija je BH moglo bi da se pođe od stava da se osobeni identitet BH održava između ostalog i zato što je stariji i od srpske, i od hrvatske i od muslimanske nacije i zato što se čvrsto temelji na faktorima povezivanja u oblasti kulture (pre svega jezika, tradicije i političke kulture), na kontinuitetu državno-političkog razvoja itd. Sve u svemu, BH jeste geografski pojam, ali on nije samo to. To je zemlja u kojoj su, tokom istorije, određene ljudske zajednice postepeno stvarale okvir za svoj zajednički ljudski život unutar sopstvene samostalne političke zajednice. Reč je, dakle, o samosvojnom i samobitnom identitetu i etnicitetu, o jednom društvu i jedinstvenom kulturnom prostoru.[3]

Kultura BH je obeležena: prvo, egzistencijalnom, sudbinskom upućenošću ljudi i grupa s ovog područja jednih na druge; drugo, jezičkom, običajnom i opšte kulturnom bliskošću i, treće, brojnim, kroz istoriju i savremenost, uticajnim kulturnim, etničkim, konfesionalnim i političkim razlikama. Reč je o ***osobenom jedinstvenom kulturnom prostoru*** obeleženom pluralizmom kultura i konfesija, to jest sličnostima u razlikama. To se vidi u hronikama i putopisima, narodnim pripovetkama, epskoj i lirskoj poeziji, arhitekturi, umetničkim delima uopšte. Zapravo, BH predstavlja relativno mali prostor na kome se sustiču, sukobljavaju, dopunjavaju, pa i rastaču, različiti kulturni sistemi. Otuda svako nastojanje da se ovaj prostor obeleži samo jednim standardom vodi u nasilje nad stvarnošću; u nasilno likvidiranje ili podsticanje razlika.

---

1) Mehmedalija Bojić, "Prisvajanje istorije srednjevekovne Bosne" (Bosna i Hercegovina ogledalo razuma, IGC "Borba", Beograd, 1992, str. 7).

2) O dubini ove krize govori i to što, danas, različita imena za ovaj idenitet imaju pridodata posebna, pa i sukobljena značenja. Ime "Bosna" je, danas, odrednica tzv. muslimanskog stava, "Bosna i Hercegovina" ali s obaveznim dodatkom "Srpska Republika" je izraz tzv. srpske a "Herceg Bosna" hrvatske pozicije.

3) Dr Marko Oršolić, "Bosne će biti ili nas neće biti", Nedjelja, Sarajevo, 20.05.1992, str. 7.

Ideja i nastojanje na etnonacionalističkom preuređenju bosanskohercegovačkog kulturnog prostora neprekidno su prisutni u BH. Po ovim merilima kulture Srba i Hrvata su srpske ili pravoslavne, a Hrvata hrvatske ili katoličke i zato one pripadaju srpskom odnosno hrvatskom kulturnom krugu koji se, pak, po pravilima etnonacionalizma mora i državnopolitički organizovati etnocentristički, odnosno uključiti u okvire Hrvatske i Srbije, sa kulturnim centrima u Zagrebu i u Beogradu, odnosno u potcentrima Mostaru i u Banja Luci. Naravno, problem koji nastaje s onim viškom koji inače i daje osobenost BH, iz etnonacionalističke optike se rešava tako što se vezuje za Muslimane, uz tezu da je među njima (i izvan BH) učvršćena islamska kultura. Međutim, taj odgovor ne zadovoljava. Sam pojam "islamska kultura" neodređen je i implicira najmanje dve stvari: prvo, prostu kopiju orijentalnih kultura što u BH nije slučaj i, drugo, svođenje svih osobenosti na versku osnovu koja se, ideološko-politički instrumentalizuje kroz priču o podleganju fundametalističkom islamskom obrazcu.[1] To takođe nije tačno. Sve ono što je stvarano u umetničkim zanatima (obrada metala, kože, drveta i tekstila; verske građevine, mostovi; bezistani; karavansaraji i hanovi; šedrvani; hamami; čitava urbana rešenja; narodne umotvorine itd.) stvarao je slovenski živalj, nalazeći u tom stvaralačkom činu i sudbinsku šansu za očuvanje egzistencije i vlastitog digniteta. Uticaji orijentalne kulture su dominantni uz sve mnoštvo ukrštanja i drugih kultura.

Uz sav očigledan i snažan uticaj različitih kultura i civilizacija, uočljivo je i to da je ovaj prostor, posebno neki njegovi regioni (na primer, Cazinska Krajina pretežno naseljena Muslimanima, uz Bosansku Krajinu, koja je inae pretežno naseljena srpskim stanovništvom) tipično zatvoreno društvo koje izolovano od drugih, živi svoju tradiciju. Reč je o grupama ljudi i o područjima koja su svoju šansu za egzistenciju nalazila u zatvaranju u uske okvire, ljubomorno čuvajući veru, običaje, kulturu u najširem smislu. Ovo zatvaranje je i svojevrsni proizvod, ali i uzrok izrazitih disproporcija koje postoje u BH. Prvo, reč je o regionalnim disproporcijama i podelama na razvijene kulturne centre (Sarajevo, Mostar i Banja Luka) i zapuštenu provinciju. Ove disproporcije su negovane i zaoštravane do sada vladajućim centralističkim kulturnim politikama i državnim finansiranjem kulture; drugo, naglašena je disproporcija između obrazovanja i elementarne kulture, s jedne, i mnogih vrhunskih ostvarenja i ljudi vrhunske kulture (na primer u književnosti, slikarstvu, filmu, pozorištu), s druge strane. Pouka koja sledi iz ovoga glasi da bi trebalo dati prednost decentralizaciji i policentričnosti kulturne politike. Trebalo bi da regije budu centri osnovnog odlučivanja o politici i kulture.

---

1) Mr Muzafer Hadžagić, "Kulture u Bosni i Hercegovini kao osnove zajedništva" (Zajedništvo i nacionalni odnosi u Bosni i Hercegovini, Studijski centar GKSKBiH Sarajevo, Sarajevo, 1973, str. 105).

Jezička karta bivše Jugoslavije bila je vrlo šarolika. BH, kao središnji areal srpskohrvatskog jezičkog područja, zauzima posebno mesto u toj šarolikosti. BH je atipična. Ona ne spada ni u slučaj različitih slovenskih jezika (kao Makedonija i Slovenija), a ni u slučaj varijetskih razlika (kao Srbija i Hrvatska, odnosno Srbi i Hrvati izvan BH). Jezik kojim govore ljudi u BiH, svih nacionalnih i religijskih grupa, jedan je te isti jezik (različito nazivan - srpski, hrvatski, srpsko-hrvatski, hrvatsko-srpski itd). To je standardni jezik koji je, u visokom stepenu, ujednačen. Reč je o dijasistemu. Razlike se pojavljuju u pismu (mnogi Srbi, mada ne i svi, koriste se ćirilicom, a ostali latinicom). Dijalekt je zajednički štokavski govor i to mlađi ijekavski, tzv. hercegovački govor. Područje ovog govora obuhvata sadašnju BH, deo Crne Gore i Sandžaka.[1] Po njemu je, inače, različit govor Srba i Hrvata iz BH od govora Srba i Hrvata iz Srbije i Hrvatske.

Inače, srpskohrvatski jezik pripada malobrojnom krugu standardnih jezika koji su ostvareni na formuli: više nacija - jedan dijasistem - jedan standardni jezik. Razlike nastaju na planu jezičkog standarda ili tačnije, ujednačenosti književnojezičke norme. Varijantske razlike u ekstremnoj selekciji (Beograda i Zagreba) iznose svega 3-7%. Međutim, varijanstke razlike u takvom jeziku nisu samo bogatstvo formi, već i reprezentuju nacionalne i socioetničke posebnosti njihovih nosilaca. To je, uz nepostojanje čvršćeg koncepta jezičke politike, omogućavalo da se, unutar srp-skohrvatskog govornog područja, često ispoljavaju krajnosti: prvo, da se ove razlike interpretiraju samo kao stilske razlike i, drugo, da se one vide kao dva posebna jezika (srpski i hrvatski).[2] Uz to, za ove prostore je, kao i za čitavu Srednje - Istočnu Evropu i Balkan, karakteristično i to da se jezički sporovi najčešće pretvaraju u prave jezičke borbe i ratove. Izuzetan je značaj inteligencije koja, u sprezi s političkim elitama, ove sukobe pretvara u prave jezičke ratove u kojima se angažuje najšira javnost (pre svega mediji) a zatim i mase (često polupismene ili nepismene). Time se pojača-va simboličko značenje jezika za dokazivanje nacionalne osobenosti, ali i dnevnopolitičke instrumentalizacije jezika, kulture i inteligencije. Zapravo, pokušava se da se preko jezičkih pitanja reše mnoga statusna, politička, nacionalna i socijalna pitanja. Kako je BH, u takvim okolnostima, neposredno pogođena,

---

1) Dr Asim Peco, dr Mitar Pešikan, Informator o savremenom književnom jeziku sa rečnikom, "Mlado pokoljenje", Beograd, 1967, str. 36, 37, 47, 49.

2) Josip Baotić, "Jezička politika u srpskohrvatskom jeziku u Bosni i Hercegovini" (Funkcionisanje jezika u višenacionalnim zemljama, Institut za jezik i književnost u Sarajevu, Sarajevo, 1990, str. 41).

nijedan od ovih ekstrema ne odgovara relativno stabilnom i demokratskom životu u njoj. Otuda je izuzetno važno koja se jezička politika vodi.[1]

Karakteristika bosanskohercegovačkog kulturnog mozaika je i naglašena *razlika između grada i sela.*[2] U BH grad je, u pravilu, nastao širenjem oko turskog središta. Danas je grad centar ekonomskog, kulturnog i političkog života. Selo je, i dalje, konzervativnije, puno predrasuda, etnički čistije i naklonjenije nacionalističkom viđenju stvari i istorije. I danas, seosko stanovništvo u mnogo većem stepenu podržava ratnu politiku nacionalističkih vođa, nego što to čini gradsko stanovništvo. Otuda i razaranje gra-dova kao što je Sarajevo (ali i Tuzla, Travnik, Mostar itd.) ima za cilj da oslabi interetničke veze koje su u njima razvijenije nego na selu. Na kraju, borba za gradove je i borba za infrastrukturu koja u njima postoji. No, u svemu tome ispoljava se i svojevrsna socijalna i kulturna odmazda sela prema gradu, takozvani seoski nacizam koji se rukovodi mržnjom prema pluralnom, urbanom i modernom i snažnom željom da ga razori.[3] Ova mržnja se oslanja i na tradicionalno nepoverenje prema "Turcima" i Islamu koje postoji među ruralnim srpskim stanovništvom, odnosno prema "Vlasima", među Hrvatima.

Najopštije rečeno, u urbanim sredinama, posebno u Sarajevu i Tuzli, interakcija među ljudima različitih kultura je intenzivnija. Međutim, u gradovima (na primer u Sarajevu), usled nepostojanja osmišljenije politike urbanizacije, došlo je do stvaranja svojevrsnih etnogeta pojedinih, migrantskih grupacija (na primer Srba sa Romanije u naselju Pale, ili Muslimana iz Sandžaka u naselju Nedžarići). S obzirom da je ovde i koncentracija polukvalifikovanog i nekvalifikovanog radništva, koje i inače pokazuje veću naklonost prema etnocentričkom raspoloženju, dolazi do naglašenog etnocentrizma i zatvaranja. Ipak je ruralna struktura ta koja pruža snažan podsticaj bliskim vezama u okviru nacija (to se ponajbolje

---

1) Po svemu sudeći, bosanskohercegovačkoj stvarnosti najviše bi odgovarala jezička politika zasnovana na sledećim principima: prvo, princip jezičkog jedinstva, uz poštovanje svih raznolikosti koje u književnom jeziku postoje; drugo, princip otvorenosti prema kulturnim i jezičkim uticajima iz kulturnih i jezičkih centara bivše Jugoslavije (posebno Zagreba i Beograda); treće, princip autohtonih (ili autentičnih) kulturnih i književnojezičkih vrednosti, kao zajedničkog blaga svih nacionalnih grupa koje ove grupe povezuje; četvrto, princip pune slobode individualnog izbora jezičkih izražajnih sredstava.

2) Dušan Lopandić, "Savremena Bosanskohercegovačka stvarnost", Današnjica i Mlada Bosna, Sarajevo, 1937, str. 59 (Članci o društvenoj stvarnosti, "Svjetlost", Sarajevo, 1983, str. 357, 358).

3) Tihomir Loza, "Rural Nazism Comes to Sarajevo", Ex-YUGOFAX, London, No 11, 7 May 1992, p. 3.

vidi među Srbima i Hrvatima iz Hercegovine). Ovi odnosi se migracijama samo prenose u urbane sredine.[1]

Za odnose između Srba, Hrvata i Muslimana u BH od značaja je postojanje tradcionalnih *razlika između tzv. brđana i ravničarskih seljaka.* Ove razlike često - pogotovo kada poprime etničke dimenzije postaju nepremostive. "Brđani" imaju način mišljenja i vrednosti koji su iz okvira kulture borbe i oružanog sukoba, dok su "ravničari" više miroljubivo orijentisani, više industrijalizovani i urbanizovani i retko prihvataju nametanje autoriteta. U BH, kao i u jugoistočnom delu Hrvatske, postoji svojevrsna koncentracija "brđana". Uostalom, po planini Dinari koja se rasprostire po ovoj teritoriji, ovakav tip kulture, mentaliteta nazvan je "Dinarski tip". Ovo se, naravno, može objašnjavati time što su psihologija i kultura života "brđana" zasnovane na egalitarnom sindromu - ograničenosti raspoloživih dobara za raspodelu, što uslovljava da se ova vrši putem autoritarne vlasti koja, pak, sa svoje strane jača distributivnu ulogu vlasti, države i predstavlja prepreku za preduzetništvo, privatno vlasništvo itd.[2] U ratnim uslovima taj se sindrom pojačava i razvija u pravcu pljačkaškog privređivanja. Uostalom, mnogi podaci govore da je ratni plen jedan od značajnih motiva uključivanja "brđana" u ratne sukobe u BH.

U duhovnom, kulturnom miljeu BH nasleđe prošlosti vrši ogroman uticaj na savremene opcije u politici. Posebno značajna ograničenja nameću srpska i hrvatska sećanja na nedavna iskustva, ali i na iskustva koja se protežu nekoliko vekova unazad. Po svemu sudeći, u komunističko-socijalističkom periodu primenjivano potiskivanje negativnih iskustava prošlosti - građanskog i interetničkog sukobljavanja, masovnih zločina (genocida) iz perioda 1941-1945. godine - pokazalo se kao pogubno. Ono je rodilo frustracije, pre svega u masama Hrvata, koje su dodatno opterećene i spolja nametanom predstavom o kolektivnoj krivici za genocid. Te frustracije su dovele do agresivnog ispoljavanja tzv. oslobođenja od te optužbe. To se odvija putem nacionalističkog dokazivanja da, zapravo, nikakva krivica nije postojala. Kod Srba je, vremenom, razvijano mešovito osećanje olake oslobođenosti Hrvata od krivice i neosvećenosti žrtava. To osećanje se, s jačanjem srpskog i hrvatskog šovinizma, a definitivno s uspostavljenjem vlasti HDZ i F. Tuđmana u Hrvatskoj, pretvara u strah od

---

1) Tako je, na primer, u Sarajevu (kao i u Beogradu) uloga kuma izuzetno značajna. Time se, zapravo, uspostavlja sistem paralelnih veza. On se može aktivirati i za sukobljavanje, ali i za smirivanje sukoba. William Zimmerman, Politics and Culture in Yugoslavia, Center for Political Studies, Institute for Sociological Research. The University of Michigam, Michigan, 1987, p. 12.

2) Sergej Flere, "Explaining Ethnic antagonism in Yugoslavia", European Sociological Review, Oxford, Vol. 7, No. 3, December 1991, pp. 191, 192.

ponavljanja prošlosti. Vrh JNA i Slobodan Milošević su nastojali da ovaj strah iskoriste za sebe to jest za regrutovanje Srba za borbu protiv vlasti u Hrvatskoj i njihovog separtizma. A onda, kada su svi interetnički odnosi i sukobi u bivšoj Jugoslaviji svedeni na interetničke srpsko-hrvatske sukobe, postalo je potpuno izvesno da će se najkrvaviji obračun dogoditi u BH.

U duhovnom miljeu BH *politika simbola* je izuzetno važna. Naglašavanje etničkog vezivanja i verske identifikacije dalo je naročitu važnost religijskim i etničkim- nacionalnim simbolima. Takvu simboliku sadrži i sećanje Hrvata na državu hrvatskog kralja Zvonimira, koji je umro 1089. godine Savremeni hrvatski nacionalizam uspeo je da iskoristi devetstogodišnjicu gubitka hrvatske nezavisnosti za mobilizaciju podrške većoj autonomiji, to jest stvaranju nezavisne države Hrvatske. Uz to, snažni antikomunizam u Hrvatskoj, ali i u Evropi i SAD, uticao je da se relativizuje antifašizam Evrope i SAD. To je iskorišćeno da se Nezavisna Država Hrvatska (NDH), odnosno Hitlerova marionetska država iz perioda 1941-1945. godine, ugradi kao period kontinuiteta i obnove državnosti. To je, u početku, išlo stidljivo kroz govore F. Tuđmana, a kasnije i otvoreno, kroz govore Dobroslava Parage i drugih hrvatskih političara, kroz simbole, vojne formacije i sam građanski rat. Ova, kao i slične instrumentalizacije simbola, ne mogu se uspešno kanalisati u okruženju nacionalističkototalitarističkih režima i građanskog rata. S toga stanovišta, ubistvo svata - barjaktara, koji je nosio (srpsku) nacionalnu zastavu na svadbi po verskom (pravoslavnom) običaju i pred (pravoslavnom) crkvom, kao i ranjavanje (pravoslavnog) sveštenika i to nasuprot džamiji, u centru Sarajeva, predstavlja simboličko kolektivno ubistvo jedne (srpske) nacije a i BH (kao jedinstvo različitosti) i pravi obarač za pokretanje masa (pre svega srpskih) u oružani sukob. Činjenica da su ostale neutvrđene okolnosti same pozadine atentata omogućavaju da se govori i o programiranom započinjanju oružanog sukoba. Jedno je sigurno: upravo s ovim atentatom otpočinje građanski rat (njegova oružana faza) u BH.

U *duhovnom i političko kulturnom obrascu* BH-a naglašeno su prisutni fatalizam, autoritarnost i seksizam.[1] Čitav taj obrazac mogao bi se označiti i kao apokaliptička kultura. Ona je, pak, oznaka za društvene traume. Ta trauma nastala je kao rezultat ubrzane urbanizacije, obrazovanja ali i ekonomskog propadanja, jačanja nacionalističkog ekskluzivizma, padanja poverenja u politički sistem, potpuni gubitak poverenja u vlast da može da reši životne probleme građana. Svojim sadržajem, ovaj obrazac podstiče tzv. samosnalaženje u koje ulazi i tzv. uzimanje pravde u svoje ruke,

---

1) William Zimmerman, Politics and culture in Yugoslavia, Center for Political Studies. Institute for Social Research. The University of Michigan, Michigan, 1987, pp. 16-19.

pesimizam, rezigniranost, bekstvo od stvarnosti i grozničavu kreativnost.[1] Sve to omogućava zaoštravanje konfliktnosti.

Deobe se, u BH preklapaju, a ne presecaju. Zato je i BH, pre svega obeležena regionalnim razlikama. Međutim, u okolnostima sveopšteg trijumfa politike šovinizma i nasilja, nametanja etnonacionalističke optike, regionalne razlike se podvode pod etničke razlike. Time se negira i mogućnost regionalnih razlika da koriste za umanjivanje konflikata i njihovo miroljubivo razrešavanje. Otuda se put u rešenje nalazi i u priznavanju regionalnih razlika. Ono što čini da se regija prepoznaje nije jedino etnički momenat. Regije su i osobene političkokulturne sredine. Zato je nužno da se i na nivou regije, kao i na nivou lokalne vlasti i samouprave, uspostave procedure i institucije koje bi štitile sve osobenosti, Druge i posebno manjine.

Pri pokušaju da se zaokruži odgovor na pitanje: čija je BH trebalo bi uzeti u obzir i činjenicu da se, kroz istoriju, održao *osobeni teritorijalni i državnopolitički identitet BH.*

Samostalno političko postojanje tzv. bosanskih zemalja započeto je i pre dolaska Slovena, dakle i pre dolaska Srba i Hrvata na Balkan. Na ovim prostorima postoje avarske banovine i župani.[2]

Prostor BH je bio izgrađen i kao rimska provincija, ali i kao tipičan multikulturni prostor helenističkog i kasnoantičkog tipa, to jest kao prostor mešanja naroda, religija i kultura. U srednjem veku, država Bosna je samonikla tvorevina kakve su bile i Hrvatska, Raška (Srbija) i Duklja. U to doba ona se politički razvijala kao poseban subjekt, a državne granice su se menjale. Raški i hrvatski vladari su, u nekoliko navrata, tokom X i XI veka, pokušavali da osvoje njene teritorije. Zatim, u doba vladavine Kulina bana (1180-1204), a posebno bana Sjepana II Kotromanića (1322-1353) i njegovog naslednika Tvrtka koji 1390. godine uzima titulu "Kralja Srbije, Bosne, Dalmacije, Hrvatske i Primorja", Bosna se širi na zapad. Tada ona zahvata površinu od 80.000 km^2 (današnja republika BiH ima 51.129 km^2).[3] Dakle, Bosna srednjeg veka izuzetno je dinamična zemlja u stalnom širenju. Međutim, nije ostvaren kontinuitet između njenog srednjevekovnog i modernog razvoja. Otomanska vladavina donosi mnoge promene (kako u granicama tako i u društvenoj strukturi, verskim

1) Nicole Janigro, "Elite politica e classe operaia: una coalizione elastica" (L'Enigma Jugoslavo. Le ragioni della crisi, "Franco Angeli", Milano, 1989, pg. 276, 277); Pedro Ramet, Yugoslavia in the 1980s, "Westview Press", Boulder and London, 1985, p. 3.
2) Nada Klaić, Srednjevekovna Bosna, "Grafički Zavod Hrvatske", Zagreb, 1989, str. 32.
3) Mehmedalija Bojić, "Prisvajanje istorije srednjevekovne Bosne" (Bosna i Hercegovina ogledalo razuma, IGC "Borba", Beograd, 1992, str. 8-10).

prilikama, sastavu stanovništva itd).[1] Ova vlast širi i islam koji predstavlja njenu kulturnu i civilizacijsku osnovu. Tzv. islamizacija je Bosni donela novi istorijski i kulturni subjekt. Kroz taj proces formirana je relativno homogena civilizacijska, kulturna zajednica utemeljena u islamu i u orijentalnoislamskoj, to jest arapsko-persijsko-osmanskoj civilizaciji i kulturi.[2]

Period tzv. Velike istočne krize, dakle period od bosanskohercegovačkog ustanka protiv Turske vlasti (1875), do ustanka bosanskih muslimana protiv Austrijske okupacije (1878. godine), zaslužuju posebne studije. Taj period je poučan, pre svega, sa stanovišta spoznavanja i ukrštenosti unutrašnjih (posebnih, etničkih i verskih) i spoljnih interesa (pre svega, susednih zemalja - Srbije, Crne Gore, Hrvatske, odnosno tadašnje Austrije, kao i drugih velikih evropskih i svetskih sila) na ovom delu Balkana i Evrope.[3] No, za ovu priliku bitno je da se naznači to da se, i kroz ovaj period izuzetno burnih teritorijalnih, socijalnih i ratnih promena, održavala posebnost bosanskohercegovačkog društva i prostora.

U geopolitičkom, teritorijalnom i političko-društvenom smislu zajednica BH se održava i kroz period okupacije i aneksije od strane Austro-Ugarske, kao i posle ujedinjenja 1918. godine u Kraljevinu Srba, Hrvata i Slovenaca, odnosno Kraljevinu Jugoslaviju i unutar nje različitih administrativnih političkih statusa i teritorijalnih preuređenja.[4]

Bivša jugoslovenska država bila je (od 1918. do 1992. godine) prvi i do sada jedini okvir u kome su se Srbi, Hrvati i Muslimani našli u jednoj državi sa drugim svojim sunarodnicima. U ovoj dimenziji Jugoslavija je zadovoljavala njihov vitalni interes za nacionalnim okupljanjem u jednoj državi. Novi momenat donose odluke Drugog zasedanja AVNOJ-a (1943). Ove odluke u rešavanju državnog pitanja nastoje da reše i nacionalna pitanja. U tom nastojanju se stvara BH kao ravnopravna federalna jedinica, ali i kao država Muslimana, Srba i Hrvata. No, iako je u SFRJ, BH bila država - republika, ona nije igrala ulogu koju su igrale Srbija, Hrvatska i Slovenija. U odnosu na tu činjenicu osamostaljivanje BH se može gledati i kao nastojanje da se ostvari državnost koja će omogućiti veću političku važnost BH. Uz to, na iskustvu se može zasnovati tvrdnja da će, i danas BH, kao društvena zajednica nadživeti promene prirode i okvira državne zajednice u kojoj je do sada bila.

---

1) Dr Sima Ćirković, "U svetu modernih nacija zemlja Bosna može biti most koji spaja Srbe i Hrvate" (Isto, str. 3-5).
2) Muhamed Filipović, "Uz ovo izdanje" (Adil Zulfikarpašić, Članci i intervjui, Bošnjački institut, Zurich, Sarajevo, 1991, str. 706).
3) Međunarodni naučni skup o 100-godišnjici ustanka u BiH, Akademija nauka i umetnosti BiH, Sarajevo, 1977.
4) Dr Mustafa Imamović, "Državnost i granice Bosne i Hercegovine" (Bosna i Hercegovina ogledalo razuma, IGC "Borba", Beograd, 1992, str. 38-40).

* * *

Iz rečenog, u ovom delu rada, proizilazi da postoje mnoge činjenice koje ukazuju da nije jednostavno odgovoriti na pitanje čija je BH. Među poukama iz osobenog razvoja BH koje bi trebalo dodatno uvažavati su i:

Prvo, postojanje bosanskohercegovačake srednjevekovne države samo je jedan od dokaza postojanja političke zajednice koja je kulturno, etnički i religijski složena, ali ipak sa relativno samostalnom i nezavisnom egzistencijom. Kroz istoriju, održava se kontinuitet bosanskohercegovačke samostalne državne egzistencije i to, kao deo istorijske svesti, ali i kao deo političkih programa. Taj se proces dovršava sa stvaranjem BH (1943. godine), kao samostalne federalne jedinice unutar bivše Jugoslavije. Od tada BH prati sudbinu Jugoslavije i, unutar ove, odnosa centrifugalnih i centripetalnih snaga. Kulminacija krize nastaje s pobedom nacionalističkog modela politika u Srbiji i Hravtskoj; s raspadom bivše Jugoslavije i nastankom samostalnih nedovršenih nacionalnih država. Među ove državice je dospela i BH i to s međunarodnim priznanjem, članstvom u UN i KEBS-u, ali i sa iznutra potpuno razorenom strukturom, neizvesnom sudbinom i krajnje problematičnom nezavisnošću;

Drugo, granice koje se stabilizuju i održavaju od 1943. do 1992. godine, u najvećoj meri se poklapaju sa onim prostorima koji su se održavali kroz istoriju kao bosanskohercegovački. To je još jedan argument koji bi trebalo poštovati. Isto važi i za činjenicu da granice ovde, kao i širom Srednje Evrope i Balkana, često uočljivo odstupaju od etničkih, prirodnih i geopolitičkih linija.[1] To je, pre svega, rezultat toga što su politička volja i snaga države i oružja značajan faktor deljenja ovih prostora po kriterijumu interesa i odnosa snaga balkanskih, evropskih i svetskih sila.[2]

Takođe, pouka koja je potvrđivana kroz istoriju, a potvrđuje se i ovih dana, jeste da se promene ovih granica ne mogu izvesti bez krvi. To se, u krajnjem ishodu, pojavljuje kao besmislen gubitak, jer niko ne može do kraja da realizuje svoje ciljeve. Na kraju, opet se mora živeti zajedno i to na istom prostoru. S tim što je, posle međusobnog krvoprolića, taj život nesnosniji;

Treće, prostori sadašnje BH su, uvek, bili dinamični, a posebno su izražene migracije koje počinju u XIV veku i traju sve do XIX veka, da bi se u XX veku intenzivirale kao posledica Drugog svetskog rata i najnovijeg građanskog

1) Dr Najdana Pašić, Nacionalno pitanje u savremenoj epohi: "Radnička štampa", Beograd, 1973, str. 85, 112, 113.

2) Miroslav R. Đorđević, "Specifičnosti postanka i razvitka jugoslovenskih nacija" (Interesi, nacija, politika, II, Institut za političke studije, Beograd, 1982, str. 238).

rata. Pretpostavlja se da je oko 2.000.000 ljudi, dakle oko 1/2 polovina stanovnika BH, na neki način pokrenuta sa svojih staništa. Izvesno je da će stotine hiljada tih ljudi trajno promeniti svoje stanište, a mnogi napustiti BH (pre svega nastanjujući se u Srbiji i Hrvatskoj, a zatim i širom Zapadne Evrope). Među razlozima za migracije uvek su se preplitali privredni, socijalni, politički i vojni razlozi.[1] Danas to je i nastojanje tzv. etničkog čišćenja. Reč je o planiranom, nasilnom i organizovanom (vojnom silom podržanom) izazivanju migracija s ciljem promene etničke mape BH, posebno na nivou naselja;

Četvrto, osobeni identitet BH postoji. Samo onaj koncept nacije koji u naciji-državi vidi slobodni prostor za svestranu saradnju i komunikaciju i, uz to, organizovanu i stabilnu državu, primeren je ovom identitetu. Ukoliko se apsolutizuje ili etnička zajednica (nacija) ili država, pitanje kako očuvati državu a postići stanje mira pretvara se u kvadraturu kruga.

---

1) Vaso Čubrilović, Istorija naroda Jugoslavije, "Prosveta", Beograd, 1964, str. 790-798.

BOSNA I HERCEGOVINA U OGLEDALU STATISTIKE

dr Srđan Bogosavljević

Bosna i Hercegovina - etnički sklop

Stanovništvo Bosne i Hercegovine[1]

Šta je sve Bosna i Hercegovina (BH) teško se može opisati, no samo nekoliko brojki govore mnogo. Od približno četiri i po miliona stanovnika 43,7% se u poslednjem popisu (31. mart 1991) izjasnio kao Muslimani, 31,3% kao Srbi, 17,3% kao Hrvati, a 5,5% kao Jugosloveni. Ograda u pogledu nacionalne pripadnosti Bosanaca svakako mora biti izraženija nego u nekim drugim prostorima obzirom na visok procenat nacionalno mešovitih brakova i čak 15.8% dece (prema popisu iz 1981) koja su prinuđena da razmišljaju o svom nacionalnom opredeljenju, jer imaju rođake u nekim ili svim etničkim grupama. Očigledno je da se samo mali broj takvih opredelio za jugoslovenstvo - najviše 5,5% (ne moraju svi deklarisani Jugosloveni biti iz mešovitih brakova; ima i onih kojima je to politički izbor), a da su se ostali opredelili kao pripadnici jedne od nacija BH, verovatno zadržavajući u sebi dileme, nedoumice, a u poslednje vreme i strepnje vezane za sve prepoznatljivije posledice takve odluke.

Stanovništvo BH je učestvovalo u ukupnoj populaciji bivše Jugoslavije sa 18,96% i naseljavalo 19,98% teritorije. Prosečna gustina stanovnika na 1km^2 je stalno bila potprosečna, krećući se od 80% ka 90% proseka Jugoslavije. Nasuprot gustini, prosečna veličina domaćinstva je bila najveća među bivšim jugoslovenskim republikama i kretala se od 5,15 članova po domaćinstvu 1948. godine, do manje od 4 člana 1991. godine.

1) Podaci o stanovništvu BH iz publikacija: "Nacionalni sastav po opštinama" - bilten br. 1934, SZS, Beograd, 1992; D. Velat ' "Stanovništvo Jugoslavije u posleratnom periodu" - SAP123, SZS, Beograd 1988; Nacionalni sastav stanovništva Jugoslavije po naseljima i opštinama - knjiga I, SZS, Beograd 1991; Jugoslavija 1918-1988/statistički godišnjak - SZS, Beograd, 1989; Knjige Popisa 1981 - SZS, Beograd od 1982. do 1986; Stanovništvo BiH - prvi rezultati po naseljima 1991 - RZS BiH, Sarajevo 1991; "Prvi rezultati po opštinama Popis 1991" - bilten 1890, SZS, Beograd, 1991.

BH ima visoku stopu rasta stanovništva - između 10% i 15% u međupopisnom periodu, što je među jugoslovenskim republikama uporedivo jedino sa Makedonijom (Kosovo - ima, naravno, još brži rast). Specifična stopa fertiliteta je za 30 godina pala sa 144,9 na 65,2, dok je stopa mortaliteta prepolovljena.

BH ima relativno mlado stanovništvo - 1981. godine je 38% bilo mlađe od 19 godina, 68,9% mlađe od 39 godina, 91,5% mlađe od 59 godina i samo 8,5% starije od 60 godina. Iako je stanovništvo BH relativno brzo starilo, ono je prema svim popisima sprovedenim u bivšoj Jugoslaviji bilo mlađe od stanovništva u ostalim jugoslovenskim republikama. Prosečna starost u BH se popela sa 23,0 godina 1948. na 29,9 godina 1985. za muškarce, i sa 24,3 na 31,9 za žene. Srednje trajanje života se u istom periodu pomerilo sa 52,6 na 67,9 za muškarce i sa 54,8 na 73 za žene.

Na 1000 stanovnika prirodni priraštaj je 8,4, pri čemu je broj živorođenih 14,8, a umrlih 6,4. Broj živorođenih je među najvećim na jugoslovenskom prostoru, dok je broj umrlih među najnižim. Smrtnost odojčadi je na nivou proseka bivše Jugoslavije - 15,3 na 1000 živorođenih. Stanovništvo radnog uzrasta predstavlja 64,9%, a aktivno 34,2% od ukupnog broja stanovnika BH 1989. godine.

Stepen urbanizacije u BH je relativno spor - 1981. godine samo 36,2% je bilo gradskog stanovništva (sa 19,5% dvadeset godina ranije), pri čemu je gradskih naselja 2,6% od ukupnog broja naselja (odnosno 1,1% 1961. godine). Nizak stepen urbanizacije ima odraz i u 23,3% nepismenih žena i 5,5% nepismenih muškaraca 1981. godine. Oba ova podatka - urbanizacija i pismenost su daleko najnepovoljniji u BH u poređenju sa ostalim republikama bivše Jugoslavije.

Obrazovni nivo stanovništva BH starijeg od 15 godina[1]

(1981/%)

	BiH
bez škole i 1-3 razreda	25,12
4-7 razreda	24,34
8 razreda	24,15
srednja škola	21,72
nepismeni	14,5

1) Savezna Republika Jugoslavija u brojkama - SZS, Beograd, 1992.

Popisi kao izvor podataka

Popisi stanovnika Jugoslavije se sprovode otkada je formirana država: 1921, 1931, 1948, 1953, 1961, 1971, 1981 i 1991 i predstavljaju jedini ozbiljan izvor podataka o stanovništvu bivših jugoslovenskih republika. Popis 1941. je bio planiran, ali je zbog izbijanja rata aprila 1941. godine odložen. Nedostatak podataka za 1941. godinu umnogome komplikuje sagledavanje zbivanja za i neposredno posle Drugog svetskog rata, jer su se u periodu 1941-1945 zbile dramatične promene - velike migracije, ogromne ljudske i materijalne žrtve, kreiranje republika koje danas postaju države itd.

Većina posleratnih popisa je rađena pod pritiskom politički turbulentnih zbivanja. Prvi posleratni popis je bio u godini sprovodjena tzv. Rezolucije Inforbiroa, kojom je jugoslovensko komunističko rukovodstvo stavljeno u konfrotirajući položaj prema međunarodnoj komunističkoj zajednici koju je predvodio SSSR. Izbacivanje Jugoslavije iz komunističkog bloka donelo je mnoge unutrašnje sukobe. Sledeći popis je sledio neposredno za uvođenjem samoupravnog koncepta u privredu Jugoslavije - koncepta koji je trebalo da predstavlja sredinu između planskog i tržišnog pristupa. Popis 1961. je prethodio ekonomskim reformama usmerenim ka jačanju tržišta i koje su svoj konačni poraz doživele tek 1968. Naredni popis 1971. je sprovođen pod teškim teretom radikalizacije odnosa republike - federacija. Hrvatski masovni pokret, iako slomljen ostavio je značajan uticaj na osamostaljivanje republika, srpski liberali su osuđeni zbog udaljavanja od osnovnih načela komunizma i dovođenja u sumnju neprikosnovenosti vođe, a u BH je raslo raspoloženje za formiranjem muslimanske nacionalnosti. Popis 1981. prate neredi na Kosovu, a popis 1991. pada u vreme početka otvorenih sukoba na tlu Jugoslavije.

Popise sprovode republički organi, a metodologija prikupljanja, kontrole i obrade popisne građe je rađena u federalnom statističkom organu i jedinstvena je za sve republike.

Što se BH tiče - može se reći da je popis 1981. sproveden pod najmanjim političkim pritiskom i da predstavlja najbolju osnovicu za statističko-demografske analize. Muslimani se kao nacionalnost pojavljuju u klasifikaciji koja je primenjena 1971, ali tek 1981. dobijaju i ustavno opravdanje. Popisi 1961-1981. na žalost ne sadrže obeležja religijske pripadnosti, a popis 1991. ima samo jedno pitanje i ne razlikuje praktikante od onih koji se za religiju vezuju samo tradicijom. Raniji popisi imaju ovo obeležje dobro razrađeno i ono je iskorišćeno za rekonstrukciju broja Muslimana u prethodnim periodima.

Kontrolna uloga Saveznog zavoda za statistiku (SZS) je slabila tako da se podaci za 1991. iz etnički mešanih sredina BH moraju uzimati kao službeni podaci Zavoda za statistiku BH. Do sada obavljene kontrole nisu našle značajne propuste. Međutim, ponavljanje dela popisa u nekim opštinama, značajno kašnjenje popisnih rezultata iz jedne opštine i atmosfera nadmetanja tri nacionalne stranke uoči popisa kvalifikuje popis 1981. kao bolji od popisa 1991.[1]

Promene etničke strukture u BH od 1921. do 1991.

Teritoriju današnje BH su u Kraljevini Jugoslavije prekrivale Vrbaska, Drinska, Zetska i Primorska Banovina. Popisi iz 1921. i 1931. su sadržali obeležja religija i maternji jezik iz kojih se može izvesti etnička pripadnost i preko mreže opština i naselja svesti na granice BH.

(u hiljadama/%)

	Muslimani	Srbi	Hrvati	ukupno
1931	715 30,8	1020 40,5	617 22,2	2323 100
1948	788 30,7	1136 44,3	614 23,9	2565 100
1953	892 31,3	1264 44,4	654 23,0	2848 100
1961	842 25,7	1406 42,9	712 21,7	3278 100
1971	1482 39,6	1393 37,2	772 20,6	3746 100
1981	1630 39,5	1321 32,0	758 18,4	4124 100
1991	1905 43,7	1364 31,3	752 17,5	4355 100

Napomena: Muslimani se pojavljuju kao nacionalno opredeljenje od 1971, 1961. su u tabeli, pod zaglavlje Muslimani, svrstani nacionalno neopredeljeni-muslimani, a za prethodne godine je uzet broj muslimana po veroispovesti.

1) M. Kovačević, The 1991 Census in Yugoslavia - UN Economic and Social Council - CES/740/Add.1, Ženeva, 1992.

Za razumevanje promena etničke strukture stanovništva BH pored razlika u prirodnom priraštaju glavnih etničkih grupacija, potrebno je dobiti uvid u uticaj migracija i ratne gubitke.

O prirodnom priraštaju po etničkim grupama se ne može mnogo reći. Prema Kočoviću, priraštaj Muslimana i Srba BH je bio približno jednak u periodu do 1941, a od tada je nešto veći kod Muslimana. Objašnjenje male razlike u odnosu na standardne razlike među muslimanima i pravoslavcima se može potražiti u činjenici da su Muslimani pretežno gradsko stanovništvo. Prirodni priraštaj Hrvata u BH je veći nego u Hrvatskoj i nešto manji nego kod Srba iz BH.

Unutrašnje migracije su najviše išle u pravcu Srbije i Hrvatske i uglavnom su se iseljavali Srbi i Hrvati - u neto iznosu od preko 250000 Srba i 100000 Hrvata. Srba se iz BH iselilo 321452, a uselilo 69014, dok se Hrvata iselilo 173117, a uselilo 47221. Ukupno je po ostalim republika bivše Jugoslavije popisom 1981. evidentirano 635204 rođenih u BH, a u BH 226023 stanovnika rođenih u drugim republikama.

Stanovnici BH su se najviše selili u Srbiju i Hrvatsku. Od ukupnog broja odseljenih 49,1% je u Srbiji (od čega u Vojvodini 60%), a 42,4% je u Hrvatskoj.

Migracije do 1981 (rođeni u BH - žive u drugim delovima bivše SFRJ)[1]

	Hrvati	Muslimani	Srbi	Jugosloveni	ostali	ukupno
Crna Gora	424	689	2178	1424	550	8265
Hrvatska	153214	15076	55770	34496	10550	269071
Makedonija	207	919	1163	244	2663	5196
Slovenija	5962	9432	14425	3968	6920	40707
Srbija	13310	6668	247916	29566	14605	311965
Cent. Srbija	3093	4264	90510	15674	6339	119780
Vojvodina	10145	1536	155964	13831	5548	187024
Kosovo	72	868	1442	61	2718	5161
Ukupno	173117	32684	321456	69698	38253	635204

Muslimani nisu migrantska grupacija - neto efekat migracije Muslimana je oko 12000 doseljenih. Jugosloveni predstavljaju grupaciju koja se u približno jednakom broju odselila 'iz' i doselila 'u' BH.

1) Obrada-Popis 1981. iz koga su izračunate migracije iz i u BH, urađene za potrebe ovog rada.

Migracije do 1981 (rođeni u drugim delovima bivše SFRJ - žive u BH)

	Hrvati	Muslimani	Srbi	Jugosloveni	ostali	ukupno
Crna Gora	431	8683	3371	2627	8042	23160
Hrvatska	24123	3655	14351	10399	1576	54104
Makedonija	171	1183	587	707	2589	5237
Slovenija	487	681	818	657	1298	3941
Srbija	7517	20510	37612	15966	6665	88269
Cent. Srbija	5856	18377	29004	11879	2759	67875
Vojvodina	1468	519	7443	3280	1518	14228
Kosovo	193	1614	1165	807	2388	6166
Ukupno	32729	34712	56844	30356	25172	174711

Emigracija iz BH je relativno velika i posle 1961. godine proporcionalno raspoređena po svim etničkim grupama, dok je pred rat i u prvim poratnim godinama, iako po obimu znatno manja, bila pretežno muslimanska.

Tokom Drugog svetskog rata teritorija BH je bila poprište najintenzivnijeg međusobnog istrebljivanja stanovništva. Demografski gubici BH su drugi po redu od jugoslovenskih republika (posle Crne Gore), a stvarnih žrtava rata je bilo najviše. U ovoj oceni se slažu svi relevantni izvori. Prema Kočoviću[1] u BH je stradalo 382000 ljudi ili 13.6% od verovatnog broja stanovnika 1941. godine. Najviše je stradalo Srba 209000 (ili 16,7% od broja Srba u BH 1941. godine), pa Hrvata 79000 (12,8%) i Muslimana 75000 (8,6%). U ukupnom broju žrtava Drugog svetskog rata u BH Srbi čine 55%, Hrvati 21% i Muslimani 20%. Na ostale, pre svega Jevreje, otpada 4%. Ovakve nalaze potvrđuje i Žerajić[2] i neobjavljeni popis žrtava rata koji je sproveo SZS 1964. godine. Doduše, Popisom žrtava rata slabije su obuhvaćeni gubici poražene strane, posebno gubici ustaških formacija, odakle potiče razlika u strukturi žrtava prema tom Popisu (veće učešće srpskih, a manje hrvatskih i muslimanskih gubitaka).

Stanovništvo BH: XV - XIX vek[3]

Prema turskom popisu - defteru iz 1468/69 godine na teritoriji propalog bosanskog kraljevstva bile su 332 muslimanske i 37125 hrišćanskih kuća. Istovremeno u bosanskom Sanžaku je bilo 4485 muslimanskih i 20068 hrišćanskih kuća.

1) B. Kočović - Žrtve II svetskog rata, Svjetlost, Sarajevo, 1990.
2) Gubici stanovništva Jugoslavije u II svetskom ratu - JVD, Zagreb, 1989.
3) Prema M. Bajić Struktura stanovništva BIH od Turaka do danas, ICG, Borba, 1992.

Krajem XV i početkom XVI veka počinje intenzivnija islamizacija bogumila i hrišćana sa bosanskih prostora. Prema svedočanstvima Benedikta Kuprešića, 1530. godine u Bosni su izmešane tri religije. Broj kuća koje su primile islam značajno narasta i u pojedinim oblastima dostiže ili, čak prevazilazi, broj hrišćanskih kuća.

Dominacija muslimana na krišćanima bosanskog pašaluka se pominje u turskim izvorima za XVI i XVII vek, dok se na bečkom dvoru operiše sa cifrom od 900000 stanovnika, "većinom Muslimana, dok je pravoslavnih više od katolika".

U osamnaestom veku dolazi do pada broja muslimana, delom zbog bolesti koje su harale na tim prostorima, a pre svega zbog učešća Muslimana u mnogobrojnim ratovima koje je vodila Turska. Turski popis iz 1851. pronalazi 37,3% muslimana, 44% pravoslavaca i 18,5% katolika.[1] U granicama Bosne koje su bile definisane na Berlinskom kongresu austrougarskim popisom iz 1879. se pronalazi 1158000 stanovnika, od čega je 38,7% muslimana, 42,8% pravoslavac i 18,3% katolika. Ovakva strukture ostaju manje više stabilne sve do Drugog svetskog rata.

Kome pripada zemlja?

Srpsko stanovništvo je pretežno ruralno, dok su Muslimani koncetrisani u gradovima. Budući da su muslimani (po veroispovesti) bili privilegovani u otomansko vreme, njima je, ukoliko su bili vezani za zemlju, pripadala najkvalitetnija obradiva zemlja u kotlinama i pored reka, tako da je to po naslednom pravu, ostalo do danas. Međutim, od ukupne površine obradivog zemljišta 1981. godine najvše je u posedu Srba (51,4%).[2]

	UKUPNO	HRVATI	MUSLIMANI	SRBI
ZEMLJIŠTE-HEKTARA	1673934	296921	456877	860098
STANOVNIŠTVO	4124256	758140	1630033	1320738
ZEMLJIŠTE U %	100,00	17.74	27.29	51.38
STANOVNIŠTVO U %	100,00	18.38	39.52	32.02

U odnosu na strukturu stanovnika Srbi poseduju više, a Muslimani manje zemlje, dok su kod Hrvata te dve strukture uravnotežene. Nekoliko je mogućih objašnjenja ovolike disproporcije - Srbi su u ukupnoj populaciji BH dostizali cifru od 44%, koja je zbog velikog broja žrtava rata, migracije

1) Slične podatke navodi i A. Milojević, Regionalni i nacionalni razvoj u BiH, ICG Borba, 1992.
2) Nepublikovani materijal SZS-a.

u Srbiju i slabljenja prirodnog priraštaja spala na 31,3%. Kako se radi o pretežno ruralnom stanovništvu, nastanjenom u područjima sa relativno nekvalitetnom obradivom površinom, višak poseda od 7% je razumljiv. Neki autori uzimaju podatak o posedovanju preko polovine obradivih površina u BH kao dokaz da je Srba na tim prostorima bilo daleko više nego što je to popisom iz 1931. godine konstatovano.

Međutim, od 51129 km^2 teritorije BH, pod obradivom površinom je 16734 km^2, odnosno oko jedne trećine. Kako se borbe vode oko prostora, može se govoriti o uslovnoj kontroli prostora. Ako se u etnički dominatnim naseljima asocira celokupni atar naselja dominatnoj naciji, a teritorija gradova i mešanih naselja podeli proporcionalno broju stanovnika, dobije se raspodela teritorije prema tome ko je kontroliše. Iz kartografskog prikaza tako raspodeljene teritorije nije lako prepoznati linije razdvajanja etničkih grupa. Podela teritorije BH prema ovom kriterijumu stavlja pod kontrolu Srba preko 60% celokupnog prostora. Muslimani i Hrvati zajedno kontrolišu manje od 40% teritorije na kojoj se nalaze daleko značajniji ekonomski potencijali i, pre svega, veliki gradovi kao što su Sarajevo, Mostar, Tuzla, Zenica itd.

Ukoliko bi se gledalo ko kontroliše teritoriju po čisto većinskom principu i po naseljima (uključujući i gradove) na osnovu poslednjeg popisa i teritorijalne mreže naselja iz 1990. se dobija:[1]

Sastav	Hrvati	Muslimani	Srbi	Jugosloveni	ostali	ukupno
pripada						
Hrvati	74,97	12,75	6,28	4,31	1,68	100
Muslimani	7,41	72,58	12,94	5,13	1,94	100
Srbi	4,89	19,83	66,30	6,48	2,50	100
ostali	14,44	7,86	10,78	4,58	62,63	100

Kada bi se naselja dodelila dominantnoj naciji Hrvatima bi pripalo 17,95% teritorije, Muslimanima 29,30% i Srbima 52,63% teritorije. Ostatak od 0,12% teritorije bi pripao drugim nacijama ili Jugoslovenima.

1) Obrada urađena za potrebe ovog rada.

Ratna uvertira

Kriza i ratno etničko čišćenje

U razgradnju Jugoslavije BH je ušla kao nerazvijena republika koja je dugo stajala po strani glavnog sukoba koji se vodio na liniji Srbija-Hrvatska--Slovenija. U periodu relativnog poboljšanja životnog standarda maksimalan broj stranih investicija je alociran u Srbiju i Sloveniju, a odmah zatim i u Hrvatsku. Od 578 stranih investicija u Jugoslaviji 1989. godine samo 29, odnosno 5% je dato u BH u vrednosti od 4% od ukupnih investicija u Jugoslaviji.

Računat prema kupovnoj snazi GNP per kapita je u BH bio 3590 dolara, što je bilo za 35% manje od jugoslovenskog proseka. Devetnaest procenta jugoslovenskog stanovništva koje je živelo u BH stvaralo je samo 12,45% GNP-a. Sve to je rezultiralo nižim standardom zaposlenih čije su prosečne plate bile 16,3% ispod jugoslovenskog, a 32% ispod slovenačkog proseka. Na poboljšanje standarda nije uticao ni pozitivan trgovinski saldo (u milionima dolara: 184/1987. godine, 327/1988. godine i 296/1989. godine).

Od 7823 preduzeća registrovanih 1990. godine, 2002 su bila u društvenom, a 5115 u privatnom vlasništvu.

Najveći deo jugoslovenske vojne industrije je bio lociran u BH, a zna se da je Jugoslavija po vrednosti izvoza naoružanja (u periodu 1978-1988) na jedanestom mestu u svetu sa preko 4,5 milijardi dolara.

Sredina 1992. biće upamćena po ratu velikih razaranja i tzv. etničkom čišćenju prostora BH. Po beznadežnom i po sve gubitničkom ratu. Muslimani kao nacionalnost koja se još nije u potpunosti isprofilirala svedeni su na zanemarljivu teritoriju BH - na manje od 10%. U takvim uslovima Muslimani ne mogu da priželjkuju primirje, ali im, s druge strane, preti da postanu od marginalnog značaja u samoj BH i da zbog rata pogurani islamski fundamentalizam vrati celu stvar na početak - na Slovene (Srbe ili Hrvate) muslimanske veroispovesti.

Da je trenje između Muslimana i Srba daleko veće nego između Srba ili Muslimana sa Hrvatima nesporna je činjenica. Ona je evidentno pokazana etničkom mapom baziranom na naseljskoj matrici i, možda i više, podatkom da u srpski dominantnim naseljima živi 20% Muslimana, a u muslimanski dominatnim naseljima 13% je Srba. Zajedno, Muslimani i Srbi kontrolišu preko 82% teritorije BH, a na toj teritoriji živi zanemarljiv broj Hrvata.

Etničko mešanje

Bosanci - Muslimani, Srbi i Hrvati koji žive na ograničenom prostoru neke opštine ili grada, govore isti jezik, brinu iste brige i slede istu modu. Razlike koje proističu iz različite konfesionalne pripadnosti postoje, ponegde su, čak, delovale stimulativno, a za mnoge nisu predstavljale dovoljnu prepreku zaljubljivanju i stupanju u "mešovit" brak. Iz takvih, svakako prirodnijih veza nego onih koje karakteriše pogled preko nišana se rađaju deca. Od ukupnog broja dece konstatovane popisom 1981. godine 229508 je bez etničke čistokrvnosti. Dakle, takve dece je u BIH 15,8%, što je samo za 0,1% manje od, u ovom pogledu vodeće na tlu bivše Jugoslavije, Hrvatske.

Od preko dve stotine hiljade dece iz mešovitih brakova najviše je onih kojima je bar jedan od roditelja Jugosloven - preko 80000. Među glavnim nacijama BH daleko je manje mešanja nego mešanja sa nekim drugim nacionalnostima. Samo oko 4000 dece je iz muslimansko-hrvatskog braka, oko 6000 je muslimansko-srpskog porekla i preko 17000 je srpsko-hrvatska mešavina.[1]

Etničko mešanje na nivou porodice dovodi u rođačke relacije pripadnike različitih nacionalnosti. Veličina prosečnog domaćinstva u BH 4, u rođačku relaciju jedan mešoviti bračni par dovodi najmanje 6 najbližih članova porodice. Kako je od ukupno 970212 sklopljenih brakova do 1981. u BH 163436 mešovitih, to znači da, uključiv i decu iz tih brakova, najmanje polovina stanovnika BH ima međuetničke porodične relacije.

Sklopljeni brakovi u BH prema narodnosti supružnika[2]

	Srbi	Hrvati	Muslim.	Jugoslov.	Neopred.	Region	ostalo
Srbi	314536	18489	19722	13226	686	256	7678
Hrvati		154480	6379	6720	331	132	3668
Muslim.			337760	11764	1536	120	4014
Jugoslov.				61973	527	168	2645
Neopred.					2742	6	169
Regional.						474	178
Ostalo							8833

1) S. Bogosavljević, "Kako rasturiti Jugoslaviju", Ekonomska politika, Beograd, 1991.
2) Obrada: Popis 1981. urađena za potrebe ovog rada.

Struktura sklopljenih brakova prema narodnosti supružnika

	Srbi	Hrvati	Muslimani	Jugosloveni i ostali
Srbi	32,42	1,91	1,11	2,25
Hrvati		15,92	0,66	1,11
Muslimani			34,81	1,79
Jugosloveni i ostali				8,01

S druge strane, teritorijalni raspored stanovnika je izrazito nepogodan za deljenje po etničkom principu. Od ukupnog broja naselja u 42,9% su dominatni Srbi, u 38,6% muslimani (veća naselja i gradovi) i u 18% Hrvati. Bez dominacije 3,5% naselja. Naselja različitog etničkog sastava su teritorijalno raspoređena po celoj BH. Npr. u opštini Prijedor 28,8% je muslimanskih, 56,2% srpskih i 12,3% hrvatskih naselja; u opštini Stolac ta struktura je 26,3%, 34,2%, 34,2%, a u opštini Vareš 28%, 32%, 38./%. Koja god nacija da dobije opštinu pod kontrolu imaće veliki broj onih koje će se osećati taocima i koji će biti prekobrojni. Kada je oružje progovorilo mnogi od takvih su bili prinuđeni da napuštaju svoje domove ili su ih ubijali i proganjali oni koji su politiku sveli na "čišćenje teritorije".

BH - naselja po nacionalnom sastavu[1]

	SRBI	HRVATI	MUSLIMANI
75% - 100%	2119	836	1716
50% - 74%	358	200	494
PRETEŽNO	2512	1055	2259
PRETEŽNO IZNAD 40%	2500	1048	2240
PRETEŽNO ISPOD 39%	12	7	19

Od 2512 naselja u kojima su Srbi dominantni, čak u 84,3% imaju više od tri četvrtine ukupnog stanovništva naselja. Muslimani su pretežno stanovništvo u 2259 naselja i u 75,9% imaju tročetvrtinsku većinu. Odgovarajuća proporcija za 1055 "hrvatskih" naselja je 79,2%.

Kvantitaivni izraz tzv. etničkog mešanja u BH dat brojem mešovitih brakova, brojem dece rođene u takvim brakovima, etničkom homogenošću naselja ili opština obeshrabruje pokušaje podele. Ni etnička karta rađena na bazi naseljske matrice ne daje mnogo nade da se prekrajanje BH može izvesti, odnosno da se može izvesti po razumnu cenu. Događaji su ipak ignorisali tu ogromnu cenu i krenuli putem presecanja i prekrajanja BH.

---

1) Nepublikovani podaci SZS-a.

Granice, podele i frontovi

Granice kao motiv i uzrok sukoba

U razmišljanju kako rasturiti Jugoslaviju polazak od granica je veoma delotvoran. Od tri moguće ideje:

- priznavanje republičkih kao državnih granica;
- pregrupisavanje opština u povlačenje novih republičko-državnih granica;
- pravljenje etnički homogenih prostora na naseljskoj matrici sa potpuno novim opštinskim granicama.

Sve tri su vodile ratnom rešavanju postavljenog problema.

Prva ideja da se priznaju unutrašnje republičke granice kao državne se sukobljava sa realnim interesom Srba, s obzirom da preko dva milona Srba ostaje van Srbije u državama koje zajedno broje manje od 9 miliona stanovnika. Administrativni karakter republičkih granica nije bio samo po njihovom značenju, nego i po načinu uspostavljenja.

Druga ideja, pregrupisavanje opština uzima etnički nehomogenu jedinicu kao bazu preklasifikovanja i nužno mora da stvori etnički nehomogene sredine. Varijacije ove ideje su mnogobrojne i svaka nacija može naći sebi podesnu varijantu.

Treća ideja, da se pođe od naseljske matrice dovodi do nemogućnosti stavljanja u isti etnički prostor etnički identične sredine zbog nesusedstava.

Kako god da se krene završava se istim - veliki broj "pogrešno" razvrstanih ljudi koji smetaju i koji postaju predmet "etničkog čišćenja".

Velika Srbija i Velika Hrvatska

Nije nimalo teško odgonetnuti zašto je BH interesantna u snovima o velikoj Hrvatskoj. Teritorija definisana kao teritorija SR Hrvatske, je veoma ranjiva u svakom pogledu tako da bi tek sa BH mogla da razvije ozbiljnije unutrašnje komunikacije. U tako zamišljenoj Velikoj Hrvatskoj bi živela većina Hrvata Jugoslavije - preko 95%, ostavljajući jedva nešto više od 200 000 Hrvata u ostalim republikama. No, od oko 9 miliona stanovnika takve tvorevine, Hrvati bi činili manje od 50%. U ostatku bi Srbi bili nešto brojniji od Muslimana. Eventualna srpsko-muslimanska koalicija bi mogla da dominira nad Hrvatima i sasvim je prirodno da zagovornici ideje velikoj Hrvatskoj koketiraju sa izrazom da su "Muslimani cveće hrvatstva".

U nekoliko mogućih ideja o Velikoj Srbiji, BH opet igra ključnu ulogu. Bez nje nije moguće zamisliti spoj prostora nastanjenih Srbima u Hrvatskoj sa Srbijom. Osim toga, u BH živi preko 1,3 milona Srba, tako da bi Velika Srbija, kako god bila postavljena, obuhvatila između 90% i 93% Srba. Ne računajući efekte sadašnjeg egzodusa Srba iz hrvatskih gradova, značajan broj Srba bi ostao u Hrvatskoj. Ovakva tvorevina bi po Srbe bila jedva nešto povoljnija od Velike Hrvatske po Hrvate. U njoj bi bilo četrdesetak procenata nesrpskog življa komponovanog od, pre svega, Muslimana i Albanaca.

U mešovitoj zajednici kakve su BH i nekadašnja Jugoslavija, u kojoj nema jasnih granica među narodima i sa izraženom genetskom homogenošću na čitavom prostoru, ko god da otpočinje priču o granicama, istovremeno seje klicu rata. Za razliku od većine drugih višenacionalnih država, u Jugoslaviji nema nikakvih prirodnih granica među etničkim skupinama. Promene bilo statusa granica, bilo položaja pojedinih graničnih linija, dovodi najmanje oko devetstotina hiljada ljudi u ulogu taoca. Pitanje da li su ti ljudi objektivno ugroženi ili im se samo tako čini je retoričko, jer je efekat gotovo isti - spremnost na odbranu koja zbog visoke tenzije lako prelazi i u agresiju ako se provocira. Opasna igra koja je započeta razgraničavanjem Srba i Hrvata u Hrvatskoj nastavljena je još surovije u BH.

Frontovi i podele

Logika koja je i dovela rat u Hrvatsku i promovisala ciljeve koji se identifikuju kao preseljavanje ili uništavanje nepripadajućih stanovnika većinskom etnosu preti da uvuče BH u nedosegnute ponore. Nacionalna homogenizacija i kantonalizacija teritorije preseljavanjem Bosanaca je verovatno najteži zadatak koji bi neko mogao sebi dati, jer je nacionalni gemišt pravljen na najnižem mogućem nivou - u porodici.

U vreme kada ratni vihor nije bio snažan i nezaustavljiv, kantonalizacija je možda mogla biti preventivna mera, jer ostajanje brojnih sela jedne nacije na teritoriji druge nije obavezno značilo i razlog za sukob i oružanu borbu. Danas kada samo etnički čiste teritorije ne ostavljaju sumnju svojim stanovnicima u ličnu i imovinsku bezbednost, iole uravnotežen broj pripadnika dve nacije na ograničenom prostoru predstavlja dobru podlogu za rat. Za razliku od hrvatskog rata, gde su linije mešanja Srba i Hrvata u ratnopogodnim proporcijama od 2:1 do 1:2 dugačke i sa prepoznatljivim zaleđem, BH je cela ispresecana ovakvim "frontovima". Upustiti se u takvo ratište moglo bi se pravdati jedino orvelovskim ciljem za formiranjem poligona za permanentno uništavanje.

Najavljene podele BH - dogovorena podela opština na srpske, muslimanske i hrvatske "sarajevskim sporazumom" pod posredništvom Evropske zajednice, odnosno portugalskog diplomate Kutiljera je velikom brzinom poništeno korekcijama koje su ponudile hrvatska i srpska strana. SDS je svojom korekcijom zahtevao 68% teritorije, a HDZ 35%. Obe ove stranke su ponudile Muslimanima više od preostalih 7% teritorije, ali na račun drugog - HDZ ne prihvata plan SDS i obrnuto.

Epilog - kantonizacija

Etnos kao slučajna promenljiva - matematičke podele[1]

Postavljeni problem granica je moguće posmatrati kao problem matematičke klasifikacije (cluster analysis) N jedinica (522 opština) na osnovu p pokazatelja (nacionalna struktura opštine). Ubrajanje demografskog gubitka, efekta ratnih razaranja ili ranije postignute pa narušene ravnoteže, dodatno bi komplikovalo zadatak bez ikakvog izgleda da poboljša rešenje jer, u kranjoj liniji, nesporazumi koji mogu nastati se razrešavaju konfrontacijom živih. Dakle, zanemarujući nepodobnost matematičkog razrešavanja problema koji se obično rešava ratnim sukobom, pogledajmo informacije koje daje matrica podataka o nacionalnoj strukturi opština u BH. Jednostavnosti radi, a i poštujući realnost, nacionalna struktura je svedena na četiri kategorije:

X_1 - učešće Srba u ukupnom stanovništvu opštine
X_2 - učešće Hrvata u ukupnom stanovništvu opštine
X_3 - učešće Muslimana u ukupnom stanovništvu opštine
X_4 - učešće ostalih u ukupnom stanovništvu opštine

Podaci su uzeti iz Popisa 1981.

Ispitane su tri vrste grupisanja opština prema nekoj vrsti nacionalnog ključa:

većinski kriterijum - V
k-mean algoritam za k=4 - C4
k-mean algoritam za k=8 - C8

V klasifikacija je logički vrlo jednostavna, sa nizom podvarijanti koje se odnose na tretman mešovitih sredina. Osnovna V klasifikacija je zasnovana na čistom većinskom principu, tako da je npr. opština Bosanski Šamac

1) Izvod iz šireg teksta: S. Bogosavljević, B. Vujnović, "Tipologija opština Jugoslavije", Zbornik radova JSK, Mostar, 1991.

(44,7% Hrvati i 41,5% Srbi) klasifikovana kao 'hrvatska', a opština Čajniče (52,9% Srba i 44,9% Muslimani) kao 'srpska'. Dobijena je sledeća podela opština:

	muslimanske	srpske	hrvatske
broj	40	47	22
%	36,7	43,1	20,1

Klasifikacije C4 i C8 su dobijene SAS-ovom procedurom FASTCLAS (iz grupe K-mean algoritama). Rezultat ovih algoritama je sledeći:

C4-klasifikacija opština

	muslimanske	srpske	hrvatske
broj	61	30	18
%	56,0	27,5	16,5

Pokušaj da se izdvoji 8 homogenih klasa opština je rezultirao izdvajanjem samo šest prepoznatih klastera.

C8-kalsifikacija opština

	muslimanske	srpske	hrvatske
broj	23	16	11
%	21,1	14,7	10,1

	muslimansko-srpske	srpsko-hrvatske	hrvatske-muslimanske
broj	33	8	18
%	30,3	7,3	16,5

Slaganje između V klasa i C4 klasa nije zanemarljivo, ali je daleko ispod nivoa koji bi se mogao očekivati obzirom na jednak broj klasa i sličan kriterijum grupisanja. Isto važi i za C8 podelu. Sva neperfektnost opštine kao jedinice posmatranja se pokazala - broj "pogrešno" razvrstanih pripadnika pojedinih nacija je izuzetno veliki.

Ukoliko se uopšte može prihvatiti zadatak razgraničenja nacija kao smislen, zaključak koji bi proizilazio iz samih podataka je da opština ne predstavlja dobru jedinicu posmatranja zbog postojanja izrazito mešovitih opština.

Deljenje - rasparčavanje

Muslimani u BH jesu najbrojniji narod, ali poseduju manje prostore od Srba. Oni su pre svega koncentrisani u gradovima. Muslimani su stvarno dominantni samo u Cazinu i Velikoj Kladuši gde ih ima preko 90%. U još 18 opština imaju dvotrećinsku većinu, a u 25 prostu većinu. Muslimansko-srpske se mogu nazvati 53 opštine, a muslimansko-hrvatske 15. U još 24 opštine se nalaze po najmanje 10% sva tri bosanska naroda.

Raspored Srba, Hrvata i Muslimana po BH je predmet mnogih rasprava. Sve ove rasprave su tragičnim i sramotnim razvojem događaja u Jugoslaviji dovedene u kontekst stvaranja etničkih čistih teritorija. Važeća opštinska matrica BH ne omogućava etničku parcelizaciju čitave teritorije BIH, već samo izdvajanje nekoliko manjih etnički homogenih grupacija opština.

Najhomogeniji je razmeštaj Hrvata. Oni su apsolutno dominantni u delu Zapadne Hercegovine koji čine opštine Tomislavgrad, Posušje, Lištica, Grude, Ljubuški i Čitluk. Lako bi se zamislilo širenje ove teritorije na delove opština Livno, Kupres Bugojno, Vakuf, Prozor, Jablanica, Mostar, Čapljina, Stolac i Neum. Hrvata još ima u centralnoj Bosni (Fojnica, Buso-vača, Vitez, Travnik, Zenica, Žepče ...) i uz severnu granicu sa Hrvatskom (Derventa, Modriča, Bosanski Brod, Odžak, Orašje...), ali je na ovim prostorima izmešanost sa Srbima i Muslimanima takva da nije moguće zaokružiti neku iole ozbiljniju teritoriju nastanjenu dominantno Hrvatima.

Teritorijalni odnosi Muslimana i Srba je daleko zamršeniji i ne daju mnogo prostora za mirno razgraničenje ova dva naroda. Muslimani u Cazinskoj krajini, te Srbi u Bosanskoj Krajini i Istočnoj Hercegovini jesu relativno homogene grupacije, koje bi se mogle projektovati kao nekakve regionalne zajednice Muslimana, odnosno Srba, ali ostaje veliki deo BH gde su mešanja kvantitativno velika, sa brojnim mešanim brakovima i sa kartografskim prikazom međusobnih odnosa koji se najbolje opisuje već odomaćenim nazivom - "leopardova koža". Da je stvarno tako, dovoljan je samo pogled na prostorni raspored Muslimana, Srba i Hrvata u opštinama u kojima se pojavljuju sve tri nacionalnosti (B. Brod, Brčko, Jajce, Kotor Varoš, Modriča, Teslić, Travnik, Vareš ili Zavidovići).

Za razliku od mešovitih opština u Hrvatskoj, gde su naselja po pravilu ili srpska ili hrvatska, u BH se pojavljuju srpska, hrvatska, muslimanska i mešovita naselja unutar iste opštine. Zanimljiva je opština Bosanski Šamac, koja uistinu srpsko-hrvatska opština ne samo po činjenici da ima 44,7% Hrvata i 41,5% Srba, nego još više zbog toga što u svim naseljima ove opštine, a ima ih 21, žive i Srbi i Hrvati. Ako bi kao kriterijum uzeli

nadpolovičnu dominaciju, u BH ima oko 43% srpskih naselja, 38% muslimanskih naselja, 18% hrvatskih naselja i nešto manje od 4% mešovitih naselja. Upada u oči da je manje muslimanskih od srpskih naselja i to je posledica činjenice da su muslimani dominantni u većim naseljima.

Opstanak

Zato biti protiv rasturanja BH. nije bila stvar emocija ili bratstvo-jedinstvene logike, već razuma i realnih intersa. Do nedavno je kompleks realnih interesa podrazumevao i ekonomske parametre, međutim prilike su takve da treba razmišljati samo u kontekstu što manjeg broja žrtava i razaranja. Tokom rata u 1992. godine je promenjena staitistička slika BH. Ekonomija je upropašćena. Mnoge fabrike su porušene. Snažna vojna industrija je predstavljala važan strateški cilj za sve tri etničke grupe i mnogobrojne paravojske, tako da je veći deo tih potencijala upropašten. Komunikacije su prekinute. Čak i kada bi bio moguć, prekid rata i neprijateljstava bi doneo izvesna olakšanja, ali bi ekonomiji BH bilo potrebno najmanje četiri godine da se, uz stranu pomoć, vrati na nivo koji je imala 1990. godine.

Promena demografske slike BH je još drastičnija. Iseljavaju se čitavi regioni, stvarajući etnički "čiste prostore". Hrvatska i srpska strana su dosta uspešno teritorije na kojima imaju značajnu većinu pretvorile u 100% nacionalne prostore. Muslimani su pretežno u gradovima - gde je proces "čišćenja teži". Uništeno je decenijama i vekovima izgrađivano.

POLITIČKI ŽIVOT BOSNE I HERCEGOVINE 1989 - 1992

Dr Vladimir Goati

Teško je objasniti dramatična politička zbivanja kroz koja prolazi centralna jugoslovenska republika Bosna i Hercegovina (BH) od kraja 1989. godine naovamo. U tom hronološki kratkom, ali istorijski bogatom razdoblju došlo je do brze političke pluralizacije, kraha starog režima, transformacije BH u nezavisnu državu, građanskog rata koji i dalje traje i međunarodnog priznanja nezavisnosti. Budući da je reč o političkim procesima i zbivanjima koji su još u toku, prinuđeni smo da se zadovoljimo preliminarnim objašnjenjima, a ponegde i hipotezama koje tek treba proveriti. U ovoj analizi procesa i zbivanja u BH trudićemo se da pored internih ukažemo i na činioce i okolnosti izvan ove republike koji su snažno uticali na zbivanja, pa i rat u BH. Tu mislimo na jugoslovenski okvir bez koga je nemoguće razumeti delovanje političkih aktera u ovoj republici. Unutar tog okvira poseban značaj imaju Srbija i Hrvatska, čiji je sukob odlučujuće uticao na krah Jugoslavije, kao i na dramatične političke promene u BH.

Stari režim

Taj režim je u stvari, sve do raspada 1989/1990. pripadao tipu tzv. realnog socijalizma po svoje dve bitne karakteristike: političkom monopolu komunističke partije /Saveza komunista Jugoslavije/ i državno dirigovanoj privredi /tzv. dohodovna ekonomija/. Istini za volju, jugoslovenski politički režim imao je i neka distinktna obeležja u odnosu na modelski uzor kao što su visok stepen autonomije delova političkog sistema /republika i pokrajina/, učešća građana u svim sferama odlučivanja, doduše na mikro nivou /"samoupravljanje"/, slobodno kretanje ljudi preko državnih granica itd. Usled svega pomenutog, jugoslovenski politički režim bio je znatno liberalniji od drugih režima ovog tipa u Srednjoj i Istočnoj Evropi.

Nakon smrti predsednika SFRJ Josipa Broza (1980), brzo slabi moć jugoslovenskog federalnog centra u korist republika i pokrajina. Uporedo s tim, dolazi do diverzifikacije i dehomogenizacije jugoslovenskog političkog prostora: u okviru formalno jedinstvenog jugoslovenskog političkog režima razvija se u pojedinim republikama i pokrajinama osoben politički život sa svojom "mikroklimom", stilom, normama. Na to da li će u nekoj republici i pokrajini u političkom životu biti više ili manje otvorenosti i tolerancije bitno utiču rukovodeće ekipe /pre svega glavni lideri/, pa promena tih ekipa znači često i krupne promene u političkom životu. Takve oscilacije mogu se uočiti u političkom životu većine republika /pre svega Slovenije, Hrvatske i Srbije/, ali ne i BH. U ovoj republici promene političkih ekipa na vlasti nisu dovodile do promene političke klime koju permanentno karakteriše naglašena ideološko politička ortodoksija.

Objašnjenje za to se ne može naći samo u psihološkom sklopu ljudi koji su se smenjivali na čelnim pozicijama, nego i u izrazitoj etničkoj heterogenosti BH i u bojazni da bi politička liberalizacija mogla da podstakne nekontrolisane procese i ugrozi uspostavljanje političke ravnoteže između tri najbrojnije etničke grupe: Muslimana, Srba i Hrvata. Bojazan od etničkih konflikata vidi se i po sledećem: bez obzira na rigidnost tzv. starog režima /koja je u BH dolazila više do izražaja nego u većini drugih jugoslovenskih republika/ u ovoj republici uvek je poštovan tzv. nacionalni ključ, pa su se na strateškim mestima političke piramide, po unapred strogo uspostavljenom redu, smenjivali pripadnici politokratije različitog etničkog porekla.

Pluralistički talas neravnomerno se kretao na tlu bivše Jugoslavije. Najpre je, u drugoj polovini osamdesetih godina, zahvatio Sloveniju, a nešto kasnije i Hrvatsku. Rukovodstva te dve republike su se krajem 1989. odlučno priklonila pluralističkoj opciji /slovenačko pre hrvatskog/, što se ogleda u prihvatanju višepartijskog sistema i u zakazivanju prvih slobodnih izbora za proleće 1990. Rukovodstvo Srbije (uz podršku crnogorskog rukovodstva) najduže i najenergičnije se suprostavljalo pluralističkoj opciji zakazujući slobodne izbore tek za kraj (decembar) 1990.

Sukob između republičkih rukovodstava slovenačkog i hrvatskog, sa jedne strane, i srpskog i crnogorskog, sa druge strane, vodio se na nekoliko koloseka. Prvi kolosek su mas media koja su izlagala bespoštednoj kritici političke akcije rukovodstava drugih republika. Drugi kolosek internog rata je teren države, o čemu su svedočile oštre polemike delegata republika u Skupštini SFRJ. Efekat političkog sukoba na terenu države bila je blokada saveznih organa /Skupštine, SIV-a/. Treći, politički najvažniji kolosek tzv. internog rata između republika je sama vladajuća partija: Savez komunista

Jugoslavije. Kulminacija rata predstavlja tzv. prekid rada 14. vanrednog kongresa SKJ /od 20-22. januara 1990/, u stvari raspad SKJ. Povod "prekidu rada" je napuštanje kongresa od strane delegata iz Slovenije. Ističemo da je to samo povod, jer su uzroci dublji i tiču se razlika oko karakteristika političkog sistema i položaja komunističke partije u njemu, prirode jugoslovenske zajednice (konfederacija/federacija, rešavanje pitanja Kosova itd.) Osvetlićemo podrobnije ovaj sukob između rukovodstava šest republika koji se odvijao unutar vladajuće komunističke partije, SKJ. Načelno uzev, u ovom sukobu rukovodstvo BH je težilo da, kao što ćemo pokazati, zauzme kompromisnu poziciju.

Iako su već sredinom osamdesetih godina stavovi i politička praksa republičkih i pokrajinskih organizacija SKJ u nizu krupnih društvenih pitanja bitno različiti, između republičkih vrhova u SKJ dugo je bio na snazi prećutni sporazum o javnom nenapadanju, o neiznošenju spornih pitanja u javnost. Početkom 1988. godine taj odgovor je prekršen kada je dugačkoj listi spornih pitanja pridošla razlika u pogledu političke demokratije /politički pluralizam, avangardna uloga komunističke partije, slobodni izbori/. Nakon toga organi SKJ, pre svega Centralni komitet SKJ, postaju poprište javnih debata između dve sve više uobličene političke platforme: jedne reformske, koja karakteriše okretanje ka Zapadu (što dobro ilustruje ključna parola XI kongresa SK Slovenije - u decembru 1989 - "Evropa sada"), tržišna orijentacija i prihvatanje političkog pluralizma, i druge tradicionalne platforme koje teže vraćanju tzv. autentičnim vrednostima socijalizma. Prvu opciju u SKJ odlučno zagovara slovenačko rukovodstvo, uz obazrivu podršku hrvatskog, a drugu srpsko rukovodstvo uz saglasnost crnogorskog rukovodstva. I u ovom sukobu politički vrh BiH izbegava da se politički svrsta uz jednu ili drugu stranu, iako je u ideološkom pogledu bliže čvrstoj antipluralističkoj liniji srpskog i crnogorskog rukovodstva.

Dragoceno svedočanstvo o postojanju dve koherentne platforme unutar rukovodećeg stratuma SKJ pruža empirijsko istraživanje I konferencije SKJ održane 1988. godine Istraživači su, koristeći metod analize sadržaja stavova i političkih poruka učesnika pomenutog skupa jugoslovenskih komunista,[1] identifikovali u rukovodećoj strukturi SKJ dva bloka: pretežno reformski /Slovenija i Hrvatska/ i pretežno tradicionalni /Srbija bez pokrajina, Kosovo, Crna Gora, Vojvodina, Makedonija i Bosna i Hercegovina/. Nalazi ovog istraživanja govore o suštinskim razlikama unutar jugoslovenske partijske elite. Duboka podela postoji, takođe, i na donjim nivoima partijske

---

1) I. Grdešić, M. Kasapović, I. Šiber, Interesi i ideje u SKJ, Fakultet političkih nauka, Zagreb, 1989.

piramide, među članovima iz pojedinih delova SKJ. To što je podela zahvatila (i morala da zahvati) partijsko članstvo rezultat je prirode komunističke partijske organizacije u kojoj komunikacija ide isključivo od gore ka dole i od karaktera političkog režima u kojem republičko-pokrajinske partijske elite ostvaruju apsolutnu kontrolu nad "svojim" mas medijima i pomoću njih ostvaruju uticaj na "svoje" članstvo.

Iznetu ocenu o podeljenom članstvu u SKJ snažno podržavaju nalazi empirijskog istraživanja kojim je u pripremi XIV kongresa SKJ obuhvaćen 4361 član SKJ iz svih republika i pokrajina. To istraživanje, izvedeno u junu i julu 1989, nedvosmisleno pokazuje da u članstvu SKJ, kao i u rukovodstvu, postoje dve, uglavnom koherentne, idejne platforme: "centralističko monistička" i "decentralističkopluralistička" koje dominiraju u pojedinim delovima Jugoslavije. Te konkurentske političke platforme su "srpska" i "slovenačka". Osnovna karakteristika prve je, beleži I. Šiber, "izrazitije opredeljenje za centralističku organizaciju društva ... To obuhvata zalaganje za izrazite, veoma često isključive nadležnosti federacije, i to od Armije do kulture; za sastav Savezne skupštine po proporcionalnom principu (srazmerno broju birača) i za većinsko donošenje odluka. Negativno se vrednuju politički pluralizam, novi pokreti i savezi i insistira se na postojećoj (tj. vodećoj - V.G.) ulozi SKJ. Odnosi unutar SKJ trebaju se zasnivati na obnovljenom ojačanom demokratskom centralizmu".

Karakteristika drugog "slovenačkog" pristupa, po istom piscu jeste: "Opredeljenje za izrazito decentralizirano i pluralističko društvo. To se sastoji u izrazitom insistiranju na nezavisnosti republika, na njihovoj nadležnosti u što većem broju područja uključujući odnose sa inozemstvom, pa i Armiju, za paritetan sastav Savezne skupštine i insistiranje na konsenzusu kao jedinom načinu donošenja odluke. Politički pluralizam se znatno pozitivnije vrednuje nego u drugim sredinama, mada ne onoliko koliko se to obično smatra. Za princip demokratskog centralizma smatra se da ga treba napustiti".[1]

Među članstvom republičkih organizacija nadmoćno je prisutan jedan od pomenuta dva pristupa, pa se tu može govoriti o homogenim sredinama. U takve, prema citiranom istraživaču, spadaju Slovenija u kojoj dominira tzv. slovenački pristup i Srbija bez pokrajina, Vojvodina i Crna Gora u kojima dominira tzv. srpski pristup. BH je svrstana u heterogene sredine, jer partijsko članstvo ove republike usvaja delimično elemente jednog i drugog pristupa. Okolnost da linije dalekosežne političke podele prolaze kroz

---

1) I. Šiber, Komunisti Jugoslavije o društvenoj reformi, IC "Komunist", Beograd, 1989, str. 91, 92.

članstvo SK BH ukazuje na budući rasplet u kome će se članstvo SK BH politički angažovati na suprotnim stranama.

Oštra podela unutar SKJ o kojoj svedoče oba citirana empirijska istraživanja (oba su izvršena sredinom 1989), nije smanjena nego, naprotiv, povećana do održavanja XIV kongresa SKJ (januar 1990). Politički sukob u čijem su središtvu razlike oko pluralizma, postao je i lični sukob njegovih protagonista republičkih, političkih lidera. Prisustvom ovog "ličnog koeficijenta" možemo objasniti to što nije došlo do poboljšanja odnosa između sukobljenih strana ni kada je, pod uticajem događaja u Centralnoj i Istočnoj Evropi, tradicionalno krilo jugoslovenskih komunista bilo prinuđeno da napusti svoje pozicije i da prihvati, doduše sasvim načelno, pluralističku opciju.

U pogledu sukoba u SKJ, bez koga nije moguće razumeti raspad Jugoslavije i građanski rat, važno je još nešto napomenuti. Međusobno sukobljene republičke političke elite već od početka 1988. traže saveznika izvan SKJ, često i među nastajućom političkom opozicijom sa kojom, po pravilu, uspostavljaju bolje odnose nego sa drugim delovima SKJ. Tako, na primer, srpsko partijsko rukovodstvo od dolaska na čelo partije Slobodana Miloševića (1987) nalazi zajednički jezik sa nacionalističkom inteligencijom u svojoj republici. Slično se događa sa partijskim rukovodstvom Slovenije i Hrvatske kojima se u borbi koja se vodi u okviru SKJ pridružuje, iz svojih interesa, nacionalistički orijentisana inteligencija. U BH zbog nacionalne heterogenosti ovakav manevar vladajuće komunističke partije nije bio moguć. Umesto podrške vladajućoj partiji, nastajuća opozicija u BH okreće se uglavnom matičnim republikama Srbiji i Hrvatskoj. Samo deo opozicije muslimanske provinijencije pokazuje razumevanje za politiku vladajuće komunističke partije u ovoj republici. Generalno uzev, približavanje (ili čak stapanje) vladajuće komunističke partije sa nacionalnom opozicijom u svojoj sredini - što važi za sve republike izuzev BH - odredilo je prirodu konlikta u Jugoslaviji. Umesto globalnog sukoba između vladajuće komunističke partije i društva, kao što je to bilo u zemljama Centralne i Istočne Evrope, u Jugoslaviji se odvija sukob između delova vladajuće partije i između delova društva. Tu osobenost zapažaju i neki inostrani posmatrači.[1]

Posle raspada Saveza komunista Jugoslavije /januar 1990/, političko rukovodstvo BH odlučnije prihvata demokratski kurs. Centralni komitet SK BH krajem januara 1990. naglašava afirmativan stav prema slobodi političkog organizovanja što znači napuštanje ključne premise koncepcije i

---

1) J. Krulic, "La crise du system politique dans la Yugoslavie des années 1980.", Revue francaise de sciences politiques, Paris, No. 3, 1989.

prakse "diktature proleterijata". Načelno prihvatanje opozicionih stranaka u BH vezuje se ipak za jedan uslov: da te stranke ne budu zasnovane na nacionalnoj pripadnosti što bi moglo ugroziti "dobre međunacionalne odnose". Ovde nije teško uočiti strah od etničkog raskola koji je, kao što smo napred napomenuli, snažno prisutan u ovoj republici i pre tzv. pluralističke revolucije.

Napomenimo i to da bojazan da politički pluralizam može dovesti do destabilizacije "vulkanskog tela" BH nije vezana samo za elitni politički stratum, nego je snažno prisutan i u populaciji ove republike. To je verovatno rezultat još uvek živog sećanja na surove međuetničke i međukonfesionalne obračune do kojih je došlo u Drugom svetkom ratu (1941-1945). O strahu da pluralizam ugrozi nacionalni mir dobro svedoči obimna anketa /1039 ispitanika/ nedeljnika "Danas" sprovedena u proleće 1990. U toj anketi 74% ispitanika podržalo je odluku republičkog rukovodstva BH da se ne dopusti formiranje "nacionalne obojenih partija".[1] Takva odluka zadobila je većinsku podršku kako u Sarajevu /72%/ u kome većinom žive Muslimani, tako i u Banja Luci /81%/ i u Mostaru /68%/ u kojima je većina Srba, odnosno Hrvata. Ovakvo opredeljenje populacije BH ne treba interpretirati kao strah od pluralizma, nego kao težnju da se u novim pluralističkim uslovima ne aktiviraju nacionalni (i verski) raskoli i da se izbegne građanski rat.

Prvi slobodni izbori 1990

Parlamentarni izbori održani su najpre u Sloveniji i Hrvatskoj u proleće 1990. U obe republike izbori su doveli do smene na vlasti: umesto reformisanih komunističkih partija u Sloveniji došla je na vlast koalicija Demosa, a u Hrvatskoj Hrvatska demokratska zajednica (HDZ). Pobeda opozicionih partija i uz to, partija koje se otvoreno zalažu za pretvaranje Jugoslavije u konfederaciju, dolila je novo ulje na vatru međurepubličkih nesuglsica. Trijumfom opozicionih stranaka u pomenute dve republike uspostavljen je u Jugoslaviji dualni politički režim: na zapadu režim parlamentarne demokratije, a na istoku /ostale četiri republike/ jednopartijski režim. U takvoj situaciji od izuzetnog je značaja bio ishod izbora u centralnoj jugoslovenskoj republici BH zakazanih za jesen 1990. Pobeda stranaka federalističke opcije ojačala bi pozicije Srbije i Crne Gore i u izvesnoj meri relativizovala značaj težnje za nezavisnošću dve zapadne republike. Pobeda, pak, konfederalističke struje značila bi podršku u Sloveniji i Hrvatskoj i

---

1) Danas, Zagreb, 22.05.1990.

praktično bi dovela u pitanje održanje Jugoslavije. To je razlog zbog koga i Hrvatska i Srbija snažno pomažu "svoje" nacionalne partije u BH Hrvatsku demokratsku zajednicu, odnosno Srpsku demokratsku stranku (SDS).

Na izbore u BH održane u novembru 1990. izašlo je, pored niza malih, patuljastih partija, pet većih partija koje su već u predizbornom razdoblju pokazale da poseduju značajnu podršku građana ove republike. Prvo je vladajuća partija, SK BH, koja je temeljno promenila svoja programska opredeljenja i ime u Savez komunista - socijalistička demokratska partija. U svom programu (usvojenom 1990.) Sk-SDP se odlučno izjasnio za tržišnu privredu i parlamentarnu demokratiju. Distancirajući se od nacionalnih stranaka čije je formiranje bilo o toku, ova partija naglašava svoju privrženost BH kao "državi građana". U programu SK-SDP zapisano je: "Svi građani su svoji na svome, poptuno jednaki i ravnopravni"[1]. SK-SDP zalaže se za Jugoslaviju kao federativnu državu u kojoj republike članice imaju maksimalnu autonomiju.

Slična su programska opredeljenja Saveza reformskih snaga Jugoslavije SRSJ za BH. Ova partija formirana je (15.8.1990) kao politička podrška jugoslovenskoj saveznoj vladi Ante Markovića koja je u prvoj polovini 1990. godine uspela da zaustavi galopirajuću inflaciju i da ostvari dobre početne rezultate u konvertibilnosti dinara. Čvrstu povezanost ove partije i savezne vlade dobro ilustruje stav u "Programskoj izjavi" SRSJ za BH da je ekonomski program SIV-a okosnica ekonomskog programa SRSJ za BH. Na političkom planu SRSJ za BH zalaže se za parlamentarnu demokratiju. Poput SK-SDP, SRSJ za BH opredeljuje se za održanje Jugoslavije čiji je deo BH kao "ekonomski-cjelovita i suverena država svih građana koji u njoj žive, bez obzira na vjeru, naciju, pol i klasnu pripadnost".

Pored pomenute dve stranke na izbore su izašle i tri partije koje okupljaju uglavnom pripadnike jednog od tri naroda, Muslimane, Srbe i Hrvate. Prva od njih je Stranka demokratske akcije (SDA) (obrazovana 26.5.1990) koja okuplja Muslimane. Pored opredeljenja za političku demokratiju i tržišnu privredu, što je opšte mesto partijskih programa, ova stranka se zalaže "za održanje Jugoslavije kao slobodne zajednice suverenih naroda i republika, u sadašnjim federalnim granicama". Iako se explicite ne izjašnjava o dilemi između federacije i konfederacije SDA je, sudeći prema ostalim programskim opredeljenjima, bliže federativnoj opciji.

Program SDS (formirane 27.7.1990) govori, takođe, o političkoj demokratiji, tržištu i "održanju Jugoslavije". Kad je reč o Jugoslaviji to se precizira

1) Navođenja partijskih dokumenata zasnivaju se se, ako nije drukčije rečeno, na ovoj knjizi. Stranke u Jugoslaviji, Tanjug, Beograd, 1990.

na sledeći način: "demokratska Jugoslavija, uređena kao moderna savezna država". Ovde je reč o izričitoj federativnoj opciji što je identično sa oficijelnim stavom rukovodstva Srbije i Crne Gore na kome će ona bezuslovno insistirati sve do raspada Jugoslavije.

Najzad, treća nacionalna partija, HDZ (osnovana 6.9.1990.) u svom programu ističe kao svoje ciljeve tržišnu privredu i "pretvaranje Bosne i Hercegovine u demokratsku, parlamentarnu, višestranačku državu", ne pominjući uopšte Jugoslaviju. Stanovište ove partije o Jugoslaviji ipak je jasno, iako implicitno: iz toga što se o BH govori kao o suverenoj državi proizilazi da Jugoslavija eventualno može biti konfederacija, što je i zvaničan stav rukovodstva Hrvatske. Odsustvo izričitog stava o budućnosti Jugoslavije u Programu HDZ verovatno je rezultat procene da bi, s obzirom na preovlađujuće federalističko raspoloženje u populaciji BH, takav stav izazvao kritike i građana hrvatske nacionalnosti. A građani BH su, sudeći prema rezultatima obimnog empirijskog istraživanja /od 4200 ispitanika u BH bilo 675/ sprovedenog u svim jugoslovenskim republikama u junu 1990. /"Jugoslavija na kriznoj prekretnici"/, bili u većini federalno raspoloženi. Za federalnu opciju izjasnilo se 69,3% ispitanika iz BH, a za konfederalnu 30,7%. Federalna opcija imala je većinsku podršku građana u Srbiji i Crnoj Gori, Makedoniji i Vojvodini, a konfederalna u Sloveniji, Hrvatskoj i Kosovu.[1]

Iako, dakle, u populaciji BH pred prve slobodne izbore dominira federalna opcija, prisutna je takođe i alternativna konfederalna opcija. Na širenje podrške ovoj potonjoj opciji u kasnijem razdoblju, kao i na oštru polarizaciju građana BH na pristalice federacije i konfederacije - o čemu će biti reči na narednim stranama - uticala je ne samo propaganda Hrvatske, već i sve teže funkcionisanje jugoslovenske federalne države. To je u populaciji pothranjivalo zaključak da između potpuno suprostavljenih jugoslovenskih republika i nije moguća federacija, nego samo konfederacija. Ovakav stav bismo uslovno mogli nazvati reaktivni konfederalizam.

Ali, nekoliko meseci pred prve slobodne izbore u populaciji BH dominirala je, kao što smo napomenuli, federalna opcija.

Izborni rezultati izazvali su iznenađenje. Umesto trijumfa SK-SDP i SRSJ za BH - koji su najavljivali novinski komentatori i parcijalna istraživanja javnog mišljenja, izbori su značili pobedu tri tzv. nacionalne stranke što pokazuje sledeća tabela.

---

1) V. Goati, Jugoslavija na prekretnici: od monizma do građanskog rata, Jugoslovenski institut za novinarstvo, Beograd, 1991.

Tabela I

STRUKTURA OBA VEĆA SKUPŠTINE BH			
	Stranka	Apsolutno	%
1.	SDA	87	37,80
2.	SDS	61	26,50
3.	HDZ	34	14,70
4.	SK SDP	14	6,00
5.	SRSJ	13	5,60
6.	MBO	2	0,80
7.	SK SDP i DSS BH	4	1,70
8.	SSO DS i EKO pokret	2	0,80
9.	DSS	1	0,40
10.	SRSJ i Demokratska partija Mostar	1	0,40
11.	SPO	1	0,40

Vladajuća partija SK-SDP doživela je, kao što se vidi iz tabele I, pravu izbornu katastrofu. Njen izborni rezultat slabiji je nego rezultat ijedne reformisane komunističke partije u jugoslovenskim republikama. O tome govori tabela II.

Tabela II

Izborni rezultati reformisanih komunističkih partija u jugoslovenskim republikama

Razočaravajući rezultat na izborima u BH ostvarila je i SRSJ za BH za koju

Partija	glasači (%)	poslanici u parlamentu	
SK Crne Gore	64,0	83	(66,4%)
Socijalistička partija Srbije	45,8	194	(77,6%)
SK Makedonije - SDP	17,2	31	(25,8%)
SK Hrvatske - SDP	23,6	73	(20,5%)
SK Slovenije - SDP	17,5	38	(15,8%)
SK BH - SDP	8,0	14	(5,8%)

se verovalo da upravo u ovoj republici može zadobiti snažnu podršku i predstavljati čvrst politički oslonac savezne vlade i premijera Ante Markovića. Neuspeh SRSJ za BH pokazao je da su takva nadanja lišena osnova i da u datoj konstelaciji političkih snaga federalna vlada nema ni u jednoj republici snažan oslonac, bez obzira što je njen ekonomski program sredinom 1990. počeo da daje dobre rezultate.

Ubedljivu pobedu na izborima u BH ostvarile su nacionalno obojene stranke. Pokazalo se kao na dlanu da birači u ovoj republici po pravilu glasaju prema svojoj nacionalnoj pripadnosti, pa su zato izborni rezultati skoro kopija nacionalne strukture stanovništva. Ovakav ishod izbora 1990. u BH ipak se ne može smatrati iznenađenjem. Jer dugotrajna ekonomsko-politička kriza značila je za građane BH (kao i za građane ostalih jugoslovenskih republika) stalni porast egzistencijalnie nesigurnosti, čemu je doprineo i neočekivani krah starog režima i napuštanje ranije uspostavljene lestvice političkih vrednosti i prioriteta. U dramatičnom razdoblju punom izazova i neizvesnosti, građanin BH se vratio naciji kao "primarnoj zajednici" u kojoj traži izgubljenu sigurnost.

Postizborno razdoblje

Nakon pobede na izborima, tri tzv. nacionalne stranke BH postigle su dogovor o tzv. partnerstvu, tj. o podeli vlasti. Na čelo predsedništva od sedam članova izabran je lider SDA, predsednik skupštine postao je jedan od vođa SDS, a HDZ-u je pripalo mesto predsednika vlade. Od ukupno 22 člana vlade, 10 su iz SDA, 7 iz SDS i 5 iz HDZ. Partnerstvom tri stranke u promenjenim okolnostima nastavljena je primena tzv. nacionalnog ključa iz ranijeg razdoblja.

Dolaskom opozicionih partija na vlast u BH počinje, kao i u ostalim postkomunističkim zemljama, proces "čišćenja starih kadrova". U odnosu na druge postkomunističke zemlje taj proces u BH ima jednu osobenost: kadrovska čistka u pojedinim institucijama sprovodi se selektivno, s obzirom na nacionalnu pripadnost kadrova. Pod udar čistke dolaze pre svega pojedinci druge nacionalnosti u odnosu na nacionalnost stranke u čijoj je "nadležnosti" određena institucija (prema uspostavljenoj partijskoj podeli). Na taj način u važnim institucijama BH, uključujući državnu upravu, ostvaruje se nacionalna homogenizacija, što se bitno razlikuje od ranijeg razdoblja kada se nastojalo da se u svim društvenim i državnim institucijama ostvari mešovito nacionalni sastav. Trend nacionalne homogenizacije ostvaruje se ne samo na nivou Republike, nego i u opštinama. Umesto podele vlasti između stranaka, kao što je slučaj na republičkom nivou, na opštinskom nivou ostvaruje se via facti "jedinstvo vlasti", tj. partija većinske nacije postavlja na sva ključna mesta svoje ljude. To je prvi korak ka političkoj segmentaciji BH koja će početkom 1992 eskalirati do političke podele ove republike. "Tihi rat" između tri stranke za zauzimanje strateških društvenih punktova u BH, odvija se paralelno sa brzim pogoršavanjem ekonomske situacije čiji su indikatori nezadrživi pad proizvodnje, hiper

inflacija (koja dobija zamah početkom 1991) i povećanje nezaposlenosti. Čak i više od nepovoljnih ekonomsko-socijalnih trendova, na pogoršanje političke situacije u BiH utiče početak građanskog rata u Sloveniji (juni 1991), a zatim i u Hrvatskoj.

Konflikt između dve najveće jugoslovenske republike Srbije i Hrvatske, kao što smo naveli, postao je još zaoštreniji pobedom konfederalno opredeljenih stranaka na izborima u Sloveniji i Hrvatskoj (proleće 1990). Rukovodstva te dve republike su elaborirale svoje ideje o uređenju zemlje u "Političkoj platformi o budućnosti Jugoslavije".[1] Reč je o konfederalnom modelu kojim se jugoslovenske republike transformišu u samostalne države koje među sobom zaključuju konfederalni ugovor. "Ovako zamišljena konfederacija" - zabeleženo je u "Političkoj platformi..." - bila bi međunarodna organizacija po ugledu na evropsku zajednicu". Kao raison d'etre konfederacije navedeni su: osiguranje ekonomskih zajednica, kao i jačanje međunarodnog položaja svake članice. Organi zajednice - u skladu sa prirodom konfederacije - imaju samo konsultativnu ulogu. Reč je o Savetodavnom parlamentu, Veću ministara, Izvršnoj komisiji i Konfederalnom sudu. U ovom dokumentu predloženom od rukovodstva Slovenije i Hrvatske predviđa se da svaka članica ima svoje vojne snage, a na nivou konfederacije ostvaruje se samo koordiniranje.

Ključna ideja "Političke platforme o budućnosti Jugoslavije" je da šest jugoslovenskih republika prerastu u samostalne države u postojećim granicama. A upravo je na to usmerena oštrica kritika zastupnika federalne opcije koji smatraju da su granice između republika isključivo administrativne i da su podložne promeni.

Predlog Slovenije i Hrvatske je naišao, kao što se moglo i očekivati, na podeljene reakcije tri nacionalne partije BH. Dok je rukovodstvo HDZ pozitivno ocenilo ovaj predlog, naglašavajući da on otvara perspektive demokratskog rešenja jugoslovenske krize, gledište SDS bilo je izrazito negativno. Ostvarenje tog predloga značilo bi, po mišljenju lidera SDS Radovana Karadžića, razbijanje Jugoslavije i podelu srpskog naroda na više država što "SDS ne može da prihvati".[2] Stav SDA bio je diferenciran. Uz načelno pozitivne ocene predloga o konfederalnom uređenju Jugoslavije, isticano, je ipak, da on ne obezbeđuje optimalan nivo zajedništva i da znači nepotrebno particijalizovanje armije koja treba da ostane jedinstvena.

Naglašavajući zainteresovanost BH za Jugoslaviju, Alija Izetbegović, predsednik Predsedništva BH je, početkom 1991, u razgovoru sa predsednikom

---

1) Integralni tekst u listu Borba, Beograd, od 08.10.1990.
2) Politika, Beograd, 26.10.1990.

Hrvatske Franjom Tuđmanom izneo dalekosežnu ocenu, čije će se prave implikacije videti tek krajem 1991. da to važi samo uslovno, dok su i Srbija i Hrvatska u sastavu Jugoslavije. S obzirom na očiglednu težnju Hrvatske da postane nezavisna država i na energične korake koje je ona već krajem 1990. učinila u tom pravcu, bilo je jasno da će odnos BH prema Jugoslaviji biti promenjen. "Lančana reakcija" najavljena u citiranoj izjavi predsednika predsedništva BH ostvarila se u potpunosti nakon nešto više od jedne godine. Posle proglašenja nezavisnosti Hrvatske, rukovodsvo BH se, takođe, opredelilo za formiranje nezavisne države. Ali, to nije bio kraj "lančane reakcije" jer je odluka o osamostaljenju BH izazvala otpor srpskog naroda - što su njegovi lideri takođe unapred jasno nagovestili - iz čega je proizašao građanski rat u BH.

Ali, vratimo se sporu oko budućnosti Jugoslavije u kome su republička rukovodstva sve do sredine 1991. (kad je počeo građanski rat u Sloveniji) koristile mirna sredstva. Nakon predloga Slovenije i Hrvatske o konfederalnom uređenju Jugoslavije, sa svojim predlogom budućeg uređenja Jugoslavije izašlo je Predsedništvo SFRJ. Ovaj predlog zalaže se za federalno uređenje buduće države. U toj državi građani su - ističe se u tekstu - suvereni i tu suverenost ostvaruju u republici i u federaciji (u potonjem slučaju kada je to ustavom predviđeno). Na federalnom nivou predviđa se postojanje Savezne Skupštine, Predsedništva SFRJ, Savezne vlade, Ustavnog suda, Vrhovnog suda i Saveznog javnog tužilaštva. Izneti predlog teži obrazovanju "jake federacije" i u potpunoj je suprotnosti sa napred opisanim projektom Slovenije i Hrvatske. Sličan predlogu Predsedništva SFRJ je plan koga su izneli Predsednik Srbije i Predsednik predsedništva Crne Gore na proširenoj sednici Predsedništva SFRJ (21.02.1991.) Federalno uređenje Jugoslavije, koje čini okosnicu oba dokumenta, naišlo je na oštro protivljenje Slovenije i Hrvatske i na rezervisan stav SDA i izrazito negativan stav HDZ.

Oprečni stavovi rukovodstva jugoslovenskih republika o budućnosti zemlje nisu se približili na sastancima lidera šest republika do kojih je došlo u proleće 1991. Ni jedna strana na tim sastancima nije pokazala želju da odstupi od svojih stavova, pa su pregovori doživeli potpun fijasko. U takvoj situaciji dve najmanje angažovane republike u sporu oko budućnosti zemlje: BH i Makedonija iznele su 6.juna 1991. kompromisan plan ("Platforma Izetbegović-Gligorov"). U tom dokumentu zabeleženo je: "Mi smatramo da jugoslovensku zajednicu možemo dalje sačuvati jedino putem njenog preuređenja u Zajednicu jugoslovenskih republika..."[1] U planu BH i Makedonije podvlači se da buduća Zajednica jugoslovenskih

1) Tekst dokumenta u listu "Borba", Beograd, edicija: Dokumenti, novembar 1991.

republika treba da poseduje samo preneti suverenitet, a da izvorni suverenitet pripada republikama. To pokazuje da buduća Zajednica u suštini ima konfederalni karakter. Tome u prilog govori i paritetni sastav organa Zajednice (Parlament, Kolektivni šef zajednice, Savet ministara). Izvestan ustupak federalnoj opciji učinjen je u ovom planu opredeljenjem da odbrana bude zajednička.

Rasprava o kompromisnom planu BH iznetom od strane predsednika predsedništava BH i Makedonije nije ni otpočela, jer je krajem juna 1991. došlo do oružanog sukoba između JNA i teritorijalne odbrane Slovenije. Oružani konflikt se kao kap ulja na vodi proširio na Hrvatsku, a 1992. i na BH.

Građanski rat

Vezivanje opstanka BH u Jugoslaviji za opstanak u njoj dve politički suprotstavljene republike Srbije i Hrvatske nagovešteno početkom 1991, još snažnije je podvučeno u Memorandumu skupštine BH, usvojenom 14. oktobra 1991. U tom dokumentu zapisano je: "S obzirom na nacionalni sastav svog stanovništva, BH neće prihvatiti nikakvo ustavno rešenje buduće jugoslovenske zajednice u kojoj ne bi istovremeno bili Hrvatska i Srbija. U budućoj integraciji - ma kakva ona bila - BH sa Srbijom i Hrvatskom treba da bude povezana na isti način.[1]

Vezivanje politike BH za opredeljenje dve susedne i sukobljene jugoslovenske republike učinilo je BH potpuno zavisnom od tih republika. Kao što smo već napred istakli, ovakva strategija rukovodstva BH pružala je izglede za miran rasplet samo pod pretpostavkom, koja se pokazala nerealnom, da se Srbija i Hrvatska dogovore o budućnosti Jugoslavije. Druga implicitna, ali takođe nerealna pretpostavka ove strategije jeste, da će se narodi koji čine BH (Muslimani, Srbi i Hrvati) saglasiti sa tim da dogovor ili odsustvo dogovora između Srbije i Hrvatske bude presudno za to da li će BH ostati u Jugoslaviji ili će postati nezavisna država. Kada je, umesto konsenzusa između Srbije i Hrvatske, pitanje budućnosti Jugoslavije počelo da se rešava na bojnom polju, i kada su na odluku rukovodstva BH o nezavisnosti Srbi iz ove republike odgovorili spremnošću na oružani otpor, bilo je samo pitanje vremena kada će se konflikt između Srbije i Hrvatske pretvoriti u interni konflikt između Srba i Hrvata u BH.

1) Službeni list SR BiH, Sarajevo, br. 32/1991.

Inače, za otpočinjanje oružanog konflikta u BH u jesen 1991. stekli su se svi objektivni uslovi. Ratna dejstva u Hrvatskoj zahvatila su često i područja u kojima se BH graniči sa tom Republikom što je samo pojačalo ratnu psihozu u BH. Uz to, permanentno je rasla tenzija u političkom životu.

Braneći stvari "svojih" republika, (Srbije, odnosno Hrvatske) SDS i HDZ su još više pojačale svoje međunarodne antagonizme što je potpuno onemogućilo funkcionisanje političkih institucija BH zasnovanih na "partnerstvu" tri stranke. U jesen 1991. SDS se povukla iz svih državnih institucija (Skupštine Predsedništva, Vlade), a njihove odluke smatrala je nelegitimnim.

Ekstremna politička polarizacija u BH, do koje je došlo u drugoj polovini 1991, zahvatila je ne samo politički stratum, već i čitavu populaciju. To se dobro vidi i iz rezultata empirijskog istraživanja koje je izvršeno u novembru 1991. na uzorku studenata BH (900 ispitanika). O najvažnijim političkim pitanjima stavovi studenata različite nacionalne pripadnosti podsećaju na razbijeno ogledalo čiji delovi reflektuju različite slike. Tako, na primer, studenti hrvatske nacionalnosti iznose izrazito pozitivan stav (86%) prema otcepljenju BH od Jugoslavije, dok je kod studenata muslimanske nacionalnosti nešto manje naglašen (55%) afirmativan stav. Nasuprot tome, kod studenata srpske nacionalnosti preovlađuje negativan nad pozitivnim stavom u pogledu otcepljenja BH od Jugoslavije (43:38%). Još izrazitije razlike su u pogledu procene o mogućnosti da BH opstane bez Jugoslavije. U prilog takve mogućnosti izjašnjava se 71% studenata hrvatske nacionalnosti, 61% muslimanske nacionalnosti i samo 8% studenata srpske nacionalnosti.[1] Iako je uzorak ovog empirijskog istraživanja različit od uzorka istraživanja 1990 (čije smo rezultate napred prikazali), uočava se, ipak, ogromna promena. Dok je u istraživanju 1990. populacija BH davala snažnu podršku federalnoj opciji, istraživanje na uzorku studenata 1991. pokazuje da je došlo do oštre nacionalne podele oko budućeg uređenja Jugoslavije. Moglo bi se reći da dok je 1990. godine u BH podela u pogledu budućnosti Jugoslavije postojala u sferi politike (rukovodstva tri nacionalne stranke), 1991. podela je zahvatila čitavo društvo koje se našlo podeljeno na tri nacionalne međusobno suprotstavljene etničke grupe.

Pored ovog transformisanja nacija u konfliktne grupe bilo je potrebno da se ispune još neki uslovi za početak građanskog rata.[2]

---

1) I. Bakić, R. Dunđerović, Stavovi studentske omladine u BiH o međunacionalnim odnosima i društvenim promenama, Institut za proučavanje međunacionalnih odnosa, Sarajevo 1991.
2) O tome podrobnije vidi u prilogu: Dr Dušan Janjić, Građanski rat i mogućnost mira u Bosni i Hercegovini.

MEDIJSKI SISTEM BOSNE I HERCEGOVINE

dr Slavujević Đ. Zoran

Medijski sistem Bosne i Hercegovine (BH), kao uostalom i drugih republika bivše Jugoslavije, za kratko vreme prolazi kroz tri različita perioda, odnosno kroz tri tipa društvenih situacija: (1) period raspada jednopartijske države i njoj primerenog državno-partijskog modela informisanja - do kraja 1989. god.; (2) period uvođenja višestranačkog sistema i medijskog pluralizma - od 1990. do 1992. god. i (3) period građanskog, nacionalnog i verskog rata - od početka 1992. god.

Osnovne karakteristike medijskog sistema BH zadnjih godina jednopartijskog sistema

U jednopartijskom sistemu medijski sistem BH deli niz opštih karakteristika medijskih sistema ostalih republika, budući da se razvija u okviru istog društveno-ekonomskog i političkog sistema bivše Jugoslavije. Reč je o snažno centralizovanim informacionim sistemima republika pod punom kontrolom partijsko-državnih elita; instrumentalizaciji medija u odlučivanju sve očiglednije disfunkcionalnog uspostavljenog institucionalnog sistema i oficijelnog sistema vrednosti na uštrb elementranih pravila novinske profesije; stalnom pogoršanju materijalnog položaja medija itd.

Specifičnosti medijskog sistema BH u periodu jednopartijskog sistema proizlaze iz stepena materijalnog razvoja republike, trodelne relativno uravnotežene nacionalne strukture stanovništva i njome uslovljenih karakteristika političkog sistema, posebno kadrovske politike (tzv. "nacionalni ključ" - formiranje strukture državnih i dr. organa i podela upravljačkih funkcija prema nacionalnoj strukturi stanovništva).

Mada ni medijski sistem bivše Jugoslavije u celini ne spada u razvijenije, medijski sistem u BH je nerazvijen i u odnosu na jugoslovenske standarde. Učešće BH u medijskom sistemu bivše Jugoslavije je nepovoljnije u odnosu na niz opštih parametara položaja BH u bivšoj jugoslovenskoj zajednici (BH je zauzimala 20,1% teritorije bivše Jugoslavije, u njoj je živelo 19,0% stanovništva, radilo 15,8% zaposlenih i stvaralo 12,9% društvenog proizvoda).[1]

Televizija je najznačajniji medij: 88,1% domaćinstava u BH poseduje TV prijemnik (58,8% poljoprivrednih, 79,6% mešovitih i 93,2% nepoljoprivrednih domaćinstava), što je na jugoslovenskom proseku. Međutim, od 11 TV centara u Jugoslaviji 1990. god., samo je jedan u BH, a 2.989 h njegovog vlastitog programa tek 6% jugoslovenske TV produkcije.

Sa 48 radiostanica BH ostvaruje učešće od 22% u ukupnom broju jugoslovenskih radiostanica, što je jedini povoljniji indikator, dok produkcija vlastitog radioprograma od 79.000 h predstavlja 13,0% ukupnog programa jugoslovenskih radiostanica.

Sa 242 lista u 1990. god. BH učestvuje u ukupnom broju listova u bivšoj Jugoslaviji sa 10,7%, a njihov štampani tiraž od 102.750.000 primeraka čini 8,7% ukupno štampanog tiraža jugoslovenskih listova. Pri tome, BH je imala 4 dnevna lista (12% ukupnog broja dnevnih listova u bivšoj Jugoslaviji), sa ukupnim tiražom od 49.204.000 primeraka (6,7% ukupnog tiraža jugoslovenskih dnevnih listova). Sa prosečnim tiražom od 2.500.000 primeraka,[2] produkcija štampe u BH predstavlja 10,4% jugoslovenske produkcije, pri čemu prosečan tiraž dnevnih listova od 165.000 primeraka čini 7,2% produkcije jugoslovenskih dnevnih listova. Konačno, 23 primerka ukupnog tiraža listova po glavi stanovnika u BH čini tek 46% jugoslovenskog proseka (50 primeraka listova po glavi stanovnika).

Sve u svemu, iako BH zaostaje i u razvoju medijske infrastrukture, posebno je veliko njeno zaostajanje na području medijske produkcije.

Prethodne karakteristike medijskog sistema BH uslovljavaju i sledeću - veliku "otvorenost" medijskog prostora BH za plasman produkcije medija iz drugih republika bivše Jugoslavije, posebno iz Srbije i Hrvatske.

Kako se radi o istom jeziku i kako značajan deo stanovništva BH čine pripadnici hrvatskog i srpskog naroda, u sistemu jednopartijske vladavine u bivšoj Jugoslaviji i u uslovima stabilnog oficijelnog sistema vrednosti i pune kontrole nad medijima, plasman medijske produkcije iz Hrvatske i Srbije

---

1) Uz dalje izlaganje videti grafički prikaz: Učešće u medijskom sistemu bivše Jugoslavije.
2) Zbir prosečnih tiraža po jednom broju u godini za svaki list.

nije stvarao ozbiljnije probleme. Međutim, sa jačanjem dezintegracionih tendencija u SKJ i zaoštravanjem međurepubličkih sukoba, posebno krajem osamdesetih godina, tematska okosnica političkog života i medijske produkcije pod kontrolom republičkih političkih elita sve više postaje ugroženost vlastite nacije u okviru Jugoslavije i delova vlastite nacije koji žive u drugim republikama. Zato produkcija medija iz Hrvatske i Srbije plasirana u BH počinje da deluje u pravcu produbljivanja tradicionalnih nacionalnih podela u BH i to, najpre kroz različite ocene zbivanja u drugim delovima Jugoslavije, a zatim sve više i kroz različite ocene zbivanja u samoj BH.

Snagu uticaja medijskih sistema Hrvatske i Srbije na prostoru BH pokazuju posredno podaci o uvozu štampe iz ovih republika u BH, kao i podaci o razmeni televizijske produkcije.

Od ukupnog tiraža informativno-političkih listova plasiranih u BH 1989. godine 63,0% čini bosansko-hercegovačka štampa, 25,8% štampa iz Srbije i 11,2% štampa iz Hrvatske.[1] Struktura plasmana dnevnih informativno-političkih listova je: 64,7% domaći dnevni listovi, 25,8% srpska dnevna štampa i 9,5% hrvatska dnevna štampa. U pogledu plasmana nedeljnih informativno-političkih novina odnosi su još nepovoljniji: 46,8% čini plasman domaćih, 28,1% hrvatskih i 25,1% srpskih nedeljnih glasila.

Hrvatska i Srbija, dakle, distribuiraju u BH skoro 60% štampanog tiraža dnevnih listova u odnosu na tiraž bosansko-hercegovačke štampe plasiran u matičnoj republici i 13,7% veći tiraž nedeljnih informativno-političkih glasila. S druge strane, izvoz dnevne informativno-političke štampe iz BH u Srbiju i Hrvatsku je simboličan: 0,8%, odn. 2,1% njihovog štampanog tiraža.

Programi radiostanica u BH se gotovo isključivo baziraju na domaćoj produkciji (98% ukupno emitovanog radioprograma), što je karakteristika radioprograma i u svim drugim republikama. Međutim, u emitovanom programu TV Sarajeva dominiraju programi preuzeti od drugih TV centara. U 1988. godini vlastiti TV program čini 29,7% emitovanog programa, 28,4% emitovanog programa je preuzeto od TV Beograd, 27,4% od TV Zagreb i 14,5% od drugih jugoslovenskih i stranih TV stanica.[2] Istovr-meno, program preuzet od TV Sarajeva čini 11,5% emitovanog programa TV Beograd i 11,7% emitovanog programa TV Zagreb.

---

1) Uz dalje izlaganje videti grafičke prikaze: Plasman informativno-političke štampe iz Srbije i Hrvatske i Uvoz/izvoz informativno-političke štampe.

2) Videti grafički prikaz Struktura emitovanog programa TV Sarajeva prema poreklu.

Postavljanje kadrova na upravljačke pozicije u medijima i formiranje sastava redakcija po "nacionalnom ključu", opštem načelu kadrovske politike u bivšoj Jugoslaviji za sve organe Federacije i organe u nacionalno mešovitim sredinama, posebno je striktno praktikovano u medijima u BH. To je proizlazilo iz modela medija kao "opštih" (nenacionalnih) medija, u čemu se videla jedna od garancija nacionalne ravnopravnosti, ali i brana formiranju nacionalnih medija. S obzirom na nesamostalnost medija, model "opštih" medija mogao je da funkcioniše na planu nategnutih interpretacija realnih zbivanja u okvirima ideološkog jednoglasja republičkih političkih elita. Kako ideološki i nacionalni raskoli između republičkih politički elita izazivaju i sve otvorenije raskole unutar rukovodstva BH, ispod forme "opštih" medija se sve jače manifestuju ranije latentne nacionalne podele i unutar redakcija. To su znaci raspada modela "opštih" medija i zameci tendencije formiranja nacionalnih medija u BH, posebno naglašene sa uvođenjem partijskog pluralizma i pojavljivanjem snažnih nacionalnih partija na političkoj sceni.

Obeležja medijskog sistema BH u periodu uvođenja partijskog pluralizma

Uspostavljanje višestranačkog sistema 1990. godine donosi izvesne novine u medijskom sistemu BH, ali će neki procesi transformacije medija biti ubrzo prekinuti zbog izbijanja građanskog rata, kao što će sa građanskim ratom neke druge promene biti isforsirane i dovedene do ekstrema.

Presudno važna komponenta političkog pluralizma jeste pluralizacija medijskog sistema, odnosno liberalizacija procedure osnivanja medija. Savezni zakon o informisanju iz drugog polugođa 1990. godine daje pravo osnivanja glasila svim fizičkim i pravnim licima, što će ozvaničiti već započetu tendenciju medijske pluralizacije i otvoriti široke mogućnosti pokretanja komercijalnih, partijskih, nezavisnih i drugih glasila.

Ipak, dometi pluralizacije medijskog sistema u BiH uopšte, a posebno kada su u pitanju informativno-politička glasila, vrlo su ogrančeni. Medijska pluralizacija se ispoljava uglavnom kroz pojavu partijskih listova, kao što su "Javnost", list Srpske demokratske stranke (SDS), "Slobodna Bosna", list muslimanskog Saveza demokratske akcije (SDA), "Hrvatski tjednik", list Hrvatske demokratske zajednice (HDZ) itd. Kako su u BiH najjače političke partije nacionalne partije, to glavni partijski listovi postaju istovremeno i nacionalni listovi, a u skladu sa naglašenim nacionalističkim partijskim politikama i njihova glasila zauzimaju naglašene nacionalističke pozicije. I

regionalna i lokalna glasila postaju de facto listovi nacionalno većinskog stanovništva, odnosno njegove vladajuće političke partije u lokalnoj zajednici, kao na primer, list "Glas" iz Banja Luke, sa prosečno prodatim tiražom od oko 5.000 primeraka u 1990. godine.

U svim republikama bivše Jugoslavije se vrši centralizacija medijskih sistema - formiraju se jedinstvena javna radio-televizijska preduzeća, pa RTV Beograd, Novi Sad i Priština postaju RTV Srbija (RTS), TV Zagreb postaje Hrvatska TV (HTV) itd.

I glavni republički mediji u BH, dnevni informativno-politički listovi "Oslobođenje" i "Večernje novine", kao i Radio i TV Sarajevo, postaju javna, odnosno državna glasila, pri čemu će Radio Sarajevo postati Radio Bosne i Hercegovine (RBH), a TV Sarajevo TV Bosne i Hercegovine (TV BH).

Pod vlašću koalicije tri nacionalne stranke, republički mediji u BH i dalje figuriraju kao "opšti", odnosno nadstranački i nadnacionalni mediji. TVBH, na primer, "pokriva" ne samo aktivnost državnih organa, već i političku aktivnosti sve tri koalicione vladajuće nacionalne stranke i u manjoj meri drugih političkih stranaka, na II kanalu naizmenično preuzima udarne informativno-političke emisije TVS i HTV, itd.

Model republičkih medija kao "opštih" medija funkcionisao je samo dotle dok je parlamentarni koalicioni blok tri najjače nacionalne stranke prihvatao konsenzusalno odlučivanje, iako sve tri nacionalne partije od početka iskazuju nezadovoljstvo republičkim medijima, što zaoštrava sukobe unutar redakcija, širi međusobno optuživanje na nacionalnoj osnovi za pristrasnost u izveštavanju, dovodi do suspenzija pojedinih novinara itd.

Kako konsenzualno odlučivanje nije dugog veka, te predstavnici SDS napuštaju državne organe zbog majorizacije muslimansko-hrvatske koalicije, započinju procesi raspada jedinstvene državne organizacije u BH, a sa njima i procesi razbijanja jedinstvenog medijskog sistema.

U vreme održavanja referenduma o samostalnosti i nezavisnosti BH, na primer, TV BH prekida emitovanje informativno-političkih emisija TVS i HTV, zbog prenosa sa 16. zimskih olimpijskih igara, što izaziva ogorčenje SDS-a koji zahteva poseban kanal na TV BH kako bi se omogućilo emitovanje posebnog srpskog TV programa i nesmetano preuzimanje programa TVS. HDZ upućuje poziv hrvatskom stanovništvu BH da prestane da plaća TV pretplatu pošto se više na programu ne pojavljuju pojedini komentatori hrvatske nacionalnosti itd.

Novost u TV produkciji na jugoslovenskim prostorima u to vreme predstavlja pojava YUTEL-a, TV stanice sa 2 do 3 sata dnevnog informativno-

političkog programa koji priprema kvalitetan novinarski kadar projugoslovenske orijentacije. Krajem 1990. godine osniva je savezna vlada, kao odgovor na medijsku blokadu u kojoj se nalaze savezni organi i na pristrasnost republičkih TV centara. Onemogućen u Beogradu, YUTEL, uz pomoć RTS, emituje program iz Sarajeva, a preuzima ga jedan broj republičkih TV centara. Kako je, međutim, odmah okvalifikovan kao partijsko glasilo Saveza reformskih snaga Jugoslavije, partije koju u to vreme osniva predsednik savezne vlade Ante Marković, YUTEL se od početka suočava sa oštrim kritikama. One ne dolaze samo iz drugih republika, već i iz same BH od strane svih nacionalnih partija, koje ga proglašavaju za "antisrpski", "antihrvatski", odnosno "antimuslimanski". Gotovo svi republički TV centri prestaju da preuzimaju njegov program.

Produkcija medija iz Beograda i Zagreba plasirana u BH je i dalje obimna i sve otvorenije razara političko tkivo i produbljuje tzv. "nacionalnu distancu" u BH. To potvrđuje i verovatno poslednje anketno istraživanje izvršeno u BH pred rat, na uzorku studentske omladine.[1] Njegovi rezultati pokazuju duboke podele po osnovu nacionalne pripadnosti u oceni medijske produkcije. Iako je reč o intelektualnom podmlatku, koji bi trebalo da je manje podložan pokušajima medijske manipulacije, ocene objektivnosti informativno-političkih emisija pojedinih republičkih TV centara se u velikoj meri poklapaju sa nacionalnom pripadnošću.[2] Tako, većina studenata Muslimana i Jugoslovena smatra samo priloge sarajevskog TV Dnevnika objektivnim, većina studenata Srba smatra objektivnim izveštavanje samo beogradske televizije, a samo studenti Hrvati u većini smatraju izveštavanje zagrebačke televizije objektivnim. Pri tome, gotovo svi, osim studenata Srba, smatraju objektivnim izveštaje YUTEL-a.

Raspad jedinstvenog medijskog sistema BH u uslovima građanskog rata

Sa otpočinjanjem oružanih sukoba, ranije započeti procesi dezintegracije dovode do razbijanja BH kao države, a time i do potpunog cepanja jedinstvenog medijskog sistema. Vode se žestoki oružani sukobi zaraćenih strana za kontrolu nad ključnim punktovima medijske infrastrukture ili se uništavaju, ukoliko ne mogu biti zaposednuti (na primer, zgrada lista "Oslobođenje" u Sarajevu). Medijski sistem se cepa prema teritorijama koje zaposedaju zaraćene strane, a medijska produkcija se znatno smanjuje.

---

1) Dr. Ibrahim Bakić i dr Ratko Dunđerović, Stavovi studentske omladine u BiH o međunacionalnim odnosima i društvenim promjenama, Institut za proučavanje nacionalnim odnosa, Sarajevo, 1991.

2) Videti grafički prikaz: Ocene studenata o objektivnosti informativno-političkih emisija.

Na samom početku oružanih sukoba, posebno posle zaposedanja zgrade TV Sarajeva od strane specijalaca, odnosno muslimanske stranačke milicije, većina novinara srpske nacionalnosti napušta redakcije republičkih glasila, a oficijelni mediji u Sarajevu ostaju pod kontrolom koalicije SDA i HDZ.

TV BH, osim smanjene produkcije, suočava se i sa gubitkom delova infrastrukture. Za vreme rata uvršćuje u program pojedine priloge TVS i HTV (na primer u emisiji "Drugi o nama" uvršćuju se prilozi drugih TV centara iz bivše Jugoslavije, kao i prilozi iz Evrope i sveta), ali ih smešta u odgovarajući interpretativni okvir, već prema tome da li je reč o "prijateljskoj" ili "neprijateljskoj" strani. Pod kontrolom muslimansko-hrvatske koalicije su i pojedini lokalni TV studiji, kao na primer privatna TV FS 3 u Tuzli. I Radio BH je lojalan muslimansko-hrvatskim vlastima, kao i nekoliko loka-lnih radio-stanica. Istovremeno, on emituje kontinuirano program "202", kontakt program "99" itd. Pri tome je relativno dobra čujnost i Radio Beograda, Radio Zagreba i drugih jačih radio stranica.

Od štampe tokom rata povremeno u Sarajevu izlaze dnevni listovi "Oslobođenje" i "Večernje novine", nedeljni informativno-politički list "Nedje-lja", kao i list SDA "Slobodna Bosna", ali svi sa smanjenim brojem strana i ozbiljnim problemima u distribuciji (zbog okruženja Sarajeva srpskim snagama, distribuiraju se samo u delovima grada pod kontrolom muslimansko-hrvatskih jedinica).

U Sarajevu je formirana i novinska agencija "BeHa press", lojalna muslimansko-hrvatskim vlastima.

SDS je u više navrata (polovinom 1991. godine u Banja Luci i kasnije u Doboju) organizovao "preusmeravanje" TV predajnika TVSA na TVS. Sa konstituisanjem Skupštine i vlade srpskog naroda u BH postavlja se zahtev za deobom TV BH, pri čemu srpska strana ostvaruje kontrolu nad izvesnim brojem repetitora (zaposedaju se pojedini repetitori ili bivaju zauzeti posle oružanih borbi, tzv. "borbe za repetitore" - Kozara, Trebević, Velež, Vlašić itd.).[1] Sužena je vidnost TV Sarajeva i omogućeno da za sve vreme rata veći deo BH može da prati I, a delimično i II program TVS, a na srpskim teritorijama se distribuira štampa iz Srbije.

---

1) Time se istovremeno prekidaju i civilne i vojne veze između Sarajeva i podelnih delova Bosne i Hercegovine, kao što je slučaj sa predajnikom na Vlašiću preko koga idu veze Sarajeva sa Zapadnom Bosnom. Uostalom, borba za medijsku infrastrukturu karakteriše oružane sukobe i u drugim delovima bivše Jugoslavije. Tako je JNA bombardovala TV repetitore u Sloveniji i zaposela neke važne repetitore u Hrvatskoj, odn. Srpskoj Krajini (Čelavac na Velebitu, Plješevica itd.).

Sa zaokruživanjem državne organizacije, novoformirane srpske vlasti brzo zaokružuju i svoj medijski sistem - osnivaju Srpsku novinsku agenciju "Srna" i TV Srpske Republike BH (SRBH), u kojima su angažovani uglavnom novinari srpske nacionalnosti koji su napustili redakcije glavnih bosansko-hercegovačkih glasila. U SAO Bosanskoj Krajini radi se na formiranja TV centra Banja Luka, koji bi bio u sklopu TV SR BH. Uz finansijsku pomoć beogradske "Jugobanke - komercijalne banke" planira se izgradnja TV repetitora u Sokocu za područje SAO Romanija itd. List "Javnost", pokrenut kao partijsko glasilo SDS, postaje "list srpskog naroda u BH" i dobija novog osnivača - Skupštinu SRBH, a štampa se u Beogradu. U srpski medijski sistem u BH je uključen i veći broj lokalnih glasila na teritoriji pod kontrolom srpskih jedinica.

Na teritorijama pod kontrolom hrvatskih jedinica, pored monete, zakonodavstva, obeležja i sl. Republike Hrvatske, emituje se program Hrvatske TV i distribuira hrvatska štampa. Sa proglašenjem hrvatske Herceg-Bosne, jedan od osnovnih zadataka novouspostavljene vlasti jeste i formiranje vlastite radio-televizijske stanice, uz obilatu materijalnu i kadrovsku pomoć matične republike.

Mogući pravci rekonstrukcije medijskog sistema BH posle rata

U promišljanju buduće organizacije medijskog sistema čine se nespornim neki univerzalni ciljevi, kao što su:

- demokratizacija, odnosno pluralizacija medijskog sistema, pre svega liberalizacija procedure pokretanja i registrovanja glasila;
- transformacija vlasničkih odnosa u medijima, odnosno otvaranje procesa privatizacije;
- organizacija glavnih republičkih medija, posebno radija i televizije prema modelu javne službe, te striktno razgraničenje koji se deo medijske infrastrukture i programa finansira iz javnih prihoda, a koji se prepušta komercijalnom finansiranju;
- obezbeđenje ravnopravnog pristupa nacionalnih entiteta medijskom sistemu, kao i nesmetana promocija građanskih, odnosno nenacionalnih, multinacionalnih, kao i drugih, nadstranačkih, odnosno nestranačkih opcija;
- racionalno korišćenje raspoložive medijske infrastrukture i usmeravanje njenog razvoja;
- puna profesionalizacija novinarstva itd.

Pitanje demokratizacije medijskog sistema i nastavljanja započetih procesa medijske pluralizacije je institucionalno relativno lako rešiti na nivou opštih stavova, ali se problemi pojavljuju na planu niza konkretnih rešenja. Naime, praksa drugih republika pokazuje da se različiti novoosnovani mediji suočavaju da snažnim monopolom oficijelnih medija u korišćenju materijalnih resursa (na pirmer, radio i TV pretplate, raspodela deficitarnog roto papira, poreske olakšice itd.) i postojeće infrastrukture (raspoložive frekvencije, kanali itd.), što bitno usporava razmah procesa medijske pluralizacije.

Značajno je i pitanje uređenje uslova i obima stranih ulaganja u razvoj medijske infrastrukture i produkcije, iako strani kapital nije do sada pokazao veći interes za ulaganje u medije na prostoru bivše Jugoslavije (osim u pojedinim slučajevima u Hrvatskoj).

Transformacija vlasničke strukture oficijelnih republičkih medija otvara niz složenih pitanja. Naime, dominira model organizacije medija kao javne službe, što se pretvara u njihovo podržavljenje. Najznačajniji mediji bivaju nacionalizovani, odnosno eksproprisani, postaju državnom svojinom i nad njima se uvodi striktna državna kontrola, zbog pretežno jednostranačkog karaktera novouspostavljenih vlasti u većini republika. To faktički znači zadržavanje njihovog statusa medija pod kontrolom vladajućih partija u republikama, što potvrđuju smene rukovodećih garnitura, čistke novinarskog kadra u pojedinim redakcijama i sl.

Mogućnostima privatizacije i komercijalizacije medijske infrastrukture i produkcije (akcije, koncesije na javnu upotrebu itd.) do sada nije poklonjena adekvatna pažnja.

Verovatno najsloženije pitanje medijskog sistema BH jeste pitanje organizacije i upravljanja oficijelnim republičkim medijima, pre svega radija i televizije. Mada će ovo pitanje delom biti rešeno u zavisnosti od pravaca transformacije svojinske strukture medija, kroz njega se u slučaju BH sučeljavaju zahtev za ravnopravnošću naroda u medijskom sistemu i zahtev za racionalnim korišćenjem postojeće medijske infrastrukture.

Pretpostavka da će BH ostati jedinstvena državna teritorija, bez obzira na karakter državne zajednice (federacija, konfederacija, unitarna građanska država ili, pak, kombinacija njihovih pojedinih elemenata), podrazumeva bar minimum jedinstva javnog medijskog sistema, ali se, za dogledno vreme, mora računati i sa gotovo nepremostivom tzv. "nacionalnom distancom", kao i sa krajnje zaoštrenim odnosima najjačih nacionalnih političkih partija. U takvim uslovima, i političkim i ekonomskim argumentima može biti potkrepljeno rešenje koje pledira za formiranjem:

- jedinstvene javne mreže medijske infrastrukture sa upravljanjem na principima konsenzualnog odlučivanja, i
- regionalnih, odnosno nacionalnih medijskih produkcija sa punom autonomijom upravljanja, u okviru konsenzualno utvrđenih opštih standarda.

Izuzetan značaj medijske infrastrukture, nužnost njenog racionalnog korišćenja i razvoja, kao i veliki uticaj načina upravljanja medijskom infrastrukturom na širenje procesa pluralizacije, odnosno demokratizacije medijskog sistema, a time i političkog života u celini, aktuelizuju potrebu načelnog razdvajanja upravljanja javnom medijskom infrastrukturom od upravljanja medijskom produkcijom.

Naime, celokupna medijska infrastruktura je do početka devedesetih godina u vlasništvu oficijelnih medija koji upravljaju i njenim korišćenjem. To je sužavalo prostore delovanja komercijalnim i privatnim radio i TV stanicama koje proizvode program, ali ne raspolažu vlastitom prenosnom mrežom, te su prinuđene da stvaraju vlastitu prenosnu mrežu. Kako nisu u mogućnosti da finansiraju razvoj značajnije sopstvene medijske infrastrukture, nisu ni uspevale da pređu lokalne okvire. No, i kada bi bile u stanju da obezbede značajnija ulaganja u vlastitu medijsku infrastrukturu, postavlja se pitanje ekonomske racionalnosti stvaranja paralelnih mreža medijske infrastrukture.[1]

Kako kaže poslovica: "Kraća ruka čvršće drži za gušu", pa je podržavljenje oficijelnih medija, izvršeno 1990. godine, dovelo do uspostavljanja direktne državne kontrole nad njima, ali i održavanja njihovog monopolističkog položaja. Posebno su realna zaziranja od direktnog državnog upravljanja sistemom medijske infrastrukture pri postojećem odnosu političkih snaga u BH, u uslovima razorenog baziČnog konsenzusa i izraženog straha od majorizacije na nacionalnoj osnovi, odnosno majorizacije jednog od strane druga dva naroda.

Liberalnija rešenja pojedinih razvijenih zemalja, kao što je, na primer prenošenje odlučivanja o korišćenju medijske infrastrukture u SAD na autoritativnu Federalnu komisiju za komunikacije (FCC), koja daje licence na određeno vreme, brine o ostvarivanju zakonskih odredbi i raznih preporuka u pogledu programa itd., za sada nisu naišla na prihvatanja.

Valjalo bi, međutim, uzeti u obzir predloge po kojima bi se upravljanje medijskom infrastrukturom poverilo nekom nevladinom, na paritetnoj os-

---

1) Ovaj problem je duže vremena aktuelan, na primer, u Srbiji gde dve nezavisne TV stanice "NTV Studio B" i "TV Politika" ne uspevaju da zakupe III kanal RT Srbije, koji se inače nedovoljno racionalno koristi, te su prinuđene da stvaraju svoje prenosne mreže.

novi formiranom i autoritativnom telu ili, pak, posebno formiranom javnom preduzeću za upravljanje medijskom infrastrukturom, odnosno nekom od već postojećih javnih preduzeća, kao što je PTT, koje bi korišćenje pojedinih delova infrastrukturne medijske mreže davalo i u zakup zainteresovanim radio i TV stanicama, pod zakonom utvrđenim uslovima.

Naravno, upravljanje jedinstvenim sistemom javne medijske infrastrukture od strane autoritativnog nevladinog tela ili pak posebnog javnog preduzeća počiva na odgovarajućoj zakonskoj regulativi kojom bi se utvrdili: paritetna struktura tela za upravljanje medijskom infrastrukturom, sastavljena od predstavnika državnih organa i javnih regionalnih, odnosno nacionalnih medija, eventualno predstavnika akcionara, komercijalnih i drugih medija, udruženja građana i sl.; princip konsenzualnog odlučivanja; razrađen plan namene pojedinih mreža, uslova korišćenja delova frekventnog spektra, dometa, jačine, režim rada, plan razvoja infrastrukturne mreže od javnog interesa itd.

Zbog heterogene nacionalne strukture stanovništva, razvoj jedinstvene javne infrastrukturne medijske mreže mora da obezbedi mogućnost prijema programa svakog javnog nacionalnog, odnosno regionalnog medija na teritoriji čitave BiH, u skladu sa opštim utvrđenim standardima. To, naravno, ne isključuje mogućnost da pojedini javni regionalni, odnosno nacionalni mediji, kao i komercijalni i drugi mediji ulažu u razvoj određenih segmenata infrastrukturne mreže od regionalnog značaja ili iznad opštih dogovorenih standarda i da upravljaju njima.

Moguće je i sankcionisati postojeću rasparčanost medijske infrastrukture prema teritorijama koje kontrolišu zaraćene strane, odnosno prema regionima, pri čemu bi se ustupanje korišćenja medijske infrastrukture drugim zainteresovanim ragionima vršilo na bazi reciprociteta. To bi, međutim, značilo ukidanje minimalnih pretpostavki funkcionisanja medijske infrastrukture u BH ne samo kao ekonomskog, već i kao jedinstvenog tehničko-tehnološkog sistema, sa svim političkim, međunacionalnim, ekonomskim i drugim posledicama (na primer, nerentabilno korišćenje kapaciteta, pojava "uskih grla" u prenosu i nemogućnost prenosa programa iz drugih regiona, odnosno emitovanja vlastitog programa u druge regione, neujednačen i neracionalan razvoj itd.).

Imajući u vidu postojeće političke i međunacionalne odnose, u pogledu produkcije čini se jedinim mogućim rešenje sa formiranjem javnih nacionalnih medija za svaki od tri naroda u BH ili rešenje sa formiranjem javnih regionalnih medija. Ta rešenja se uklapaju u koncept BH kao decentralizovane države svih građana sa širokom regionalnom autonomijom, ali nisu u koliziji ni sa modelom uređenja BH kao unitarne građanske države

koji, pored ostalog, predviđa i nacionalnu kulturnu autonomiju. Pored drugih, posebna prednost ovakvog rešenja jeste u tome što ono faktički već funkcioniše.

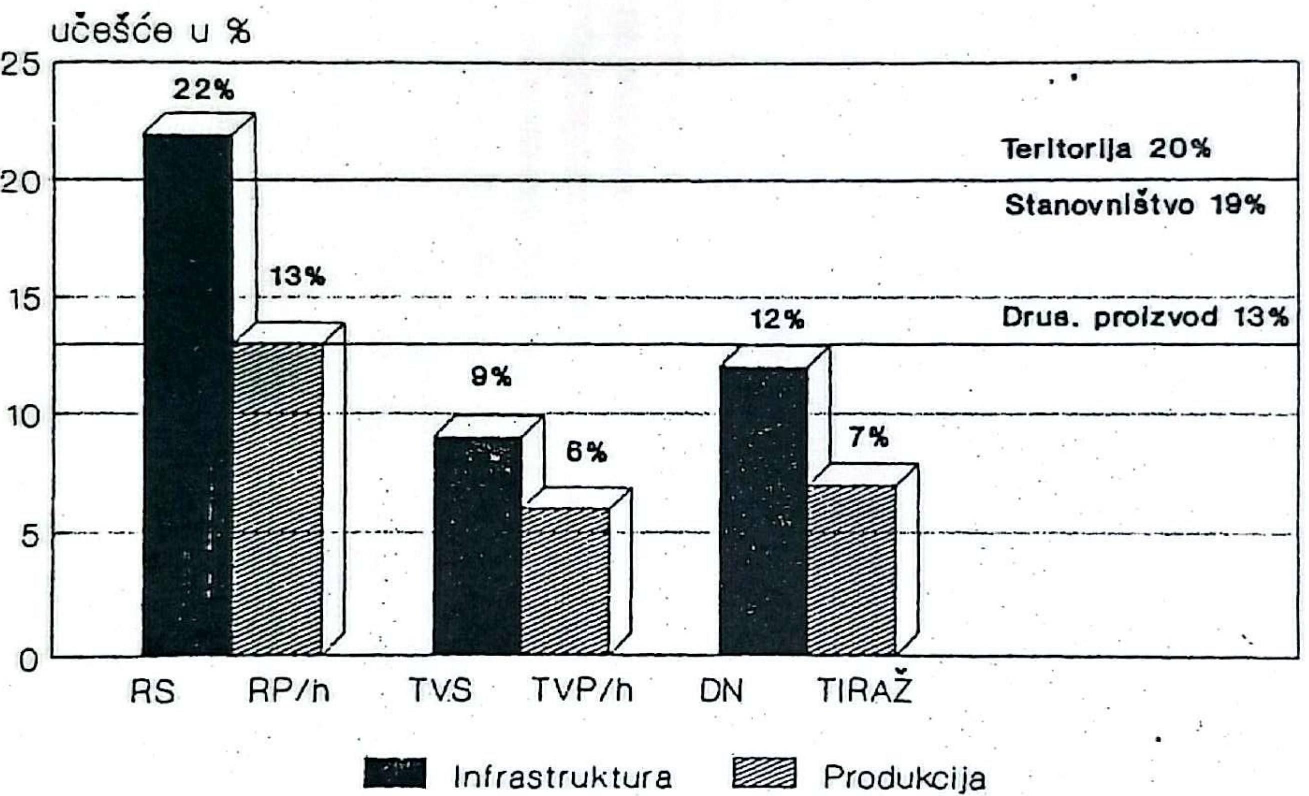
Produkcijom javnih nacionalnih, odnosno regionalnih medija bi upravljali odbori sastavljeni od predstavnika nacionalnih, odnosno regionalnih organa vlasti, političkih partija, udruženja građana i drugo, potpuno autonomni u odnosu na telo koje upravlja jedinstvenim sistemom javne medijske infrastrukture, ali u okviru zakonski regulisanih i dogovorenih standarda.

Produkcija javnih nacionalnih medija, odn. regionalnih medija, naime, mora biti i u funkciji opšteg, javnog interesa BH kao državne zajednice, mora uvažavati univerzalne standarde u pogledu prava građana, posebno pripadnika drugih naroda i narodnosti, kao i striktno poštovati pravila novinarske profesije (blagovremenost, celovitost, tačnost informacije, nepristrasnost, nepartijnost itd.). Pridržavanje ovih standarda bi bio uslov korišćenja jedinstvene javne medijske infrastrukture.

U BH puna decentralizacija upravljanja produkcijom javnih nacionalnih, odnosno regionalnih medija čini se jedino funkcionalnom jer u njoj ne postoji i dugo i mukotrpno će se graditi bazični konsenzus o gotovo svim temeljnim pitanjima zajedničkog življenja.

Samo uz striktno uvažavanje javnog interesa BH kao državne zajednice i oslobađanje od partijske i nacionalne pristrasnosti i uz puni profesionalizam, ali i bez ikakvog zaziranja od mogućnosti nacionalne ili partijske majorizacije, javni nacionalni, odnosno regionalni mediji u BH mogu postati sredstvo međunacionalne komunikacije, izgrađivanja šireg konsenzusa i širenja novih kvaliteta zajednčkog življenja. Time će se stvarati uslovi i za eventualno pokretanje opštih, nenacionalnih i nepartijskih javnih medija.

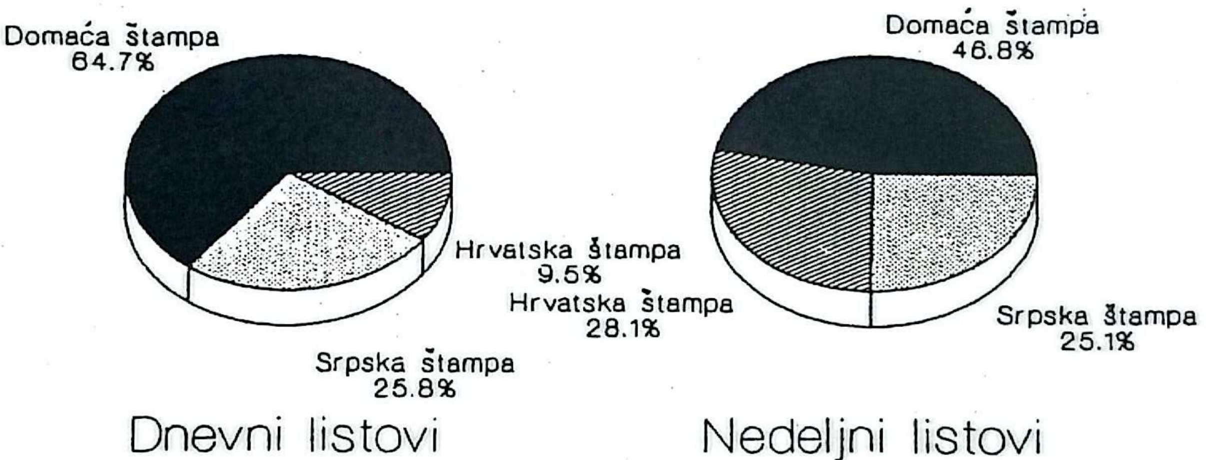
BOSNA I HERCEGOVINA U MEDIJSKOM SISTEMU BIVŠE JUGOSLAVIJE[1)]

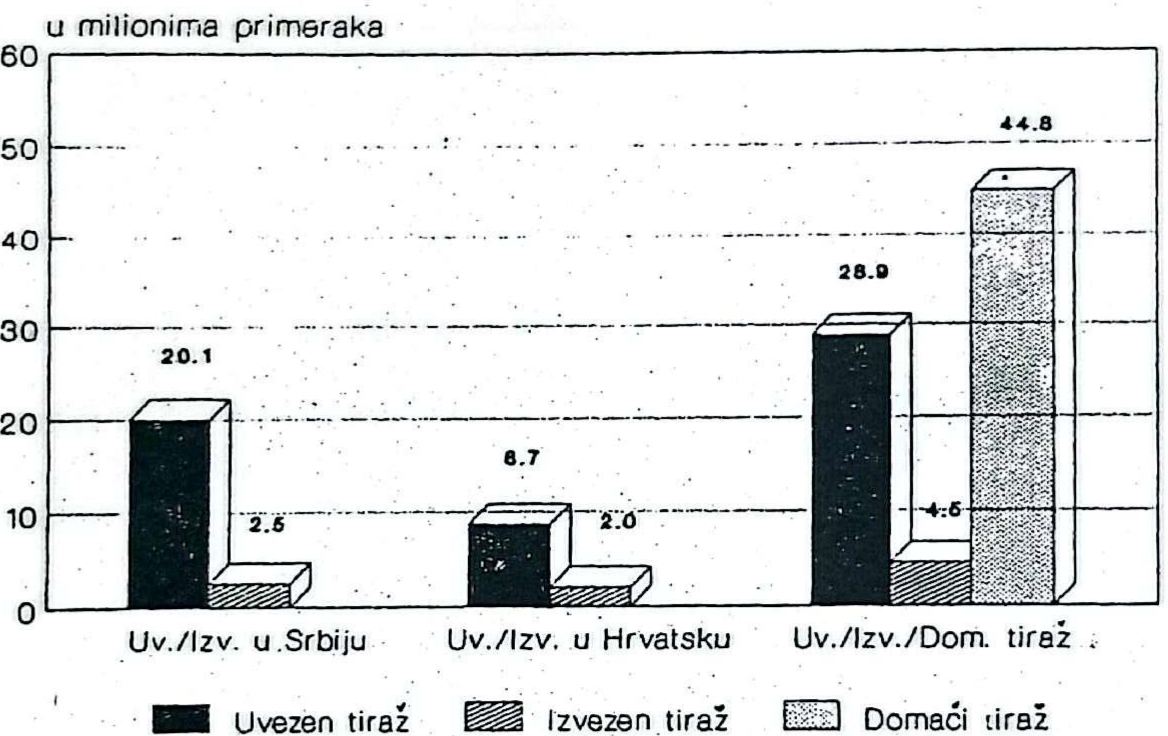
RS - radiostanice;RPh - radioprogram u h
TVS - TV stanice; TVPh - TV program u h;
DN - dnevne novine; TIRAŽ - ukupni tiraž

1) Po Statističkom godišnjaku YU 1991

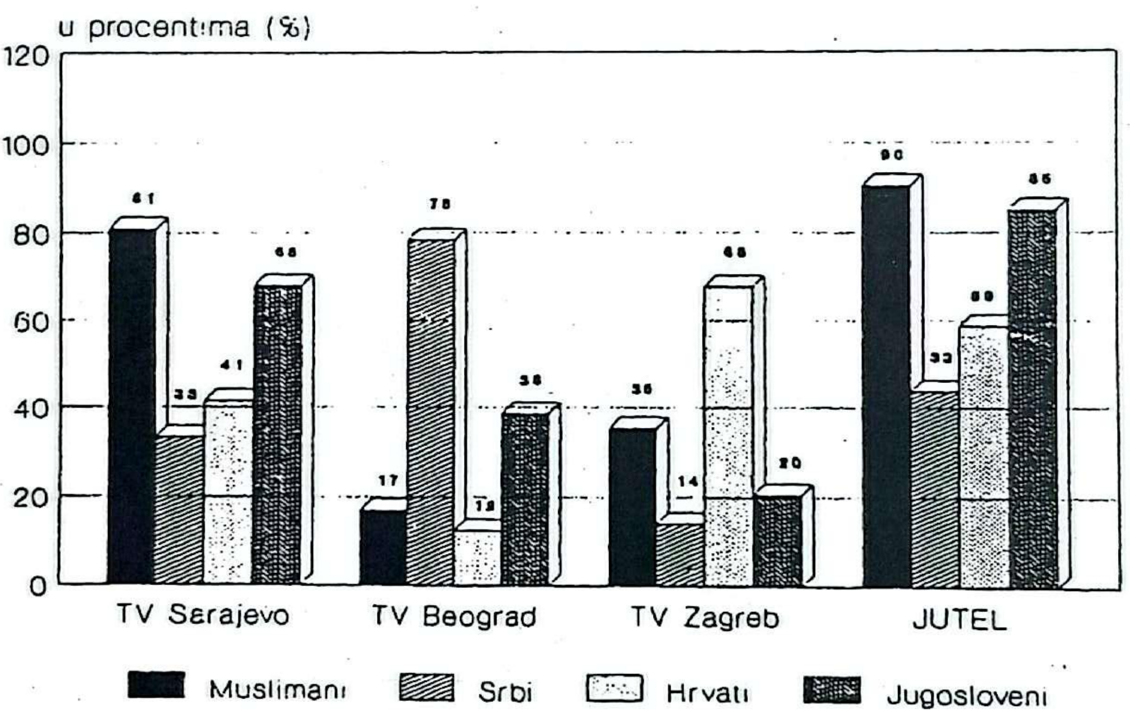
PLASMAN INFORMATIVNO-POLITIČKE ŠTAMPE IZ SRBIJE I HRVATSKE [1)]

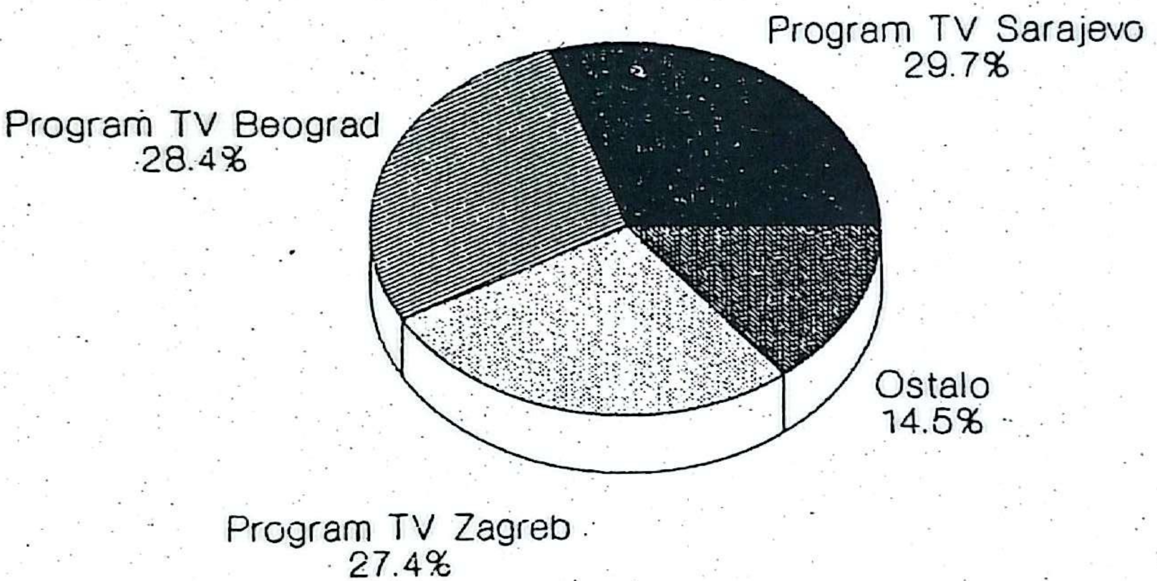
1) Prema podacima iz Biltena Poslovne zajednice Izdavača novina Jugoslavije br. 27-28/1990. god.

1) Prema podacima Biltena Poslovne zajednice Izdavača novina Jugoslavije, br. 27-28/1990. god

Ocene studenata o objektivnosti
informativno-političkih emisija
republičkih TV centara
u procentima (%)
120
100
80
60
40
20
0
TV Sarajevo
TV Beograd
TV Zagreb
JUTEL
Muslimani
Srbi
Hrvati
Jugosloveni

STRUKTURA EMITOVANOG PROGRAMA TV SARAJEVO PREMA POREKLU[1)]

1) Prema podacima Godišnjaka JRT '89

RATNA DRAMA I PUTEVI MIRA U BOSNI I HERCEGOVINI

ULOGA DOMAĆIH I MEĐUNARODNIH AKTERA BOSANSKOHERCEGOVAČKE DRAME

dr Paul Shoup

Predmet rasprave u ovom prilogu je uloga glavnih aktera bosanskohercegovačke drame i nekoliko opštih opaski o tome kakvo bi se rešenje za ovaj problem moglo naći.

Što se sadašnjeg stanja u Bosni i Hercegovini (BH) tiče, može se reći da BH jeste međunarodno priznata ali da ona, zapravo, nema svoj puni unutrašnji a ni puni međunarodni subjektivitet. Što se tiče unutrašnjeg uređenja to je, u stvarnosti, vladavina haosa, prekrajanje države, regija, naselja i porodica snagom oružja. Ostaci vlasti imaju kontrolu nad neznatnim delovima teritorije i stanovništva. Vladajuće stranke su u međusobnim političkim i ratnim sukobima. Jednom rečju, BH je od sveta priznata ali ne i od u njoj postojećih paralelnih vlasti i od svih svojih građana. Da bi odista postala država ona se tako mora i urediti. To, pak, zahteva prekid rata i prevođenje u ustavnopravno stanje. Međutim, to nije lako. I sadašnji rat pokazuje da, na prostorima BH i bivše Jugoslavije ali i čitave Srednje i Istočne Evrope, pitanje odnosa među etničkim zajednicama nije samo ustavno pitanje. Ono je to tek u drugom redu. To je konsekvenca tzv. etnifikacije svih socijalnih, političkih, pravnih i drugih pitanja. Za to odgovornost snose, pre svega, domaći politički akteri.

Prvo, jasno je da Alija Iztebegović snosi deo krivice za ono što se dogodilo. On je, od samog početka, insistirao na stvaranju suverene, tzv. civilne bosanskohercegovačke države, koristeći svoj nemali uticaj na Zapadu da zadobije podršku za svoj cilj. To ga je navelo da podrži referendum za

nezavisnost BH, što je bila samoubilačka politika s obzirom na uslove koji su u BH vladali u proleće 1992. godine. Štaviše, Izetbegović nije mario za konsenzus, uprkos reputaciji političara veštog kompromisu. Dok je njegov optimistički sud da rata u BH neće biti bio proračunat da ublaži tenzije, povremeno mu se dešavalo da potpuno pogrešno shvati situaciju (na primer, u intervjuu Der Spiegel-u, u januaru 1992. godine, prorekao je da će Srbi, budući iznureni građanskim ratom u Hrvatskoj, Hrvatskoj vratiti Vukovar i Baranju). Ipak, ne može se zbog ovoga sva odgovornost za građanski rat svaliti samo na Izetbegovićeva pleća.

Negodovanja Srba zbog toga što se bosanskohercegovačka vlada u svom radu ne drži konsenzusa bila su opravdana. Međutim, njihovo pribegavanje nasilju predstavljalo je grubo kršenje upravo tog principa. Radovanu Karadžiću je bio dovoljan i najslabiji izgovor da se prihvati oružja, a bio je rešen da bosanskohercegovačko društvo podeli i polarizuje na zaraćene etničke zajednice, očigledno, smatrajući da će takva situacija ići na ruku Srbima. Stoga je /otvoreno/ pitanje da li bi Izetbegović mogao da postigne više i da je prema Srbima zauzeo pomirljiviji stav.

Sa svoje strane, Srbi su jasno i nedvosmilsleno stavili do znanja da će krenuti u rat i da će se dići na oružje ako BH proglasi nezavisnost pre nego što se obavi preuređenje. To je, u stvari, značilo stvaranje srpske, muslimanske i hrvatske države unutar starih granica republike. Ovo gledište bilo je sasvim u skladu sa srpskim stavom da neće dozvoliti da u BH postanu "manjina". Iz toga ne sledi da su Srbi u ovom građanskom ratu bili agresori.

Prvo, nije jasno kakvu je ulogu Karadžić igrao u događajima u martu 1992. godine koji su doveli do izbijanja i širenja građanskog rata. Nema sumnje, pokušaj udara u Sarajevu bio je njegovo maslo; ali borbe koje su usledile započele su u više različitih delova BH i, kao što smo videli, isprva, nisu bile delo Srba.

Takođe je nejasno da li su srpski upadi u BH posle 5. i 6. aprila bili unapred smišljeni ili su bili reakcija na poteze Hrvatske i opštu dezintegraciju BiH u to vreme (premda, prvo izgleda verovatnije). Kad se sve sabere, nije sigurno da je Slobodan Milošević želeo da rat baš tada izbije. Za razliku od situacije u decembru 1991. godine, kada je bio kadar da zaključi prekid vatre u Hrvatskoj, izgleda da Milošević nije sasvim kontrolisao događaje u BH. Paradoksalno je da se JNA pokazala kao ozbiljna prepreka za ostvarivanje plana koji su Milošević i Karadžić smislili da bi srušili vladu u Sarajevu, početkom marta 1992. Čitavog meseca Vojska je uspevala da smiri borbe u Sarajevu. Na žalost, to je samo pomerilo popri-

šte borbi u ruralna područja, gde su srpske snage iz istočne Hercegovine i Bosanske Krajine krenule u ofanzivu i prve nedelje aprila uključile se u opsadu Sarajeva.

U javnosti je manje reči o Hrvatima i HDZ u BH naprosto zato što je hrvatska politika uglavnom bila da se pritaji tokom sporova o budućnosti BH. Ali trijumf radikalnog (hercegovačkog) krila HDZ, u proleće 1992. godine, nije prošao nezapaženo. Isprva naklonjeni predlozima o preuređenju BiH iznetim u Lisabonu i vili "Konak", Hrvati su se pred kraj marta opredelili za tvrdu liniju, vidljivu od trenutka kada je Milenko Brkić odbacio mapu koju je Evropska Zajednica (EZ) sačinila u vili "Konak" insistirajući na tome da se granice između triju nacionalnih entiteta moraju povući na osnovu popisa iz 1961. godine.[1] Da su Hrvati izgubili interes za samostalnu BH, postalo je sasvim jasno kada su se, sredinom marta, uključili u građanski rat, i, potom, kada su se sa Srbima, maja meseca, u Gracu, dogovorili da među sobom podele najveći deo BH.[2] Valja dodati i da motivi Hrvata pristalica tvrde linije u biti nisu bili drugačiji od motiva radikalnih Srba, s tom razlikom što su Hrvati morali unekoliko naglašenije da vode računa o potrebi za centralnom vladom u Sarajevu.

Sada, evo i nekoliko zapažanja o ulozi međunarodne zajednice u nastanku bosanskohercegovačke krize. U Beogradu se često čuje argument da su EZ i Sjedinjene Države Amerike (SAD) ipak pogrešile što su BH priznale pre okončanja pregovora o njenoj sudbini jer su time pospešile izbijanje građanskog rata. Zapadna štampa je na isti način kritikovala odluku o priznavanju BH.[3]

U tim optužbama ima dosta istine i u sledećem smislu: bez obzira na najbolje namere, pregovori pod rukovodstvom Kutilijera nisu bili dobro vođeni. Teško je znati ko je za to kriv: EZ, koja je izgleda više brinula o /spoljašnjoj/ formi sporazuma nego o njegovoj realnosti, ili jugoslovenski učesnici, s njihovim neprestanim simuliranjima. Nije se mogao izbeći utisak da EZ nastanjuje jedan svet, a delegati nacionalnih stranaka iz BH drugi. Primera radi, setimo se briselskih pregovora od 31. marta kada su

1) Borba, Beograd, 23. mart 1992., str. 7.

2) Sporazum su 6. maja u Gracu potpisali Mate Boban (za hrvatsku stranu) i Karadžić (za srpsku). Sporazum je lukavo predstavljen kao izdanak konferencije EZ, i traži da se ona nastavi, dok, u stvari, predviđa podelu BiH. To se vidi po tome što se sporazum u tri tačke bavi područjima oko kojih se dve strane spore (region centralne Bosne, oko Kupresa: Mostar; i sever centalnog regiona Bosansku Posavinu). Vidi Novi Vijesnik, Zagreb, 8. maj 1992, str. 7.

3) Vidi, na primer, analizu grešaka u rešavanju bosanske krize čiji je autor Viktor Majer, Frankfurter Allgemeine Zeitung, od 25. aprila. (U ranijim izveštajima Majer se zalagao za priznavanje BH).

tri delegacije iz BH izjavile da su potpuno saglasne sa sporazumima postignutim u vili "Konak", koje su pak samo nekoliko dana ranije žustro odbacivale. Zatim je od ekspertske komisije osnovane u Briselu radi utvrđivanja konačnih granica triju nacionalnih jedinica 15. maja - posle šest nedelja - traženo da podnese novi izveštaj pošto su se borbe rasplamsavale po čitavoj BH.[1]

Štaviše, izgleda da su pregovarači EZ kasno shvatili da je u središtu pitanje teritorija - gde povući granice nacionalnih jedinica. Možda je problem granica stalno odlagan zbog toga što je pitanje regionalnog razgraničenja bilo toliko komplikovano (ali i zato što Izetbegović nije dopuštao da se o njemu raspravlja). Prve mape sa označenim nacionalnim granicama unutar BH pojavile su se izgleda na sastanku u vili "Konak", krajem februara.[2] Mapa koju su sačinili pregovarači EZ 18. marta je očigledno bila podeljena predstavnicima štampe pre nego što su reagovale nacionalne stranke. Time je pripremljen teren za totalni napad na plan EZ. Taj napad je, usledio tokom narednih nedelja.

Između ostalog, nepostojanje saglasnosti o tome gde povući regionalne granice dalo je zeleno svetlo Srbima da nastave sa isticanjem svog prava na više od polovine bosanskohercegovačke teritorije. Tom se činjenicom može delimično objasniti i beznađe kojim je Iztebegović bio obuzet na lisabonskim sastancima 22-23. februara. Zapravo, u skladu sa sporazumom o granicama između nacionalnih jedinica čak i samo principijelna saglasnost sa regionalizacijom BH predstavljala je krajnje opasan potez koji je otvarao vrata za pogodbu između Hrvata i Srba o podeli BH a na štetu Muslimana.

Međutim, tvrdnja sadržana u ovoj kritici postupaka EZ i posebno to da su priznavanjem BH, EZ i SAD pokrenule građanski rat - pogrešna je iz tri razloga. Prvo, uoči priznavanja u aprilu nije bilo nikakvih pokazatelja da su tri nacionalne stranke na pragu sporazuma o tome gde treba povući granice između njihovih triju nacionalnih jedinica. Uslovljavanje priznanja takvim sporazumom možda je i moglo da podstakne Hrvate i Muslimane na kompromis, ali bi imalo upravo obrnut učinak na Srbe. Drugo, do sredine marta radikalne, a pre svega ruralne, frakcije SDS još bile su pod kontrolom, a Beograd izgleda nije bio voljan, ili kadar, da na njih izvrši pritisak, poput onog na Milana Babića u Srpskoj Republici Krajini (u

---

1) Konferencija od 18. marta je takođe bila promašaj. Završni komunike tri vladajuće tzv. nacionalne stranke nikada nisu potpisale. Jedan predstavnik SDA je, kasnije, javno izjavio da je njegova stranka bila protiv sporazuma ali BH nije htela javno da zauzme takav stav da ne bi bila okrivljena za blokiranje dogovora.

2) Vidi: Prilog 1.

(Hrvatskoj), u decembru 1991. godine. Treće, do sredine aprila BH je već bila u ratu. Istina je da su veći upadi iz Srbije usledili nekoliko dana posle 7. aprila. Međutim, treba imati na umu da su lokalni konflikti koji su započeli, već sredinom marta, imali značajne strateške implikacije, naročito s obzirom na sposobnost srpskih autonomnih oblasti da se spoje u zajednički front protiv Hrvata i Muslimana. Čim je rat izbio, srpska intervencija je bila samo pitanje vremena. Mogla je da se desi i ranije da sa srpske strane nije postojala želja da se ostavi utisak kako je izazvana da deluje odlukom EZ o priznanju BH.

Ono što se često gubi iz vida u raspravi o priznjanju BH jeste činjenica da se 6. aprila situacija u BH toliko pogoršala da je EZ morala da stupi u akciju. Nepriznavanje sarajevske vlade u tom trenutku značilo bi davanje zelenog svetla za nasilje i anarhiju u BH, za šta bi EZ sigurno snosila odgovornost. BH je priznata ne zato što je u pravnom smislu bila država, već zato što je bila slaba i što se raspadala, a EZ nije imala drugog načina da je podupre.

No, i pored svega, stoji tvrdnja da su EZ i SAD u priznavanju BH trebale da pristupe drugačije. Ukoliko je cilj politike Zapada bio očuvanje nezavisnosti BH onda su sredstva u celosti bila kontraproduktivna. Zapadne sile izjave Srba nisu uzimale dovoljno ozbiljno. Povremeno je izgledalo da Zapad i ne razume šta to Srbi hoće kada govore o potrebi odlučivanja konsenzusom, o nužnosti prestruktuiranja bosanskohercegovačke Vlade, o teritorijalnim pitanjima itd.
To je bilo očigledno već u načinu na koji je Badinterova komisija pristupila pitanju priznavanja BH. Primedbe koje je u vezi sa tim podnela srpska vlada Komisija je primila k znanju ili odbacila s uveravanjem da bi Srbima trebalo dati prava manjine. Rešivši se tako srpskog problema, Komisija je nagovestila da bi BH mogla biti priznata ako bi se sproveo referendum na kome bi se većina stanovništva opredelila za nezavisnost /samostalnost. Pitanje da li sva tri naroda treba da daju svoju saglasnost pre proglašenja nezavisnosti, zaobiđeno je, možda zbog toga što u međunarodnom pravu za tu situaciju nije bilo presedana.

Uostalom, kako se i gde Badinterova komisija uopšte i dosetila referenduma pomalo je zagonetno. Možda je Izetbegović tu ideju ulio zvaničnicima EZ, koji su je onda preneli Komisiji. S tim u vezi, zanimljivo je primetiti da su Srbi u svom odgovoru na prvobitnu odluku EZ od 17. decembra, kojim su osporavali propisane uslove za priznanje od strane EZ, isticali pravo na samoopredeljenje naroda /a ne republika/ i to potkrepljivali primerima

referenduma održanih u dvema krajinama. Nije isključeno da je Badinterova komisija, neupućena u balkanske stvari a osetljiva na pravne' argumente /te nemajući vremena da čita išta drugo do rezime činjenica koje su joj predočavale republike/, možda došla do zaključka da bi referendum u BH zadovoljio i Srbe, ili bar parirao argumentima Beograda o pravu Srba van Srbije na nacionalno samoopredeljenje. No, špekulacija na stranu. Važno je naglasiti da je Badinterovo insistiranje na održavanju referenduma, bez njegovog uslovljavanja saglasnošću sva tri naroda, predstavljalo mali korak ka građanskom ratu u BH.

Ako je pak tipično da je Zapad pogrešio zalažući se za nezavisnost BH, pod pretpostavkom da je tačno da je takav potez morao da izazove Srbe, postavlja se pitanje šta je drugo mogao da učini da bi je sačuvao? Mora se priznati da na to pitanje nema jasnog odgovora.

Rešenje nije ležalo u uskraćivanju priznanja svim republikama dok se ne postigne mir. Takav pristup doživeo je neuspeh u razdoblju septembar-novembar 1991. godine, kada se do okončanja građanskog rata u Hrvatskoj pokušavalo da dođe Mirovnom konferencijom o Jugoslaviji. Konferencija je propala iz više razloga, a jedan je svakako to što nije bilo praktički nikakvih razgovora o pitanju granica. U to vreme, i možda s pravom, smatralo se da bi takav razgovor komplikovao mirovne pregovore i eventualno odložio priznavanje Slovenije i Hrvatske. Uz to bio je i protivan duhu i slovu principa KEBS koji su obavezivali EZ. Niti je pak izgledalo da bi, u slučaju BH otvaranje pitanja granica poslužilo bilo kom drugom cilju osim što bi krajnje iskomplikovalo stvari i izavazvalo podelu. Može se pretpostaviti da su i Vens i američki ambasador Voren Zimerman u svojim razgovorima sa srpskim i bosanskim liderima zastupali ovakav stav.

Ipak, s naknadnom pameću, reklo bi se da je ključ za izbegavanje građanskog rata u BH bilo prihvatanje činjenice da je do proleća 1992. godine BH već bila rasparčana na nacionalne regione i da se mogla spasiti jedino sporazumnim povlačenjem odgovarajućih granica. Razumljivo je što EZ nije bila voljna da otvori pitanje nacionalnih regiona. Takođe, nije teško razumeti razočaranje, pa i ogorčenje, SDA i opozicije lisabonskim dogovorima. Zlatko Lagumdžija, jedan od lidera SDP je, sa njemu svojstvenom oštrinom, lisabonske dogovore nazvao "frankeštajnskim čudovištem", koje Evropljani, da su oni sami u pitanju nikada ne bi prihvatili. Bilo kako bilo, u određenom trenutku pregovori o BH morali su da uzmu u obzir da se sa deobom BH već daleko odmaklo. Sa današnjim iskustvom gledano, bilo je pogrešno ne izvući odgovarajuće zaključke i ne usredsrediti se na pregovore o tome gde bi bila granica tih nacionalnih regiona (i koliko bi ovih

bilo), pre nego što su stvar u svoje ruke preuzeli HOS, Srpska nacionalna garda, radikalni nacionalisti iz Banja Luke, Trebinja i Duvna.

Po mnogim znacima izgleda da se građanski rat u BH vodi oko teritorija. U njemu učestvuju nacionalisti opsednuti vlastitim atarima, od seljaka naoružanih da štite svoja sela, preko glavešina sićušnih feuda raštrkanih po čitavoj republici, do samih lidera nacionalnih stranaka. To su osobe koje je Vladimir Srebrov, disident iz redova Srba, žigosao kao "sejače smrti"[1] a sa kojima je Ključić oštro raskrstio kada je bio prinuđen da podnese ostavku na mesto predsednika HDZ.

Već se nazire kako će izgledati budućnost BH pod vladavinom tih nacionalista koji jedino misle o teritorijama i o podeli sve imovine i svih poslova po nacionalnoj liniji. Na primer, u Bihaću SDS pokušava da državna preduzeća podeli među trima nacionalnim zajednicama (Srbi dobijaju benzinske stanice, Muslimani tekstilnu fabriku ... kao u lošem bosanskom vicu).[2] Karadžić bi da od Sarajeva napravi drugi Bejrut. Politiku etničkog čišćenja nemilosrdno sprovode svi Srbi u istočnoj Bosni; Hrvati u bosanskoj Posavini i Zapadnoj Hercegovini; Muslimani u srpskim selima u centralnoj Bosni. To je ta tzv. nova Bosna koju radikalni nacionalisti hoće da stvore a sa kojom će po svemu sudeći Zapad morati da nađe zajednički jezik.

Ipak, još postoji deo BH koji vredi spašavati. To je urbana BH, van nacionalnih eklava, u kojoj je tradicija etničkog mešanja najjača a odbacivanje rata rasprostranjeno. Tu BH ne bi trebalo žrtvovati zarad formule kojom se ne postiže ništa više do nestabilna i kratkotrajna primirja između zaraćenih nacionalnih stranaka u okviru konferencije EZ. Bilo koje rešenje da se primeni, ono mora da počiva na realnosti postojanja ove dve BH. Bilo koje rešenje koje se isključivo temelji na nagodbi samo sa jednom stranom ove jednačine osuđeno je na propast.

Opcije se, izgleda, svode na sledeće:

Prvo, BH bi mogla da ostane u svojim sadašnjim granicama kao labava konfederacija. Po prekidu vatre nastavili bi se pregovori između nacionalnih stranaka, eventualno pod okriljem OUN. Srpske tvrdnje o pravu na 65% bosanskih teritorija svele bi se na određene razmere, a Muslimani i Srbi podsticali bi se na povratak kućama. Hrvatski zahtevi za teritorijom

---

1) Iza vas provejava smrt, Borba, 1. april 1992, str. 9.
2) Upravo tako je izgledao jedan pokušaj deobe imovine u Bihaću.

takođe bi se regulisali. Sarajevo bi postalo teritorijalni grad i poštedelo bi se parcelizacije. U stvari, pokušalo bi se sa vraćanjem na stanje od 18. marta. Ovom bi se rešenju protivili Srbi, a podržali bi ga Muslimani i urbani Hrvati čim bi se postigao prekid vatre.

Drugo, BH bi mogla da se podeli između Srba i Hrvata a da se krnja muslimanska država formira pod srpskom dominacijom. Zapravo, to podrazumeva podelu BH u kojoj bi učestvovali Hrvatska, Srbija i Crna Gora. Apsurdno je ali i istinito da i u sadašnjoj situaciji ovaj koncept koji ne donosi ništa dobro, odgovara mnogima. Prvo, čini se da podela po linijama do sada ratom osvojenih teritorija umnogome pojednostavljuje etničku situaciju. Drugo, ona, trenutno, zadovoljava aspiracije srpske i hrvatske strane a muslimanskoj strani, i pored gubitka teritorija, ipak omogućuje konstituisanje nekakve države. Treće, posle iscrpljivanja u građanskim ratu prihvatanje svakog pa i lošeg privremenog rešenja može da izgleda kao napredak itd. No, jedno je sigurno da primena takvog rešenja označava opasan presedan promene granica po etničkom principu. S obzirom da, širom Srednje, Istočne Evrope i Balkana, postoje mnoge granice koje su "nepravedne", po tom principu bilo bi to snažno ohrabrenje i podsticaj za pokušaje za sveetnička ujedinjenja. Protiv ovog rešenja bili bi Zapad, Hrvatska i Muslimani.

Postoji i dodatni problemi s ovom podelom a to je, između ostalog, da svaka od strana ima svoje viđenje i, naravno, velika očekivanja od podele ili tzv. razgraničenja. Svako je spremio svoje mape.[1] Eventualna podela, po jednom od javno najobrazloženijih predloga Hrvatsku bi povećala za 3.888 km^2. Opštine Livno, Duvno, Posušje, Grude, Lištica, Ljubuški, Čitluk, Čapljina i Neum sa 53,5% do 99,1% Hrvata, a s ukupno 203.168 stanovnika od čega 172.793 ili 85,1% Hrvata ušle bi u sastav Hrvatske. To bi smanjilo udeo nehrvatskog stanovništva u Hrvatskoj za svega 0,4%, ali bi, i pored toga, u BH ostalo oko 585.343 Hrvata.[2] Planovi srpske strane tj. SDS uključuju i radikalno rešenje i to tako što bi delovi Bosanske krajine ostvarili autonomiju i zajedno sa SAO Krajina u Hrvatskoj ostvarili jednu tzv. krajinsku državu, kako ju je svojevremeno nazvao dr Jovan Rašković tadašnji vođa SDS Hrvatske. Istočna Hercegovina bi se priključila Crnoj Gori a istočni delovi BH priključili bi se Srbiji. Tzv. Krajinska država ili federalna jedinica Krajina bila bi prostorno i po broju stanovnika veća od Crne Gore, Slovenije i Makedonije.[3] Tako bi se, pak, sve tzv. srpske zemlje

---

1) Vidi: Priloge 2 a, b i c.
2) Radovan Pavić, "Sve bosanske nijanse", Danas, Zagreb, 18.06.1991, st. 16,17; Vidi: Prilog 2.
3) Vidi: Prilog 3.

jednom mogle naći ujedinjene (verovatno sa sadšanjom SR Jugoslavijom u tzv. Savezu Srpskih Zemalja (Država). Inače, značajni elementi ujedinjavanja u tzv. Krajinsku državu su već ostvareni. O tome govori i Ugovor o ekonomskoj, kulturnoj i informativnoj saradnji Bosanske i Kninske krajine. Po članu 2. Ugovora reč je o integraciji koja obuhvata sledeće oblasti: privredu, politiku, kulturu, prosvetu, obrazovanje, zdravstvo, socijalni rad i politiku, saobraćaj i veze, informisanje, odbranu "kao i druge oblasti života i rada u kojima se ukaže potreba za integrativnom saradnjom". U članu 5. se utvrđuje da SAO Krajina i tadašnja Zajednica opština Bosanska krajina "zadržavaju svoj politički i pravni subjektivitet sve dotle dok opštepolitičke prilike u Jugoslaviji, kao i procesi integracije među njima ne uslove i omoguće drugačije.[1] Iz toga sledi da ni kasnije, 9. januara 1992. godine, održani referendum na kome je odlučeno da se formira Republika srpskog naroda BH nije stavio van snage ovaj dogovor. Referendum je samo dovršio proces ujedinjavanja srpskih krajeva unutar BH, tj. dotadašnjih pet srpskih krajina (SAO) BH ušlo je u jednu celinu i odlučio da, bez obzira na odluke organa BH, "ostanu u Jugoslaviji".

Treće, područjima na granicama prema Hrvatskoj i Srbiji, u kojima su Hrvati i Srbi bili u većini, moglo bi da se dozvoli otcepljenje, a da se na preostala područja primeni rešenje iz prve opcije. Tzv. Nova Bosna koja bi se time dobila bila bi više urbana (i više muslimanska). Međutim, i bastioni srpskog radikalnog nacionalizma, Bosanska krajina, i SAO Romanija ostali bi u novoj državi. Srbi bi možda bili protiv ovog predloga, ali bi Hrvati bili za. Takav plan najviše bi odgovarao interesima Muslimana, premda ga oni možda ne bi prihvatili pošto bi se znatno smanjio broj Hrvata u BH.

Četvrto, moglo bi se usvojiti radikalno rešenje koje je Vuk Drašković predložio Stipi Mesiću i Franji Tuđmanu; Kninska krajina u Hrvatskoj i Bosanska krajina spojile bi se u novu Srpsku krajinu koja bi stupila u labavu konfederaciju sa bosanskom državom formiranom u skladu sa rešenjem iz treće opcije. Hrvatskoj bi teritorija bila nadoknađena Zapadnom Hrecegovinom. Hrvati bi to rešenje prihvatili jedino pod pritiskom, i jedino ako bi mogli da budu sigurni da bi povratili Baranju i Zapadni Srem od Srbije. Muslimani bi se sigurno protivili, pogotovo ako bi to podrazumevalo otcepljenje muslimanskih opština severozapadne BH.

Međutim, prihvatanje etničkog principa kao dominantnog kod tzv. razgraničenja u BH (bilo u vidu tzv. kantonizacije ili podele) imalo bi nekoliko negativnih posledica: Prvo, nemogućnost trajanja tzv. pravedne

---

1) Borba, Beograd, 26. jun 1991. godine, str. 8.

podele i to zbog izmešanosti stanovništva, s'jedne strane[1] i zbog same prirode etničkog principa. Ovaj princip zahteva da se, uvek, maksimalno zadovolji i zato on može uvek da se aktivira, čak i kada ne postoji nijedan živi pripadnik tuđeg etnosa na tzv. svojoj teritoriji ali postoje pripadnici tzv. svoga etnosa na tuđoj teritoriji ili postoji pretnja po nacionalne svetinje, žrtve i spomenike; Drugo, etnonacionalizmom i šovinizmom mogu se angažovati ljudi, mase za preuzimanje i uspostavljanje vlasti, ali njime se ne može uspostaviti stabilna a pogotovo ne demokratska vladavina; Treće, primena ovoga principa bi, zapravo, značila priznavanje nekih izuzetno pogubnih posledica ne samo za BH. Na primer, priznavanjem de facto ostvarenih prekrajanja Hrvatske; podgrevale bi se i druge sve veće pretenzije i kod Hrvata i kod Srba da prošire svoj uticaj na štetu drugoga; tako bi se otvorio čitav lanac ispravljanja tzv. nepravednih granica najpre u Srbiji (Sandžak, Kosovo i Vojvodina) ali i, zbog povezanosti ovog regiona, i u Transilvaniji zbog mađarskog pitanja, zatim, Makedonije radi rešavanja albanskog pitanja i kompenzacije Srbije itd. U stvari, aktivirale bi se najrazličitije balkanske relacije koje nužno vode u seriju regionalnih ratova i u opštu nesigurnost. Čini se da je jedini lek insistiranje na dogovoru oko granica odnosno na njihovoj nepromenljivosti bez dogovora, a posebno na zabrani sile. Dakle, granice bi bile kao statički princip a ojačavanje pregovaranja i demokratije dinamički princip.

Drugo, od argumenata za ovakav stav je i taj da nema granica koje će zadovoljiti sve principe koje ljudi i grupe postavljaju pri njihovom utvrdi-

---

1) Sarajevo je primer za teškoće podele nedeljivog. To važi i za projekat podele po tzv. zelenoj liniji (Zlatko Lagumdžija, Zavoj opran hladnom vodom, Borba, Beograd, 27-28 jun 1992, str. 8, 9). Sarajevo kao celina bi imalo 49,3% Muslimana, 29,9% Srba, 10,7% Jugoslovena i 6,6% Hrvata. Ideje o podeli Sarajeva se pravdaju na različite načine. Na primer, neki predstavnici SDS nalaze argument iz turskog vremena kada su postojale muslimanska, srpska čaršija i latinik. Tako dr Aleksa Buha tvrdi da uz Srpsku Republiku BH morao da se uključi deo Sarajeva u kome su Srbi većina. A radi se o opštini Ilijaš sa 45,1% i Pale sa 69,1% Srba. Pri tome nije jasno šta bi bilo sa onih 37,2% Srba sa Ilidže, 34,7% u Novom Sarajevu ili 35,8% u Vogošću. Za sada kao da se nudi sledeći odgovor: Ono što je osvojila JNA je srpsko, a to su upravo, veliki delovi ovih opština. Po sadašnjim zahtevima Hrvati pretenduju na deo Sarajeva a Jugosloveni, kojih inače ima više od Hrvata, nemaju prava ni na ime a kamoli na ulicu. Naravno, ovakvi projekti ne uviđaju razliku između ova dva istorijska doba a ni postojanje vekovne kulture zajedničkog života. No, iza svega toga se nazire nastojanje da se ovlada Sarajevom. To je zato što Sarajevo ima izuzetan geopolitički i simbolički značaj. Ono je sublimirani izraz svih osobenosti i povezanosti u Sarajevu. Osvajanje ili oslobođenje Sarajeva od strane jednog od postojećih nacionalnih blokova ili njegova podela (tzv. zelena linija) izuzetno je važno za konačno rešenje - to jest za podelu BH. Nasuprot tome njegovo održavanje kao celine, važno je za očuvanje BH kao osobene državne političke celine. Uz to, trebalo bi imati u vidu da su, zbog dosadašnjeg modela centrističkog razvoja, u Sarajevu skoncentrisani vrhunski potencijali privrede, politike, kulture, komunikacija itd. I otuda proizilazi njegova izuztena važnost za svaku od strana.

vanju. I na prostoru BH puno je primera odstupanja granica od prirodnih i ekonomskih regija. Na primer, Unska dolina je izdeljena između Hrvatske i BH iako je, u celini i u pojedinim segmentima, jedinstvena i geografski nedeljiva, pogotovu što je muslimanski življ većinski zastupljen s obe strane Une. Slično je i s planinom Dinarom a posebno sa ušćem Neretve koje sada celo pripada Hrvatskoj i tako odsečeno od njene prirodne doline u zaleđu koje pripada BH. Uz to, ovom dolinom je luka Ploče u Hrvatskoj povezana sa kontinentalnim područjima bivše Jugoslavije i jugoistočnim Balkanom; Dubrovnik je, takođe, državnom granicom odsečen od prirodnog Hercegovačkog zaleđa, iz koga inače dobija vodu, a koje je pretežno naseljeno Srbima. Državna granica BH izlazi na Jadransko more u uskom pojasu kod Neuma i tako preseca Jadransku obalu i prostor nastanjen pretežno Hrvatima; između Crne Gore, BH i Hrvatske podeljena je planinom Orijen. Istočna Hercegovina i Crna Gora imaju istovetna prirodna svojstva (ljuti kras) i veoma slične osobine stanovništva a i jedno pleme (Rudinjani) je podeljeno između ove dve republike; Dolina Pive i Tare prirodno se nastavlja na dolinu Drine ali su razdvojene državnim granicama.[1]

Treće, podeljenost i raskorak između prirodnih i ekonomskih regija, s jedne i državnih granica, s druge strane, ukazuje na svu besmislenost uspostavljanja tzv. tvrdih granica i sugeriše da se rešenja traže u tzv. mekim granicama uz podsticanje regionalnih saradnji i integracija. Potom, iz toga se vidi da, ukoliko bi se, kao posledice rata i sticanja samostalnosti i suverenosti bivših republika te i BH uspostavile tzv. tvrde granice to bi, pre svega, onemogućilo da se koristi postojeća infrastruktura (na primer, železnice, PTT, elektroenergetski sistemi), zatim postalo bi nemoguće racionalnije korišćenje prirodnih potencijala (pre svega reka Drine i Lima) a na planu ekologije, na primer, bila bi trajno izgubljena planina Orijen. Naravno, posledice ovoga bi bile najdrastičnije po samu BH koja bi u tom slučaju bila sa izuzetno malim šansama za razvoj. Obrnuto, u slučaju tzv. mekih granica ona postaje prostor povezivanja, visoke propulzivnosti. Bez toga, nema oživljavanja ni privrednih aktivnosti, luka, turizma i sličnog u Hrvatskoj, Crnoj Gori i Srbiji.

Četvrto, granica će i dalje voditi u sporove (pa i ratove) ako se ne razreši spor koji je, po pitanju granica, nasleđen iz bivše Jugoslavije. Pitanje granica je bilo određeno saveznim i ustavom BH. Spor je izbio pošto su, pre svega Slovenija i Hrvatska, od početka osamdesetih godina, a Makedonija i

---

1) Milutin Lješović, "Integralnost i regionalna diferenciranost sredine u jugoslovenskom geoprostoru" (Jugoslovenski geoprostor, Centar za markizam univerziteta u Beogradu, Beograd, 1989, str. 72, 73).

BH, odnosno muslimanska i hrvatska strana u BiH, posle višestranačkih izbora, insistirale na tome da je republika nacionalna država i da je ona nosilac suvereniteta. To implicira i nepromenljivost postojećih granica. Srbija, (posebno pod Slobodanom Miloševićem i srpska strana širom bivše Jugoslavije) uz pratnju Crne Gore, zauzela je suprotan, i takođe jednostran, stav. Po ovom stavu etnička zajednica je nosilac suvereniteta i samoopredeljenja, granice između republika su promenljive a postojeće su proglašene za tzv. administrativne i nepravedne.[1] Ovaj sukob jednostranosti je u slučaju BH dobio najoštriji mogući vid tzv. rat za teritorije i razgraničenja. Za sve strane u sporu karakteristično je to da su isključile i samu pomisao da su građani nosioci suvereniteta te i prava na samoopredeljenje. Otuda i kada se koalicija SDA i HDZ i muslimansko-hrvatska većina poziva na princip građanske države i na pravo da se većinom građana na referendumu odredi pitanje samoopredljenja, suvereniteta, nezavisnosti i granica, radi se o računanju s nacionalnim nadglasavanjem. Slično se dogodilo, pre toga, i Hrvatskoj. Tada je srpska strana pribegla etničkom refendumu. Dakle, istom onom metodu koji koriste i Albanci u svom sukobu s vlastima Srbije. I na ovom primeru pokazala se pogodnost politika duplih standarda, kao i da je ovo pitanje sve pre nego ustavno pitanje.

Na kraju bih želeo da iznesem nekoliko zapažanja/opaski:

Prvo, sankcije koje su rezolucijama br. 712 i 757 Saveta bezbednosti OUN uvedene protiv Srbije i Crne Gore označavaju novo veliko mešanje USA i Evrope. To će biti očigledno tek kada se osete prve posledice embarga na Srbiju i Crnu Goru kao i kad se poveća pritisak na UN da organizuju vlastitu mirovnu konferenciju o Jugoslaviji i o BH.

Drugo, pregovori o Jugoslaviji iz prve faze, u kojoj se nastojalo da se status quo održi priznavanjem republika u postojećim granicama, prelaze u drugu fazu. U ovoj fazi će problem granica morati jednom da se stavi na dnevni red. Nema sumnje da će time malo ko biti oduševljen, ali bosanskohercegovačka situacija mogla bi da otškrine vrata za razgovore o srpsko-hrvatskim granicama, kao i o drugim nerešenim graničnim sporovima.

Treće, problemi pa i rešenja koja se nude u BH u krizi zasnovana su na etničkoj podlozi. I Evropa je, čini se, prihvatila vezivanje rešavanja pitanja granica za etničku osnovu. Međutim, razne strane - Muslimani, Srbi i Hrvati imaju različita viđenja rešenja pitanja problema teritorija i granica;

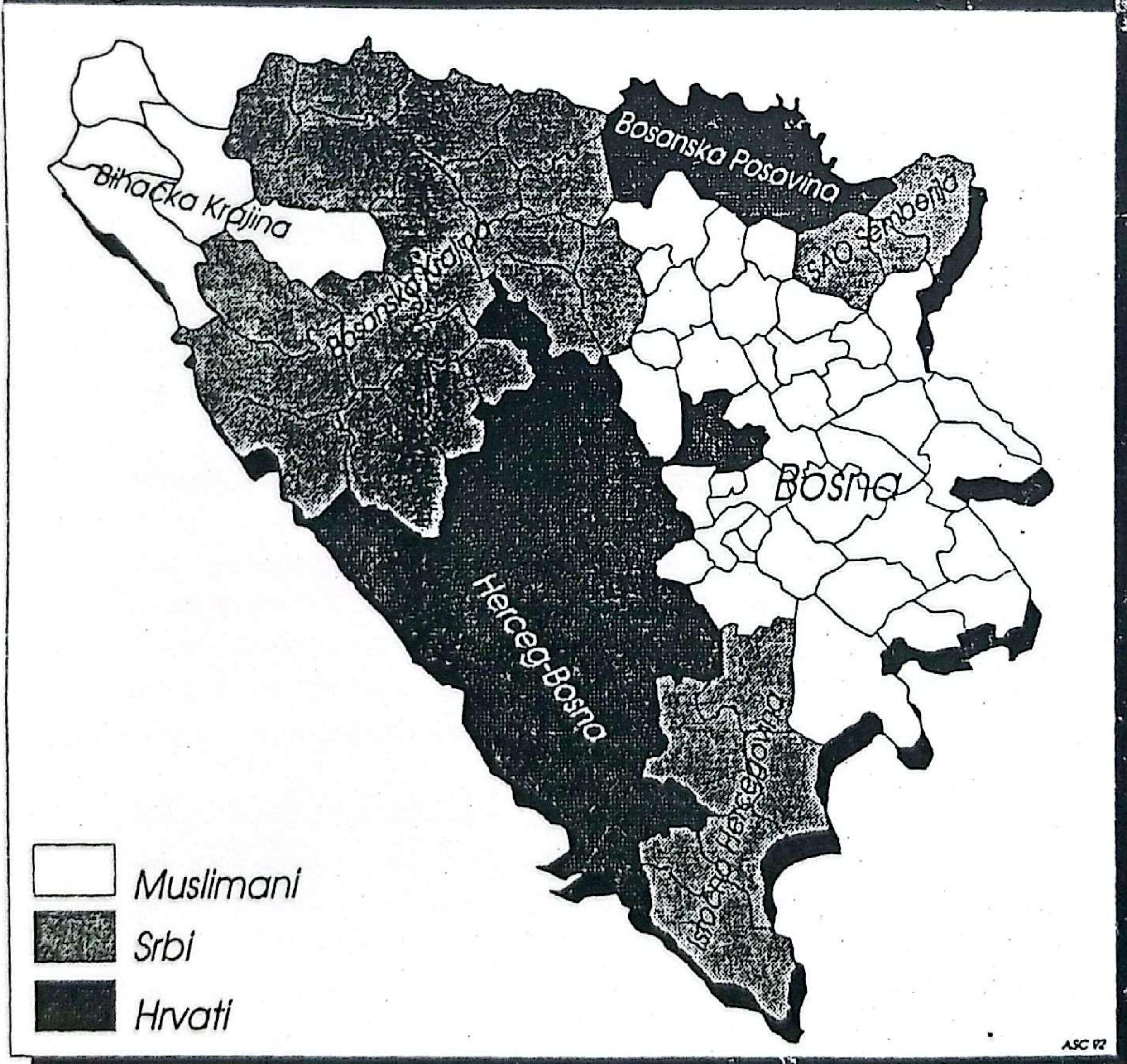
1) Nedo Milićević, Republičke granice i princip legaliteta, Pravni život, Beograd, 8-10, 1991, str. 952, 953.

statusa i mehanizama zaštite kolektivnih prava etničkih manjina kao i pripadnika tzv. konstitutivnih etničkih zajednica - Muslimana, Srba i Hrvata - u onim delovima BH u kojima se nalaze u manjinskom položaju. Takođe, i brojni su argumenti protiv mogućnosti apsolutne primene ovog načela. Istovremeno je jasno da i bosanskohercegovačka država kakvu smo zvali (ili kakva bismo voleli da mislimo da je bila) nije moguća. Trebalo bi možda rešenje tražiti na principima zadržavanja sadašnjeg teritorijalnog okvira uz izgradnju konsocijetalne demokratije. Pri tome bi se poštovao etnički princip ali ne bi bio jedini.

Četvrto, za bosanskohercegovačko pitanje odgovorne su i EZ i USA. Priznavši BH, ne bi li je spasli, zapadne vlade nehotice su omogućile najekstremnijim nacionalističkim elementima da rade šta im je volja. Tek kada odgovornost Zapada za sadašnju situaciju i njeno rešenje postane jasna, počeće i ozbiljni razgovori o budućnosti BH. Za ljude u BH i za samu BH to već može biti kasno.

ETNIČKA PODELA BH IZ VILE "KONAK"

Dogovorena između tzv. nacionalnih stranaka

Prilog 1

REGIONALIZACIJA I PODELA BOSNE I HERCEGOVINE

BIHAĆKO-CAZINSKA KRAJINA
2154 kvkm, nepovezana sa drugim delovima BH muslimanske većine

OPŠTINA SANSKI MOST
Relativna većina Muslimana (43,4%)

BOSANSKA KRAJINA
14201 kvkm
Većinsko srpsko stanovništvo

"PRAVA BOSNA I HERCEGOVINA"
Glavnina teritorije sa muslimanskom većinom

DEO SEMBERIJE
1362 kvkm, srpska većina

KUPRES
Bez popisa za 1991. god.
Srpska većina neizvesna

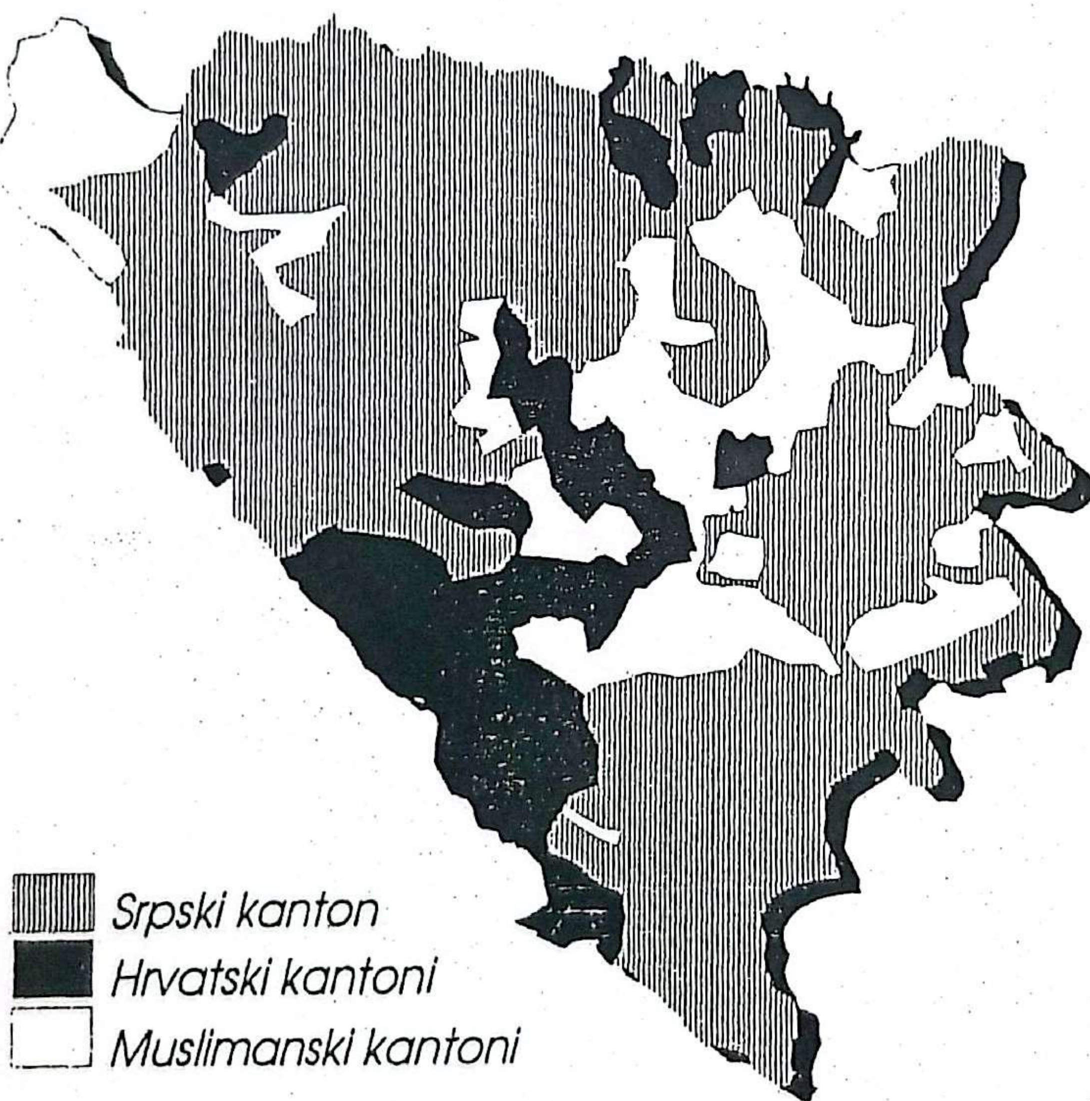
ZAPADNA HERCEGOVINA
Hrvatska većina (85,1%)

MOSTAR
Relativna većina Hrvata (33,5%) prema Muslimanima (31%) i Srbima (18,4%)

ISTOČNA HERCEGOVINA
4555 kvkm "oslonjenih" na Crnu Goru; moguće proterivanje Muslimana

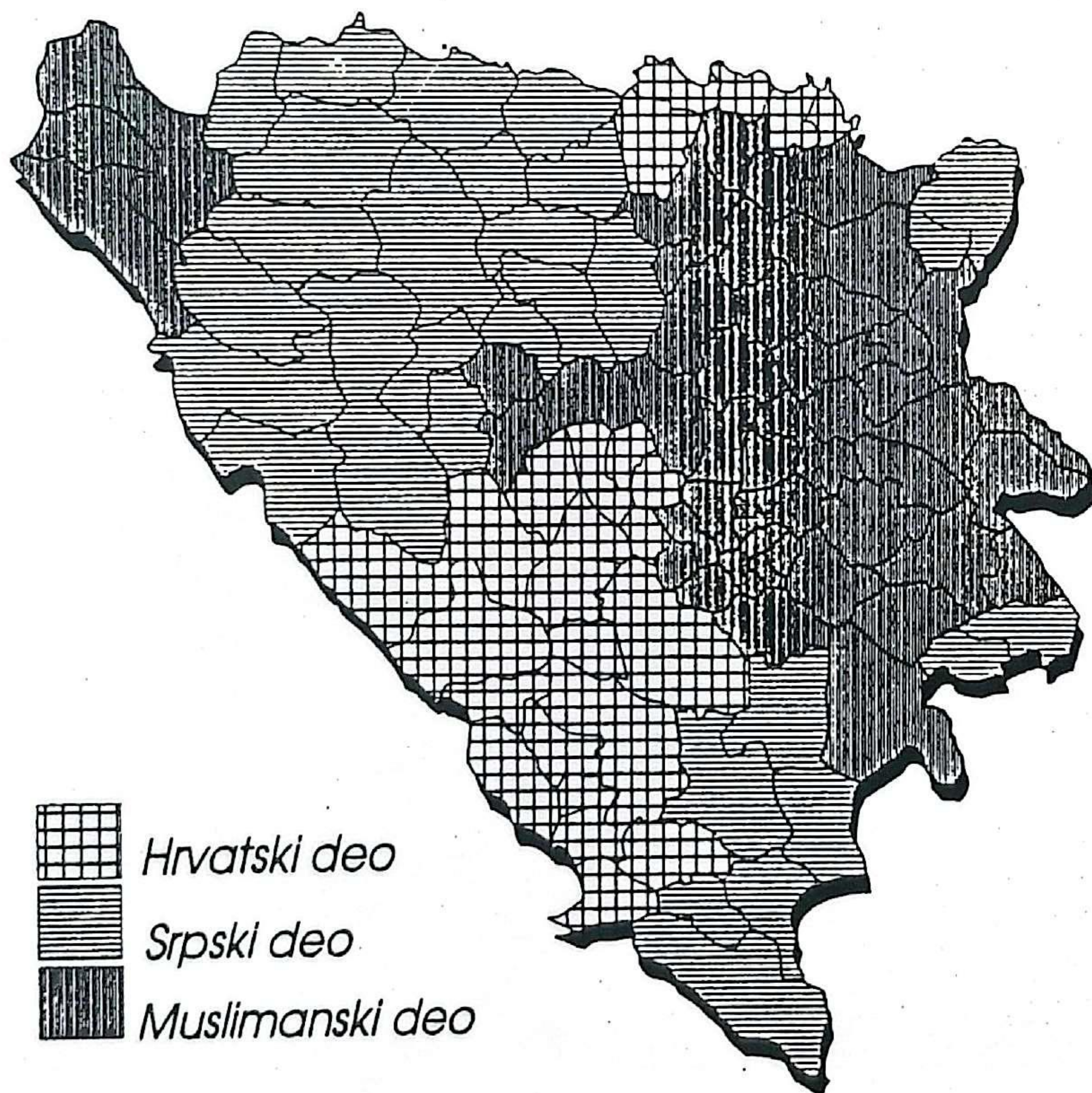
PODRUČJA POTENCIJALNE RAZMENE TERITORIJA I/ILI STANOVNIŠTVA (SRBI:HRVATI)

Prilog 2

ETNIČKA KANTONIZACIJA BH
Opcija Srpske demokratske stranke
Srpski kanton
Hrvatski kantoni
Muslimanski kantoni
ASC 92

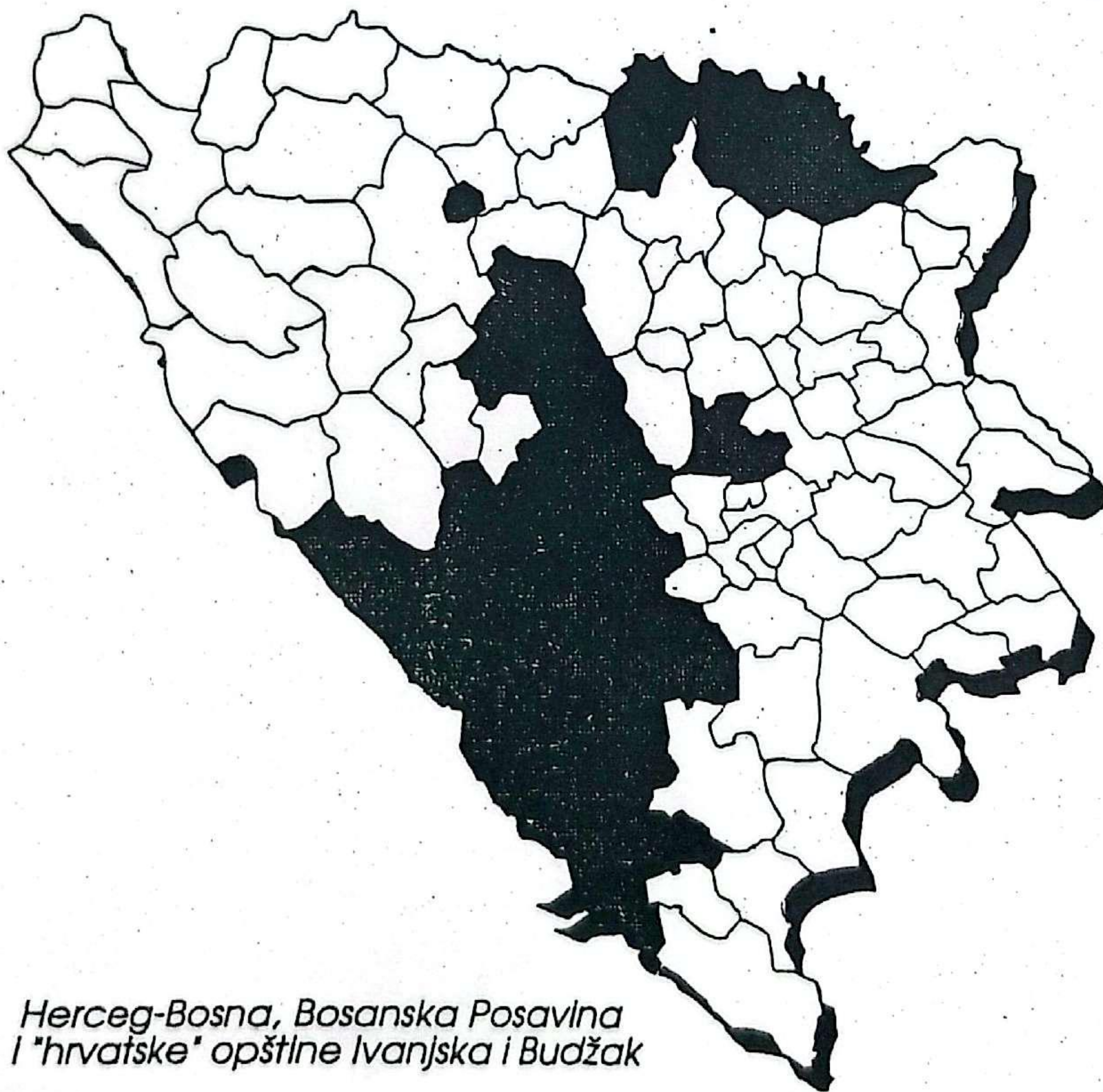
Prilog 2 a

PROMUSLIMANSKO-HRVATSKA PODELA BH

Prilog 2 b

HRVATSKE PRETENZIJE U SLUČAJU RASPADA BH

Prilog 2 c

Takozvana
Krajinska država
Srpska Krajina
413 009 stanovnika
12 700 km 2
Bosanska Krajina
1 191 709 stanovnika
17 654 km 2
Krajina
1 664 709 stanovnika
30 354 km 2
ASC 92

Prilog 3

GRAĐANSKI RAT I MOGUĆNOSTI MIRA U BOSNI I HERCEGOVINI

dr Dušan Janjić

Opšte karakteristike i uzroci sukoba i rata

Ono što analitičare zbunjuje to je stepen etnifikacije svih političkih i društvenih pitanja i, posebno, brzina kojom je u bivšoj Jugoslaviji politička kriza prevedena u oružani sukob. Najopštije govoreći, to se desilo u periodu od dve i po godine. Unutar ovog perioda postoje tri faze:

Prva faza: raspad jednopartijske države, do kraja 1989. godine;

Druga faza: uvođenje (kroz izbor), višestranačkog sistema 1990 - 1991. godine;

Treća faza: građanski rat u Sloveniji i Hrvatskoj, od juna 1991. godine do otpočinjanja rata u Bosni i Hercegovini (BH), aprila 1992. godine.[1]

Tokom ovog perioda Jugoslavija se raspala u užasu građanskog rata koji je poprimio interetničke karakteristike i to, pre svega, karakteristike hrvatsko, muslimansko-srpskog sukoba.

Tokom svih ovih godina BH i bivša Jugoslavija iskusile su paradoksalni razvoj. Taj razvoj je obeležen složenim odnosima između napora da se

1) Sam početak rata u BH teško je sasvim precizno odrediti. Međutim, u analizama građanskog rata u BH-a, preovlađuje sledeće određenje tog procesa: 29. februara i 1. marta 1992. godine organizovan je referendum o suverenosti, koji je bojkotovala Srpska demokratska stranka (SDS); referendum je potvrdio opredeljenje za nezavisnu i suverenu BH. Na dan završetka refernduma dogodilo se ubistvo - atentat - jednog srpskog svata na Baš Čaršiji, u centru Sarajeva; ulice Sarajeva bile su, 2. i 3. marta, blokirane barikadama. Prvi su Srbi postavili barikade. Međutim, iste večeri 2. marta i muslimanska i hrvatska strana postavila je svoje barikade; intervencijom JNA stanje se privremeno smirilo. Međutim, pravi rat započinje u noći između 5. i 6. aprila 1992. godine, dakle jedan dan posle muslimanskog praznika Bajrama (koji je ove godine bio 4. aprila).

ostvari ekonomska integracija, s jedne i procesa političke i ekonomske fragmentacije, s druge strane. Započeta liberalna reforma politike zagovarala je ekonomsku integraciju; uspostavljanje jedinstvenog jugoslovenskog tržišta na prostoru, već tada, razdeljenom granicama republika; uključivanje u međunarodnu podelu rada i u evropsku kooperaciju. Ova reforma je imala i međunarodnu podršku, posebno od strane Sjedinjenih Američkih Država (SAD) i Evropske zajednice (EZ). Međutim, od 1988. godine počinje i zaoštrenije političko blokiranje reforme. Ovo se ispoljava kroz jačanje netolerantne populističke demagogije i eskalacije regionalnih i etničkih pokreta. Najsnažniji takav pokret konstituisao se u Srbiji i Crnoj Gori pod vođstvom S. Miloševića da bi, potom, obuhvatio Sloveniju i Hrvatsku u znaku stvaranja antisrpskog bloka. Krajnji rezultat je bio obaranje ekonomske i političke reforme.[1] Zatim, i samog koncepta bivše Jugoslavije. Taj tok je u političkom smislu kulminirao 6. juna 1991. godine na sastanku predsednika republika bivše Jugoslavije u Sarajevu kada su vođe Srbije (S. Milošević), Hrvatske (F. Tuđman) i Slovenije (M. Kučan) odbili, kao protivan interesima njihovih nacija - republika, plan za buduću organizaciju Jugoslavije A. Izetbegovića, predsednika BH i K. Gligorova, predsednika Makedonije.

Sistem koji je u bivšoj Jugoslaviji uspostavljen Ustavom iz 1974. godine nije bio osporen konfederalizacijom, već raspadom jednopartijskog ustrojstva i centralistički dirigovane partijskopolitičke, ekonomske i militarističke elite. U sociološkom smislu raspalo se jedno tipično neotradicionalno društvo. Njegov unutrašnji politički prostor rastrzan je, sve vreme, konfliktnim ciljevima i delovanjem uz periodične socijalne, etničke i političke erupcije.[2] Generalno govoreći, brza tzv. etnifikacija političkog procesa[3] i pad federalne vlade Ante Markovića bili su samo čin potvrđivanja gubljenja poverenja u modernizaciju i definitivnog zatvaranja u opciju provincijalizma, šovinizma i nacionalističkog totalitarizma; istovremeno, bio je to raspad svih mehanizama usaglašavanja suprostavljenih interesa.

Raspad bivše Jugoslavije i građanski rat u BH, predstavljaju neplanirani i neočekivani tzv. kumulativni efekat mnoštva neuspelih politika, prevashodno domaćih, a u drugom planu i inostranih aktera. Posledice tih politika su izrazito destruktivne i nefunkcionalne zato što: prvo, zaoštravaju suprostavljanje; drugo, suprotnoj strani su pričinjene štete od kojih strana koja je

1) Carl-Ulrik Schierup, "The post-communist enigma: Ethnic mobilisation in Yugoslavia", New Community, 18(1), October 1991, p. 115.
2) Stjepan Gredelj, "Društveni pokreti bez društvenih promena", Filozfija i društvo, Beograd, III/1990, str. 239.
3) Carl-Ulrik Schierup, "The post-communist enigma: Ethnic mobilisation in Yugoslavia", New Community, Vol. No 18 (1), October 1991, 115.

činila štete nije imala koristi; treće, porušene su realne životne (komunikacijske, ekonomske, socijalne, kulturne) veze na prostoru bivše Jugoslavije i u BH iako je očuvanje ovih bilo u interesu svih ili ogromne većine strana u sukobu; četvrto, početni sukob prepoznatljivih realnih interesa pretvorio se u sukob neshvatljivih i nerealnih aspiracija. Razrešenje ovog sukoba je postalo unutar uspostavljenih okolnosti moguće jedino potpunim fizičkim razdvajanjem sukobljenih strana. To je osnažilo i nastojanja tzv. etničkog čišćenja to jest masovnog i prinudnog preseljavanja stanovništva uz i ograđivanje novih država tzv. tvrdim granicama.[1]

Među uzrocima koji su doveli do toga da u bivšoj Jugoslaviji i BH prevladaju interetnički sukobi i da dođe do građanskog rata su:

- Dugotrajuća kriza i raspad prethodnog (komunističkog) režima, koji je u političkom i policijskom smislu bio najortodoksniji upravo u BH, kao i dugotrajno socijalno i ekonomsko iznurivanje koje izuzetno teško pogađaju nerazvijenu BH - svojevsrnu sirovinsku i energetsku osnovu za privredu drugih republika (pre svega, Slovenije, Hrvatske i Srbije).
- Raspad jugoslovenskog državnog okvira i gubljenje uloge tzv. trećeg faktora koju je BH u bivšoj Jugoslaviji imala, otvara ovu za neposredne, ničim ometane, intervencije spolja (Hrvatska i Srbija) i to po liniji etničkog razdvajanja i sukobljavanja.
- Narastanje socijalnih i političkih nesigurnosti pojedinaca - koji ni u prethodnom autoritarnom sistemu nisu bili zaštićeni kao građani te su, i tada, oslonac morali da traže u nadindividulanim kolektivnim entitetima - dostiže vrhunac. U miljeu osobene, apokaliptične kulture, ljudi se grozničavo pridržavaju etniciteta i konfesije i sa izuztenom žestinom - koju kriza društvenih vrednosti i perspektive kao i širenje anomije samo pojačava - upućuju se da izlaz traže u etnocentrizmu.
- Nepostojanje modernih nacionalnih pokreta, intelektualnih i političkih elita i uspinjanje na vlast hibridne i od tzv. nacionalnih centrala izvan BH, zavisnih, usmeravanih i finansiranih elita; odsustvo demokratskih institucija, tradicije i kulture; upotreba nasilja za suzbijanje konflikata i za odbranu vlasti sva nezadovoljstva lociraju na politički i nacionalni plan i podstiču nastojanja da se kriza reši nacionalističkim homogenizacijama.

---

1) Silvano Bolčić, "Suprostavljeni interesi i raspad Jugoslavije" (Projekat: Nastanak parlamentarizma u zemljama Istočne Evrope i u Jugoslaviji, Institut društvenih nauka, Beograd, 1992).

- U osnovi tradicionalna nacionalna bića Muslimana, Srba i Hrvata nisu se bitno promenila tokom savremene istorije. Ona kao da su, u komunističko-socijalističkom periodu, bila u dubokom zamrzavanju. To je očuvalo njihovu "neprevrelost" a sa procesom odmrzavanja počinje njihovo aktiviranje. Međutim, to aktiviranje je u uslovima kraja Hladnog rata i jačanja sveevropskih integracija zakasnelo i, umnogome, predstavlja antiistorijski pokret za nacionalnu državu.
- Pobeda antikomunizma u vidu, do sada u Evropi nezabeležene, koalicije tri šovinističke i međusobno suprostavljene stranke (SDA, SDS i HDZ) čiji su interesi neizbežno vodili u sukobljavanje. Pri tome, njihov program etnonacionalističkog razgrađivanja je dobio ogromnu podršku glasača. Kasnije, njihova vladavina je korišćena za nacionalističku homogenizaciju masa "svojih" nacija i za razgradnju institucija vlasti i to po etničkom principu.
- Ideje, stranke i građanske inicijative ka miroljubivom i demokratskom rešavanju problema, uz oslonac na političku volju građana, nisu dobile podršku ni u samoj BH, a posle propasti pokušaja reforme i pada savezne vlade Ante Markovića, ni izvan BH. Građanske grupe i inicijative povezane su sa sličnim grupama izvan BH na način koji im ne omogućava da budu relevantni faktori političkog odlučivanja i usmeravanja društvenih tokova. Te veze su neredovne, slabe i neorganizovane; pretežno su jednosmerne (sa građanskim i mirovnim pokretima u Beogradu i donekle, s demokratskim snagama Makedonije). Veze s Hrvatskom i Slovenijom su izuzetno slabe između ostalog i zato što u ovim državama nema ovakvih pokreta koji bi bili samostalni u odnosu na vladajuće režime. Međutim, s obzirom da se vladajuće stranke (SDA i HDZ) te i veći deo BH javnosti povezuje upravo s ovim državama, to predstavlja dodatni hendikep ovih stranaka i inicijativa.
- Pristajanje EZ na tzv. etničku kantonalizaciju i insistiranje (kao i u slučajevima ujedinjenja Nemačke, priznavanja baltičkih republika, Slovenije i Hrvatske) na stavu da je pravo na samopredeljenje dinamički a granice statički princip; prihvatanje svakog antikomunizma pa čak i komunističkog šovinizma (na primer, politike HDZ Franje Tuđmana) za demokratsku politiku i, nerašćišćena pitanja regionalnih sfera uticaja između EZ i SAD kao i između pojedinih zemalja unutar same EZ.

Sem ovih globalnih uzroka raspada bivše Jugoslavije i BH postoje još neki koji su osobeni za BH:

Prvo, reč je o znatnim razlikama u stepenu i strukturi ekonomske razvijenosti pojedinih područja u BH. Ove razlike dobijaju tzv. etničko značenje

kada se povežu s izrazitom zastupljenošću pojedinih etničkih grupa na pojedinim područjima. Pri tome, cela BH je, kao nerazvijeno područje unutar bivše Jugoslavije, izuzetno skupo platila pogrešnu opšte razvojnu orijentaciju u BH i u bivšoj Jugoslaviji. Razvojno zaostajanje BH odvijalo se na svim linijama ekonomije, kulture itd., pre svega, razvojem pogrešne privredne strukture, visokom nezaposlenošću i spoljnom zaduženošću. To je uslovilo spuštanje praga socijalne izdržljivosti krize, umanjilo mogućnosti da se problemi rešavaju ekonomskim razvojem i političkim kompromisom i pojačavalo sukobljavanje i prevođenje sukoba na etnički plan.

Vladajuća politika regionalnog razvoja imala je i dodatne negativne efekte, jer je preferirala stanovnike gradova, pre svega glavnog grada - Sarajeva i regionalnih centara (Mostar, Banja Luka, Tuzla i Zenica) kao korisnike transfera u nerazvijena područja. Stanovnici sela, kojih je oko 30%, pre svega u centralnom delu BH, bili su marginalizovani. Zatim, prednost su imali zaposleni u neproizvodnim u odnosu na zaposlene u proizvodnim delatnostima. Zapravo, prednost je pripadala onima koji su bili bliži vlasti, to jest formalnim i neformalnim centrima političkog odlučivanja. Na ovoj osnovi nastajale su unutrašnje regionalne razlike i nejednakosti. Istovremeno, stvaraju se srednji socijalni slojevi. Iz ovih slojeva su se regrutovale i tzv. nove elite koje nastoje da svoj položaj održe: čuvanjem veza sa starim izvorima transfera kapitala moći, pre svega sa vojnoindustrijskim kompleksom bivše Jugoslavije koji je skoncentrisao svoje privredne kapacitete u BH, sa Beogradom kao sedištem ostatka federalne vlasti i vrha JNA i sa Srbijom (tzv. srpska opcija) ili pak s novim razvijenim centrom, dakle Zagrebom - Hrvatskom (tzv. hrvatska opcija).

Dugogodišnja kriza komandne ekonomije u BH je, pred sam rat, doživela kolaps. Završava se razaranje finansijskog sektora, hiperinflacija izmiče svakoj kontroli; vrtoglavo rastu cena nafte; izvoz i uvoz padaju do najnižih granica (tome neposredno doprinosi rat u Hrvatskoj i njime izazvano rušenje svih mostova i razaranja puteva koji su povezivali BH s Hrvatskom, izolovanje ove od luka na Jadranu i od veza sa Zapadnom Evropom); veliki poremećaji u snabdevanju neophodnim sirovinama, proizvodima, hranom i lekovima.[1] Istovremeno, razgranavalo se crno tržište koje se sve više orijentiše ka dobrima potrebnim za rat (oružje, gorivo, hrana, devize itd). Sve to je uslovilo da je i, inače nerazvijena privreda BH, dodatno osiromašena da bi, kroz rat, doživela ogromna razaranja. Sve to nalaže da se sačine programi posleratne obnove i restrukturisanja svih segmenata ove ekonomije. To daje šansu i za profitno ulaganje kapitala u BH;

---

1) Slobodan Lovrenović, "SDS's Economic Terrorism", Ex-YUGOFAX, London, No 11, 7 May, 1992, p. 4.

Drugo, složena etnička struktura i osobene istorijske okolnosti u kojima se razvijaju pojedine etničke zajednice i regije čini od BH potencijalno konfliktno društvo. To se, u Titovo doba, ispoljava kao povećavanje kritičnosti prema politici tzv. bratstva i jedinstva, nacionalne ravnopravnosti i njenim instrumentima. Jedno od prvih pitanja koje se nametnulo bilo je pitanje granica između federalnih jedinica (između Srbije i BH, kao i BH i Hrvatske odnosno između Srbije i Hrvatske), sa zahtevima da se etničke zajednice organizuju u okviru jedne države (svejedno da li u okviru konfederacije ili samostalno) i to po etnonacionalističkom pristupu. To je ovo pitanje, nužno, činilo izuzetno hazardnim. Uz to, otvaralo se i pitanje legitimiteta samog postojanja BH (kao i Makedonije i Crne Gore) kao države.[1]

Tadašnje vlasti u BH su nastojale da ove konflikte kontrolišu iz okvira ideologije tzv. zajedništva. Tvrdilo se da su osnovna obeležja bosanskohercegovačkog zajedništva: prvo, dobrovoljnost nastanka BH kao izraza "slobode samoopredeljenja, uključujući pravo na otcepljenje, na temelju zajedničke borbe i istorijskih težnji"; drugo, "utemeljenje na ravnopravnosti naroda i narodnosti u ekonomskom, kulturnom i socijalnom i drugom pogledu"; treće, njegova socijalistička priroda jer se temelji na društvenoj svojini nad sredstvima za proizvodnju"; četvrto, življenje u istom geosocijalnim i državnopravnim uslovima, to jest u BH kao "ravnopravnoj republici u okviru federativne Jugoslavije"; peto, postojanje jedinstvenog cilja a to je tzv. izgradnja socijalizma; šesto, čvrsta rešenost da se zajednički cilj i interesi brane zajedničkim snagama.[2]

U stvari, "zajedništvo" implicira postojanje različitih i zaokruženih delova etničkih zajednica - koji između sebe uspostavljaju odnos organizacijske prirode, odnose mehaničke solidarnosti, često krajnje slučajne. Čitava njegova operacionalizacija je svedena na redistribuciju moći unutar političke i privredne elite i to pomoću tzv. nacionalnog ključa. Istovremeno, vlast se držala krutog stava prema ispoljavanju etničkih osobenosti izvan opštepolitičke reprezentacije. Reč je o raspodeli vlasti, u krugu onih koji su, prethodno, kroz mehanizam komunističke partije i oficijelnog nacionalizma obezbedili tzv. podobnost. Izvan toga, na primer Muslimanima i Muslimankama određivano je kako će da se oblače i kako će se nacionalno izjašnjavati; Srbima i Hrvatima kakve će odnose održavati s Beogradom i Zagrebom. Hapšeno je i suđeno, takođe, po tzv. nacionalnom ključu. Isto tako su izmišljeni i unutrašnji (tzv. nacionalisti i fundamentalisti) i spoljni

---

1) Sergej Flere, "Explaining Ethnic Antagonism in Yugoslavia", European Sociological Review, Oxford, Vol 7, No 3 December 1991, p. 189.

2) Mr Hasan Bakalović, "Pogled na obeležja zajedništva naroda Bosne i Hercegovine i pravna zaštita" (Zajedništvo i nacionalni odnosi u Bosni i Hercegovini, Studijski centar GKSK BiH, Sarajevo, 1973, str. 97).

neprijatelji. Ta, apsolutistička, autoritarna politika komunističkih vlasti je za BH obezbedila naziv Tamni vilajet.[1] Tzv. tronacionalna vlast nacionalističkih stranaka - SDS, HDZ, SDA, koja je uspostavljena posle izbora, prekopirala je ovaj model vladavine i uvela svojevrsnu ravnotežu straha i podela, a njihova nacionalna podela vlasti dovela je do erupacije sukoba.

To se desilo i zato što nije postojao kompleksni institucionalni sistem, koji je, u bivšoj Jugoslaviji i u BH sve do Titove smrti (1980. godine), predstavljao snažnu barijeru protiv centrifugalnih i konfliktnih tendencija među etničkim grupama. Tačnije, ovakav institucionalni aranžman onemogućavao je burno i javno ispoljavanje ovakvih tendencija. Posle Titove smrti i nestankom njegovog ličnog uticaja - kao balansa i tzv. poslednje instance u političkim a posebno u kadrovskim sporovima - porast etničkog antagonizama zahvata samo srce ovog institucionalnog sistema a izvan njega poprima različite forme (na primer neposredni sukobi građana, demonstracije, marševi, pobune, štrajkovi, kampanje u medijima, tzv. trgovinski ratovi između republika, tuče među fudbalskim navijačima, politički i zakonski koraci ka secesiji i, na kraju, vojni sukobi).[2] Raspad ovog sistema obelodanio je, u BH, da je "zajedništvo" izraz zajednice koja je izvedena iz ideologije i zatim projektovana na stvarnost. Ono je potpuno ispražnjeno i odbačeno u sudaru s eruptivnom stvarnošću - socijalnom i političkom krizom, narastanjem značaja etničkog principa i trijumfom nacionalizma.

Godina 1989. definitivno je ogolela sva nastojanja da se sistem održi bez radikalnih reformi, a uz pomoć takozvanog titoizma bez Tita, to jest svojevrsnog amalgama pragmatizma i običnih ličnih obećanja. Iscrpela se sva legitimacijska vrednost (samoupravnog) socijalizma i, do tada u BH vladajuće, formule zajedništva. Otvoreno nastupaju nacionalistička ideologija, homogenizacija i hegemonija.. Politički, socijalni i drugi konflikti se, od tada, iskazuju isključivo u nacionalističkim terminima. Sve postojeće razlike i sva složenost BH zamenjuju se jednom jedinom stvarnošću - nacionalnim podelama i sukobima.

Sa svoje strane, polazeći od toga da su za njihov opstanak na vlasti potrebniji pouzdani aparati vlasti nego uspešne politike, tzv. nacionalne stranke u BH nastojale su da, odmah po dolasku na vlast, stvore paralelne aparate vlasti, da usmeravaju medije i da proizvode po svom merilu potrebna psihološka stanja, pre svega stanje opšteg straha pred sutrašnjicom, straha od Neprijatelja odnosno od Drugog, najpre od Druge nacije. Dakle, stvoreno je stanje u kome je onaj Drugi jedini i isključivi Neprijatelj. Sa ovakvom

---

1) Alija Isaković, "Nije bosanska zemlja glina", Nedjelja, Sarajevo, 20.05.1990, str. 5,6.
2) Sergej Flere, "Explaining Ethnic Antagonism in Yugoslavia", European Sociological Review, Oxford, Vol 7, No 3, December 1991, p. 183.

vlašću i javnošću dolazi do zaoštravanja društvenih sukobljavanja. U javnom mnjenju široko su rasprostranjene teme oštećenosti ("mi smo prevareni, nas potkradaju"); teme zavere (sa srpske strane širi se verovanje u "vekovnu zaveru protiv Srba", u "antisrpsku koaliciju Vatikana, Kominterne i Nemačke"; hrvatska i muslimanska strana raspreda o "miloševićevsko - boljševičkoj i armijskoj" zaveri protiv Hrvata i Muslimana; Muslimani su opsedani postojenjem "tajnog dogovora" između Miloševića i Tuđmana, to jest Srba i Hrvata na njihovu štetu. Istovremeno, Srbi i Hrvati podozrevaju od "tajnog plana za stvaranje Džamahirije odnosno Islamske republike" itd.); tema biološke ugroženosti (strah od "konačnog uništenja zaklanog naroda" obuzimao je Srbe; mogućnost deobe BH je kod Muslimana širila strah od gubitka domova i od masovnog uništenja. Navodno novo otkrivanje masovnih grobnica - jama - iz Drugog svetskog rata posebno po Hercegovini - ojačalo je strahove od dolazećih "ustaša" - Hrvata i "četnika" - Srba i masovnog ubijanja stanovništva); otvoreni su mnogi ideološki sporovi koji su dokazivali koji je od naroda više odan stvari mira pokazujući Druge kao "genocidne", "necivilizovane" itd.; Teme etnocentri-čne superiornosti grade sliku o superiornosti, hrabrosti, pameti svoga etniciteta; teme autoritarnosti i sadomazohizma dokazuju da Drugi i sopstvena masa "poštuju samo vojnu silu i nasilje", da pacifiste - "mirovnjake" - treba prezirati, jer su slabi, kukavice i izdajnici itd; teme osvete i odmazde su, u toku 1990. i 1991. godine, postale uobičajene i smeštene su u okvir odabrane sopstvene nacije i konačnog razrešavanja svih sporova odnosno neophodnosti tzv. razgraničenja. Takve politike i javnost nužno, završavaju u ratu. Možda je tačnije da se kaže da one računaju s ratom kao sredstvom. Takav rat, nužno, ima naglašenu interetničku formu, ali i za njega važi odrednica "građanski rat", u značenju unutrašnjeg oružanog sukoba.

Elite, stranke, policija, vojska i etnicitet u BH

Uticaj nacionalnih intelektualnih i političkih elita na stanje u BH

Rat u BH je građanski to jest unutrašnji rat po sledećim karakteristikama: prvo, on je deo lanca koji se može označiti kao građanski rat u bivšoj Jugoslaviji i to oko pitanja secesije ili nasilnog održavanja unije, između federalnih struktura i Srbije i Crne Gore, s jedne i Slovenije a, zatim i Hrvatske, s druge strane; drugo, u BH je to rat između političkih i vojnih grupacija samih stanovnika BH koji imaju svoje uloge i u opštejugos-

lovenskom građanskom ratu, ali i osamostaljene interese i uloge u BH; treće, u pozadini ovog rata odvija se snažno socijalno i političko prestrukturiranje BH, i to: a) nastaju nove političke i socijalne elite; b) dešava se ubrzano socijalno raspadanje starog društva i nastajanje nove socijalne piramide na čije čelo izbijaju oni koji su vezani za novu političku elitu i koji su u pripremama za rat (naoružavanje, nabavka nafte i hrane, trgo-vina devizama itd) stekli izuzetnu ekonomsku moć a rat koriste za pove-ćanje svoga profita kao i za "pranje" novca i sopstvenog socijalnog, često kriminalnog porekla. Ova socijalna stratifikacija je tek u začetku, ali je evidentna u svakodnevnom životu. Otuda je jedan od preduslova za pouzdanije raspravljanje o BH, kao i čitavoj bivšoj Jugoslaviji pa i Istočnoj Evropi, da se skupe podaci i istraži nova socijalna i politička elita.

Dodatni argument za to, u BH kao i u svakom multietničkom ili segmentiranom pluralnom društvu, je taj što elite igraju najvažniju ulogu u uobličavanju i regulisanju političkih konflikata između različitih grupa koje žive u zajedničkoj državi.[1] U tome je uloga inteligencije naročito važna.

Politička i socijalna elita u BH, kao i čitavoj bivšoj Jugoslaviji, se dobrim delom regrutuje iz srednjih slojeva, posebno iz redova tzv. rukovodećih radnika, upravnih, administrativnih i finansijskih radnika, stručnjaka i umetnika.[2] Ovaj sloj je u BH, kao i čitavoj bivšoj Jugoslaviji bio relativno širok. Do njegovog sužavanja u političku i socijalnu elitu dolazilo je pre svega kroz sferu politike i institucija državne vlasti. Dakle, u usponu ka vrhu socijalne piramide od značaja je bilo (više nego vlasništvo) mesto u raspodeli društvene i političke moći.

Intelektualna elita podleže, u osnovi, istoj pravilnosti, kada je u pitanju njeno socijalno poreklo i status. Ona je generalno govoreći zavisna od vlasti, ali i spremna da joj napravi velike koncesije. Zbog toga je značajno

---

1) Lenard J.Cohen, The Socialst Pyramid, Eliten and Power in Yugoslavia, "Tri-Srvice Press", Ontario, 1989, p. 297.

2) Po popisu iz 1981. godine ove grupe su brojale 306.185 ljudi u odnosu na 1.374.842 radno aktivnih stanovnika BH. (Popis stanovništva, domaćinstava i stanova u 1981. godini. Tabela 086. Aktivno stanovništvo koje obavlja zanimanja prema socio-profesionalnom položaju, polu, stručnoj spremi i pohađanju škole (SFRJ, SR, SAP), Savezni zavod za statistiku, Beograd, 1984, str. 5). Podaci iz popisa 1991. godine nisu obrađeni, tako da bi mogli biti korišćeni za razradu teme o elitama. A podaci iz 1981. nisu ukrštani sa etničkom pripadnošću. Zato će se u ovom radu koristiti podaci iz 1981. i 1971. Međutim, na osnovu drugih istraživanja i neposrednih saznanja može se pretpostaviti da se bitni odnosi nisu menjali. U periodu 1989-1991. u čitavoj bivšoj Jugoslaviji nastaje oko 70.000 novih pretežno malih privrednih preduzeća. Od toga je veliki broj (oko 10.000) u BH. Uz to, dolazi do tzv. vlasničke rekonstrukcije oko 3000 preduzeća, od čega u BH 549. Dakle, nastaje novi ali izuzetno tanak sloj tzv. privatnika koji, međutim, ima svoje značajno mesto u najnovijim događajima. Međutim, i ovaj sloj se uglavnom regrutuje iz prethodno navedenih grupacija srednjeg sloja.

pridonela i stvaranju nacionalističkih sukoba. Rukovođena najrazličitijim, često izuzetno uskim i sebičnim interesima, ona je, kao nepolitička grupa koja je ušla u politiku, dovela do tragičnih posledica, pre svega, zloupotrebom instrumenata vlasti, politike i medija za realizaciju ideja kao što su ideje tzv. regionalizacije, kantonizacije ili zasebnih nacionalnih država. Insistiralo se na ovim idejama čak i kada su se tome protivili zahtevi struke, znanje nauke i pouke istorije.[1] Međutim, intelektualna elita nije sama po sebi bila odlučujući faktor.

U BH je, kao i u čitavoj bivšoj Jugoslaviji, ulazak i delovanje u institucijama, pre svega u Komunističkoj Pariji (SKJ) a kasnije i u drugim političkim partijama, vojsci, policiji i crkvi, naročito katoličkoj bilo faktor koji odlučujuće utiče na mesto na lestvici moći, kao i na razlikovanje i uobličavanje stavova elita i javnosti, posebno u pogledu primarne privrženosti. Dejstvo ovog faktora je značajnije i od samog etničkog porekla odnosno etničkog sastava elite mada je i u ovom pogledu prisutan element razlikovanja i sukobljavanja.[2] To se vezuje za prezastupljenost Srba u eliti u odnosu na njihovo učešće u ukupnoj strukturi stanovništva, odgovarajuću zastupljenost Hrvata, podzastupljenost Muslimana u svim elitnim sektorima u odnosu na učešće u strukturi stanovništva. Posmatrano u okviru čitavog SKJ odnosno bivše Jugoslavije razlike između Srba, Hrvata i Muslimana su prisutne. Kod svih ovih grupacija (kao i kod Slovenaca, Albanaca i Mađara), reč je o podzastupljenosti u odnosu na zastupljenost u stanovništvu (prezastupljenost je prisutna samo kod Crnogoraca, Makedonaca i Jugoslovena). Hrvata je u SKJ 1981. godine bilo 310.096 ili 14,65%; 1985. - 276.945 ili 12,86% a 1987 - 271.629 ili 12,75%. U Srbiji je 1981. bilo - 973.323 ili 47,11%; 1985. - 973.209 ili 54,21% a 1987 - 905.591 ili 44,13%. Odstupanje je ipak najizraženije kod Muslimana jer njih u SKJ, 1981. godine, ima 167.984 ili 7,94%, 1985 ih je 8,24% a 1987. - 7,60%. Taj odnos je, kada se posmatra na republičkom nivou celina političkog organizovanja (dakle, SK BH i njegove transmisione političke organizacije) uravnoteženiji. Na primer, 1971. godine, u ovim političkim organizacijama je bilo 47,4% Srba (u odnosu na 37,3% u stanovništvu BH), 14,1% Hrvata (u odnosu na 20,6% u stanovništvu BH) i 29,9% Muslimana (u odnosu na 39,6% u stanovništvu BH). I ovde je najveća prezastupljenost kod Jugoslovena (5,6 : 1,2) i Crnogoraca (1,7 : 0,3).[3]

---

1) Adil Zulfikarpašić, "Nacionalističko ludilo, a ne političke promjene", Demokratije, XI, 1991 (Članci i intervjui, Bošnjački Institut, Zurich, Sarajevo, 1991, str. 646).

2) Lenard J. Cohen, The Socialist Pyramid, Elites and Power in Yugoslavia, "Tri-Service Press", Ontario, 1989, pp. 300, 302, 304.

3) Vidi: Tabela 1.

Politički organizovani i aktivni ljudi posebno pripadnici vođstva imali su brojne prednosti u odnosu na ostale ljudi u BH. Jedna od tih prednosti je i veća dostupnost informacija. Iako su građani BH imali relativno široke mogućnosti da se obaveste o politici u BH i unutar bivše Jugoslavije, ipak je jaz između širokih masa i politički aktivnih bio veliki i u pogledu znanja o stvarnosti, političkih mogućnosti u uobličavanja i zadovoljavanju interesa i usmeravanju svesti i ponašanja masa. Politička elita, posebno njen intelektualni deo, posedovala je relativno visok stepen konzistentnosti i saznanja o unutrašnjoj politici i o događajima u svetu. Ovo znanje se, međutim, stavlja u službu šovinističke strategije. To se dešava, između ostalog, i zato što je u obračunu sa komunističkim režimom potisnuto, i onako ograničeno ali u tom okviru relativno uspešno, iskustvo konsensualne strategije komunističkih elita, koje su, od početka sedamdesetih godina, vodile društvo ka konfederalizaciji, to jest decentralizaciji. Svođenje ovog iskustva samo u okvire ideologije šovinizma dodatno je onemogućavalo da se ova strategija nadogradi demokratskim procedurama i institucijama i tako efikasno posluži sprečavanju ili razrešavanju etničkih i drugih sukoba. Paradoksalno je ali istinito sledeće: sadašnje nacionalističke elite, u BH i širom bivše Jugoslavije, pokazuju veću naklonost ka modelu relenjinizacije svojih partija, nacija i čitavog društva, nego na primer, ka modelu konsesualne demokratije. To se može objašnjavati i njihovim poreklom iz starih komunističkih elita, ali izgleda da to nije dovoljno.

Jedino je izvesno, u BH ne postoje ni pojedinačne demokratske nacionalne elite a ni, inače neophodan, kartel elita koji bi, kroz svoje etničke grupe, omogućavao prihvatanje kompromisa. Zato, još uvek, u političkom životu BH, konsensus nije legitiman a kamoli da se uviđa da je neophodan za održavanje minimuma jedinstva među vladajućim koalicijama. To, pak, onemogućuje uspostavljanje vladavine prava. Nepostojanje vladavine prava, sa svoje strane, podstiče arbitrarnost, subjektivizam i voluntarizam. Etnički princip ili nacionalni interes se tako javlja kao paravan za sveopšti rat svih protiv svih ili za postupno neometano ispoljavanje "Sacro egoisma" kako elite tako i moćnih socijalnih grupa. Zapravo, vladavina tzv. udruženog autoritarizma iz bivše Jugoslavije u BH se raspala na pojedinačne neonacionalističke autoritarizme i prerasla u diktaturu haosa. To se dešava onda kada etnocentričnost stare, duž etničkih i kulturnih linija dubinski podeljene, elite prelazi u prevladajući državno-nacionalistički i šovinistički obrazac vladavine i kada ova elita definitivno napušta dotadašnji kompromis o tzv. nacionalnom ključu i sledi samo svoju dominaciju. Time ove elite postaju naposredan faktor nestabilnosti društva.[1]

1) Leonard J. Cohen, The Socialist Pyramid. Elita and Power in Yugoslavia, Tri - Service Press, Ontario, Canada, 1989, pp. 297-314; Arend Lijphart, Democracy in Plural Societies, A Comparative Explanation, "Yale University Press", New Haven, 1977, p. 235.

Sadašnja, tzv. nova elita BH nastala je kao amalgam od dela stare komunističke nomenklature, disidenata i nacionalističkih intelektualaca.[1] Dok je stara elita svoju vlast legitimisala navodnim znanjem o istoriji, nova se poziva na navodno znanje o nedostacima komunizma, a nijedno ni drugo nije dovoljno za uspešnu vladavinu. U stvarnosti politika ovih elita zasniva se na etničkim kriterijima i diskriminaciji. Na izborima 1990. godine, politički lideri nisu ni izabrani na temelju kompetencije građanskih političkih programa. Osnovni ključ bio je lociran u sferi etničke pripadnosti i isključivosti njihovih pozicija. Takvo usmeravanje lidera, same izborne kampanje i pobeda na tom ključu dodatno su pojačali nacionalističku retoriku, interetničke tenzije, distancu, strahove, nepoverenje, pa i mržnju. To pojačanje se nastavilo pod tzv. tronacionalnom koalicionom vladavinom muslima-nske stranke demokratske akcije (SDA), Srpske demokratske stranke (SDS) i Hrvatske demokratske zajednice (HDZ). Ova koalicija je bila složna samo u jednom: suprostavljanje i eliminisanje svake građanske i miro-ljubive opcije. Za razliku od njih, na primer, u Hrvatskoj ili Sloveniji, vladajuća nacionalistička opcija je antikomunistička, a sarađuje sa slabim građanskim pa čak i prokomunističkim orijentacijama ukoliko su ove prihvatile vladajući nacionalni program. Unutar koalicione vlasti u BH postojalo je i snažno nastojanje svake od koalcionih elita da za sebe totalizuje predstavljanje celine svoje nacije i da iz političke igre isključi i druge pronacionalne stranke. Tako SDS radi sve da eliminiše Srpski pokret obnove (SPO) iz BH, a SDA vodi ogorčeni politički rat s Muslimansko-bošnjačkom organizacijom (MBO). U biti, opšta odlika izbora i vladavine ovih lidera i elita je nacionalizam.[2] Nacionalistička energija je poslužila ovoj eliti za uklanjanje suparničkih elita i za osvajanje vlasti ali joj nije od koristi za upravljanje društvom koje ljudsku energiju usmerava ka stvaranju novih vrednosti. Tu ne pomaže revolucionarna moć nacionalizma, sadašnjih lidera. Zato se njihovo slepo nastojanje da nametnu svoju volju; da, po svaku cenu i odmah, sprovedu svoje namere, pretvara u golu silu i nasilje. Takva sila, uvek, izmiče kontroli. Sila izaziva neprestano nove sukobe i dodatno onemogućava elitu da vidi stvarnost. Na kraju tog puta je, uvek, građanski rat. To se vidi i iz toga da je BH jedina republika u kojoj Parlament kao celina nije usvojio dokument kojim bi definisao svoju politiku oko suverenosti i jedinstva Republike, a ni njenog mesta u jugoslovenskoj zajednici. Tek 11. oktobra 1991. godine, uz napuštanje Parlamenta od

1) Alija Izetbegović je jedan od najpoznatijih primera za ovu tvrdnju. On je i 1983. godine, u tzv. Sarajevskom procesu osuđen na zatvorsku kaznu zbog tzv. Islamske deklaracije odnosno tzv. muslimanskog fundamentalizma.

2) Ferid Muhić, "Jugoslovenski politički lideri u izborima 1990. u svetlu političke antropologije" (Politički marketing i prvi posleratni višestranački izbori u Jugoslaviji, Institut za novinarstvo, "Radnička štampa", Beograd, 1992, str. 127, 128, 131).

strane poslanika iz redova SDS, usvojene su Rezolucije o suverenitetu BH i o savezu s ostalima u jugoslovenskoj federaciji. I ovaj primer samo potvrđuje da nacionalistička vlast nije mogla da učini ništa da stabilizuje ma koji od (političkih, ekonomskih i drugih) aspekata stanja u BH. Zapravo, situacija je pogoršana do krajnjih granica - do građanskog rata. Pokazalo se da je formula tzv. tronacionalne vladavine - zasnovana na ideji o tri konstitutivna etniciteta i njihovom pravu da uspostavljaju, na etnosu zasnovanu, vlast na teritoriji gde data etnička zajednica predstavlja većinu - neuspešna.[1]

Interesantno je da je javno mnjenje BH, sudeći po nalazima istraživanja, sve do kraja 1991. godine bilo na suprotnim pozicijama od pozicija sadašnjih elita. Maja 1990. godine, sprovedeno je istraživanje javnog mnjenja (na uzorku od 473 stanovnika iz 14 mesta u BH). Ovo istraživanje pokazalo je da je 94% ispitanika bilo za "suverenu BH sa postojećim spoljnim i unutrašnjim granicama, u okviru Jugoslavije" a samo je 4% bilo protiv. Na pitanje: da li bi "svoje nacionalno, idejno-političko, versko i kulturno biće bolje iskazali u nekoj drugoj postojećoj ili novoformiranoj zajednici - republici "ogromna većina ispitanika odgovorila je sa "ne" (i to 83% u Istočnoj Bosni i Semberiji - region uz Srbiju, 73% u Centralnoj Bosni sa Sarajevom, Zenicom i Bugojnom; 76% u Bosanskoj krajini i 67% u Hercegovini. Istovremeno, 71% ispitanika se opredelio protiv formiranja "nacionalnih institucija i nacionalnih stranaka u BH".[2]

Takođe u maju mesecu 1990. godine u jednom istraživanju koje je sproveo zagrebački nedeljnik "Danas" i koje je obuhvatilo reprezentativni uzorak od 1039 ispitanika iz Banja Luke, Mostara i Sarajeva (dakle iz sve tri tzv. nacionalno reprezentativne sredine) označen je nacionalizam i stvaranje nacionalnih stranaka kao najveća opasnost za stabilnost BH.[3] Tada ogromna većina (u Banja Luci 91% u Sarajevu 86% i u Mostaru 83%) iskazuje stav da je budućnost BH u jugoslovenskoj federaciji dok je svega 2,4% u Banja Luci i Sarajevu i 1% u Mostaru za istupanje BH iz Jugoslavije. A za podelu između Srbije i Hrvatske se izjasnilo samo 1% iz Mostara. Izgledalo je da je tadašnje (komunističko) vođstvo Republike dobilo podršku za svoj pokušaj sudske zabrane tzv. nacionalnih stranaka.[4] Međutim, izbori će pokazati posve drugačiju sliku - pobedu nacionalističkih stranaka.

---

1) Muhamed Filipović, "Conditions and Circumstances of Peace Keeping in Bosnia and Herzegovina" (Yugoslav war, Austrian Study Center for Peace and Conflict Resolution Schlaining, Peace Institute Ljubljana, 1992, p. 77).

2) "Nedjelja", Sarajevo, 20.05.1990, str. 25, 26.

3) "Strah od vlastitih nacija", Danas, Zagreb, 22.05.1990, str. 24, 25.

4) Najnoviji pokušaj da se ove stranke sklone sa javne političke scene BH sudskim putem i to zbog izazivanja nacionalne i verske mržnje kao i građanskog rata uspeo je samo utoliko što je, na tužbu javnog tužioca BH, vrhovni sud zabranio SDS ali je zato odbio njihov zahtev da se zabrane HDZ i SDA.

Sudeći i po istraživanju studentskog javnog mnjenja, taj deo javnosti nije, ni u novembru 1991. godine, bio spreman da prihvati nacionalna sukobljavanja niti separatne nacionalističke poteze. Tako je 42,87% ispitanika izjavilo da ne smatra oprvadanim to što su poslanici SDA i HDZ bez saglasnosti poslanika SDS izglasali Memorandum o suverenitetu, ali više je (40,48%) onih koji podržavaju ove poteze. Istovremeno, 61,23% ne prihvata to što je Skupština srpskog naroda BH bez saglasnosti Skupštine SR BH organizovala plebiscit srpskog naroda, dok samo 23,26% opravdava taj potez. Ovakav stav javnosti više je komentar onoga šta rade nacionalističke elite, nego što je demokratski korektiv njihovih akcija. A ove akcije su, kao i nemoć javnosti, fatalno vukle u pravcu građanskog rata. Nakon otcepljenja Hrvatske od Jugoslavije rukovodtsvo BH, u oktobru 1992. godine, donosi "Deklaraciju o državnoj suverenosti i nedeljivosti BH". To je izazvalo protivljenje SDS, koji je odbacio ovu Deklaraciju kao nelegitimnu jer je doneta bez učešća poslanika SDS (koji su inače napustili Parlament kada je trebalo glasati za Deklaraciju). SDS je, kao svoj odgovor na Deklaraciju, organizovala plebiscit "o opstanku srpskog naroda u Jugoslaviji". Na tom plebiscitu za opstanak u Jugoslaviji izjasnila se ogromna većina učesnika. Početkom januara 1992. godine proglašena je i "Republika srpskog naroda BH" sa svojim vlastitim institucijama. Time se zapravo na teritoriji BH uspostavljaju dve države sa svojim odvojenim organima i vojnom silom.

Podele unutar tzv. tronacionalne koalicije delimično se prelamaju i kroz stavove studenata BH o položaju BH u okviru rešavanja jugoslovenskog pitanja. Hrvati su daleko najčešće za nezavisnost BH (36,21%) i za BH u labavom jugoslovenskom savezu (36,29%); Srbi su daleko najčešće za BH u federaciji kakva je bilo i ranije (46,23%) i za suverenu BH u suverenoj Jugoslaviji, dakle u konfederaciji (34,67%). Muslimani su daleko najčešće (48,55%) za suverenu republiku u labavom savezu, a Jugosloveni za suverenu republiku u suverenoj Jugoslaviji (39,27%). Za podelu BH po nacionalnoj osnovi izjasnilo se svega 1,81% Muslimana, 9,55% Srba, 9,68% Hrvata i 0,52% Jugoslovena.

Što se tiče podrške otcepljenju republika iz Jugoslavije, 49,60% podržava tu mogućnost, od toga najviše (86,47%) Hrvati, zatim (54,47%) Muslimani i 38,34% Srbi. Da je moguć opstanak BH i ako ne bude Jugoslavije misli 40,82%, dok 37,40% ne veruje u takvu mogućnost. Od toga, Srbi najčešće misle da nema BH bez Jugoslavije (78,14%) a Hrvati (71,32%) i Muslimani (61,33%) misle da BH može i bez Jugoslavije. Jugosloveni su tu podeljeni 43,88:26,53 u korist stava da nema BH bez Jugoslavije.

U vezi sa unutrašnjim preuređenjem BH pokazalo se da se sa idejom regionalizacije na etničkom principu nije složilo čak 67,73% ispitanika i to

95,52% Muslimana, 93,30% Jugoslovena, 72,44% Hrvata i 67,02% Srba a 55,07% ispitanika misli da muslimanska država nije moguća. Taj odgovor je odabralo 79,52% Srba, 64,47% Jugoslovena, 43,46% Muslimana i 35,29% Hrvata. Ali 18,93% misli da je normalno da Muslimani imaju svoju republiku (državu).

Sudeći po ovom istraživanju, ni nacionalni lideri u BH ne uživaju značajniju podršku, a i kad dobijaju podršku onda su uglavnom prihvaćeni samo u svojim etničkim grupama. Alija Izetbegović je izuzetak koji, zapravo, potvrđuje pravilo. Njega prihvata 80,07% Muslimana, 67,91% Hrvata i 35,18% Jugoslovena i svega 6,16% Srba. Srbi nemaju svoga lidera, jer svega 35,07% njih podržava Radovana Karadžića a 58,29% nikoga.[1]

Već je napomenuto da je jedan od ključnih faktora porasta etničkih konflikata politika koju vode tzv. nacionalne stranke koje su na vlasti u BH. Ukoliko se analiziraju tzv. nacionalni programi, personalni sastav ovih stranaka, njihovih vođstava, ideološkog i propagandnog aparata postaje jasnije da je u BH, više nego igde drugde u bivšoj Jugoslaviji, sačuvana stara komunistička elita. Zapravo, elita se potrudila da za sebe stvori tzv. nacionalne stranke. Bila je to formula za promene uz najmanji gubitak i za produžavanje opstanka na vlasti. Međutim, ta formula je dovela do toga da su se stranke, pre svega SDS i HDZ, pretvorile u prave nacionalno populističke pokrete koji podržavaju razgradnju države kojom vladaju.[2]

SDS je, poklanjajući više pažnje ostvarivanju naloga iz Beograda nego realnostima i potrebama Srba u BH, išla na opstrukciju svega što svedoči o nedeljivosti i suverenosti BH. To je pokazala najotvorenije kada je organizovala tzv. srpski plebiscit i osnovala SR BH. U tom pravcu je usmeren i stav Kongresa srpskih intelektualaca, koji je pod pokroviteljstvom SDS održan 28. marta 1992. godine, i koji je zauzeo sledeći stav: "Mi Srbi, Muslimani i Hrvati uvažavanjem istorijskih iskustava i sadašnjeg stanja među nama moramo se što pravednije razdeliti i razgraničiti da bismo uklonili razloge da se mrzimo i ubijamo i da sutra možemo sa što manje prepreka da se ujedinjujemo u svemu što nam je obostrano razumno i korisno". U pozivu na istorijska iskustva ističe se da bi u stvaranju nove

---

1) Dr Ibrahim Bakić i dr Ratko Dunđerović, Stavovi studentske omladine u BiH o međunacionalnim odnosima i društvenim promjenama, Institut za pružanje nacionalnih odnosa, Sarajevo, 1991, str. 14-20, 27-32. S obzirom da je istraživanje rađeno na studentskoj populaciji ono se može uzeti kao realtivno pozdani pokazatelj stavova obaveštenijeg dela populacije ali ne i čitave populacije u BH. Ranije je istaknuto da niži socijalni i seoski slojevi podržavaju nacionalistički tip politike i lidera. To objašnjava i njihov uspeh na izborima i podršku izvan gradova.

2) Zoran Pajić, "UN Trusteeship Can Halt Ethnic Ghetoees", Ex-YUGOFAX, London, No 11, 7 May 1992, p. 1.

države tebalo da se usklade "načelo jedinstva srpskog naroda" i "načelo demokratskog policentrizma u organizaciji države i društva ... Mi želimo državu u kojoj će se celini srpskog naroda obezbediti sloboda postojanja i stvaranja. Mi želimo da stvorimo državu koja će sve nacionalnosti i sve vere smatrati svojima.[1] Ovakvi stavovi trebalo je: prvo, da daju legitimitet građanskom ratu koji će se voditi zarad tzv. razgraničavanja i dovršavanja stvaranja SR BH, formalno započetog 12. septembra 1991., proglašenjem Srpske Autonomne oblasti Bosanska Krajina i ojačano tzv. prihvatanjem federalizacije BH, januara 1992., i završeno proglašenjem SRBH; drugo, da opravda sve one intelektualce koji su podržavili nacionalističke vođe; treće, da osudi sve one koji su se - poput "Mostarske transverzale" koju su, 7. marta 1992. godine, osnovali intelektualci iz BH i Beograda - izjasnili protiv svih daljih nacionalnih podela, kao izvorišta poniženja, straha, nepoverenja, podozrenja, mržnje i uzajamnog istrebljenja.[2] Četvrto, stavom da je "jedino rešenje sa BH da bude trodelna državna zajednica u kojoj će Srbi suvereno stati na svoje međe, da se Srbi, Muslimani i Hrvati, uvažavanjem istorijskih iskustava i sadašnjeg stanja među njima, moraju što pravednije razdeliti i razgraničiti, da bi se otklonili razlozi mržnje i ubijanja"[3] trebalo je opravdati i nastaviti politiku nacionalističke homogenizacije ali u novoj formi. Ta forma, navodno, nije više revolucionarno-nasilna već demokratska. U tom delu, kao i u potpunosti svojih stavova, ovaj Kongres je, zapravo, ponovio i javno na sebe preuzeo stavove iznete u pismu koje je Dobrica Ćosić, sadašnji Predsednik SR Jugoslavije, napisao u Beogradu 26. marta i poslao Kongresu.[4]

HDZ BH se, takođe, ponaša etnocentristički i u skladu s nalozima iz tzv. nacionalne centrale - Zagreba. Tamo je već na samom početku, na Prvom Općem Saboru HDZ dr Franjo Tuđman iskazao stav da je BH "i nacionalna država hrvatskog naroda". Na istom Saboru će dr Šime Đodan ovo prevesti u stav da je "Bosna hrvatska" a to će, kasnije, biti lajtmotiv mnogih javnih nastupa čelnika HDZ. "Najslavniju" formulaciju ove teze dao je lingvista dr Dalibor Brozović pa kome je Bosna konzerva, a Hrvatska kifla kao i da se samo spajanjem ove dve dobija "dobar obrok". U skladu s tom politikom područje BH koje kontroliše paravojna i civilna vlast HDZ od samog početka 1992. godine potpuno je osamostaljeno. To se ozvaničilo 3. jula 1992. godine, u mestu Grude, proglašavanjem tzv. najnovije države na svetu - Hrvatska Zajednica Herceg-Bosna (HZ). Ova država je osnovana na

---

1) Borba, Beograd, 31. mart 1992, str. 9.
2) Dr Miladin Životić, "Poruke učitelja srpstva", Borba, 31. mart 1992. godine, str. 9.
3) Borba, Beograd, 31. mart 1992. godine, str. 9.
4) "Granice - rovovi budućih ratova. Pismo Dobrice Ćosića Kongresu Srpskih intelektualaca", Borba, Beograd, 31. mart 1992. godine, str. 9.

striktnom poštovanju etničkog principa, te iz svoje vlasti isključuje svakog osim Hrvata. Nastanak HZ bitno menja odnose snaga. Sada se kao moguća interesna koalcija pojavljuje čak i koalicija SDS i HDZ čiji cilj bi mogao da bude međusobno razgraničenje na štetu Muslimana i, naravno podela BH. I kao što Predsedništvo HZ ističe da su granice njegove države tamo gde su se zaustavile snage Hrvatskog Vjeća Obrane (HVO), tako i srpska strana smatra da joj pripada sve ono što vojno kontroliše a što je, uglavnom, "nasledila" od JNA. Dakle, ponovo je na delu udruživanje protiv "Trećeg" zarad ostvarivanja sopstvenih (izvan BH utvrđenih) interesa. Ovaj metod je i u osnovi sporazuma o prijateljstvu i saradnji republika BH i Hrvatske, koji su A. Izetbegović i F. Tuđman potpisali, 22. jula 1992. godine, u Za-grebu. Reč je o pokušaju da se: prvo, učvrsti postignuto; drugo, da se pred međunarodnom i sopstvenom javnošću potvrdi navodno neutralan odnos Hrvatske i njena neumešanost u kršenje embarga UN na naoružavanje; treće, da se dobije vreme za pripreme za nove oružane sukobe i tzv. konačno rešenje hrvatskog pitanja.

Alija Izetbegović je u svojoj privrženosti ovakvoj politici, svojevremeno, izjavljivao da bi za muslimanski narod bilo bolje i ropstvo samo da ostane nepodeljen.[1] Time je stvorena svojevrsna odstupnica za savez s drugom stranom protiv Treće. Zapravo, SDA i Alija Izetbegović su bez jasne koncepcije rešavanja problema BH. Krenuli su sa idejom federacije, zatim je ova transformisana u tzv. racionalnu federaciju i na kraju u nezavisnu tzv. građansku državu BH itd. Zarad potvrde koncepta tzv. građanske države BH i njenog međunarodnog priznanja organizuje se (29. februara i 1. marta 1992. godine) referendum. Po zvaničnim podacima na ovaj referendum i pored bojkota SDS, izlazi 66% građana od kojih 99% podržava tzv. nezavisnu i suverenu BH. Za sve vreme SDA i HDZ se pripremaju za oružani sukob sa SDS. Uostalom, još 10. juna 1991. godine oformljen je, u Sarajevu, Savet za nacionalnu odbranu SDA. Tom prilikom održan je i skup muslimanskih intelektualaca na kome je usvojena Izjava u kojoj se kaže: "Muslimanski narod u Jugoslaviji se našao na historijskom raskršću i pred izborom koji se ne može odgoditi ... Taj izbor jeste i može biti samo suverena i cjelovita Bosna i Hercegovina. Kao domovina bosanskih Muslimana. kao otadžbina jugoslovenskih Muslimana. Za taj izbor spremni smo boriti se". Ali, u tački 3. donekle se menja određenje BH, te se kaže da je ona "domovina Muslimana, Srba, Hrvata i svih građana koji u njoj žive. Ona nije djeljiva, jer je izmješana. Svoju nedeljivost ona je zajamčila stoljećima zajedničkog življenja. Svoje djeljenje platila bi hiljadama života. Stoga pozivamo sve Mu-

---

1) Adil Zulfikarpašić, "Ruka ruci pomirenja", Večernje novosti, Beograd, 3.VIII 1991 (Članci i intervjui, Bošnjački institut, Zurich, Sarajevo, 1991, str. 546).

slimane, sve Srbe i sve Hrvate, sve građane Bosne i Hercegovine, da brane svoju domovinu..." U stvari, i ovom prilikom Alija Izetbegović i SDA su lavirali između federalnog, pre svega vojnog, vrha u Beogradu i Zagreba; između miroljubivog rešenja i pripreme za oružani sukob. U jednom momentu izgledalo je kao da, našavši se u međuprostoru između dve totalne sukobljene strane, pristaju i na podelu BiH-a.[1]

Nacionalistički lideri, intelektualci i stranke sve vreme svoje vladavine u BH, snažno se suprotstavljaju uspostavljanju javnog mnjenja koje je protiv rata i tzv. etničkog razgraničenja. Ovaj deo javnog mnjenja ipak postoji i sledi, ne uvek jasno formulisanu ali dominantnu, ideju po kojoj bi državu i demokratske odnose trebalo graditi na suverenitetu i pravu građanina a ne etnonacionalizmu. Prostor BH vidi kao sastavni deo sveevropskih integracija i kao deo modernog i demokratskog sveta. Posebno značajno uporište ovakvim idejama predstavljalo je delovanje Udruženja za jugoslovensku demokratsku inicijativu (UJDI), a naročito uspostavljeni oblik miroljubivog prelaska ka demokratiji tzv. okrugli sto opozicije i vlasti.[2] Uz ovaj deo političkog života i javnog mnjenja su bile i stranke opozicije iz BH koje imaju građa-nsku orijentaciju (Liberalna stranka Rasima Kadića i deo reformisanih komunista - SDP Nijaza Durakovića). U javnosti široku podršku, početkom 1992. godine, dobile su brojne građanske inicijative i grupa intelektualaca, pre svega iz Sarajeva i Mostara (među ovim su najuticajniji dr Zdravko Grebo i mirovni aktivista Ibro Spahić i naročito kroz mirovne akcije TV Sarajeva, JUTEL-a). Izgledalo je da se stvara široko antiratno raspoloženje građana. To se javno ispoljavalo i kao niz masovnih mirovnih akcija koje otpočinju s Evropskim karavanom mira koji je u organizaciji Helsinškog parlamenta građana (HCA) bio u Sarajevu (29. septembra 1991. godine). Vrhunac antiratni pokret dostiže u Sarajevu 2. i 3. marta 1992. godine kad se u organizaciji SDS, s jedne i SDA i HDZ, s druge strane, postavljaju prve ulične barikade. Tada su "vladajuće" stranke ogoljeno demonstrirale svoje vrhunsko umeće vođenja građanskog rata. Međutim, masovni protest građana Sarajeva naterao je vođe tzv. nacionalnih stranaka da odlože početak oružanog sukoba.

Protesti građana i mirovnjačkih grupa se nastavljaju i 5. i 6. aprila 1992. godine. Tada dolazi i do okupljanja desetine hiljada građana ispred Parlamenta BH. Stav demonstranata se iskazivao i kroz parole: "Ovde je naš

---

1) Adil Zulfikarpašić, "Srbi - protivnici i saveznici", Srpska reč, Beograd, 02.IX 1991 (Isto, str. 613).

2) U budućim nastojanjima da se prekine rat i da se stvore uslovi za mir i demokratiju i iskustvo Okruglog stola zaslužuje posebnu pažnju. U ovom izveštaju ono je uljučeno pre svega kod osmišljavanja načela i mehanizama prelaska iz stanja građanskog rata u stanje mira.

život, narode!", "Bosna umrla nije!", "Nezavisna, suverena Bosna!" "Dolje lideri, grobari naroda!". Tokom višednevnog protesta formiran je i tzv. Savet Nacionalnog spasa BH koji je okupljao ljude različitih nacionalnosti. Pokazalo se tom prilikom da postoji izuzetno snažna energija, požrtvovanje i međusobno poverenje kao i nada da bi se mogle uspostaviti građanske institucije i demokratski urediti interetnički odnosi.[1] I dok se moglo očekivati da ovakav pokret neće podržati vladajuće stranke, indikativno i obeshrabrujuće je bilo što da ga nisu podržali ni najuticajniji intelektualci BH, ni vlade i javnost EZ i SAD. Time je propuštena još jedna od prilika da se pomogne u izbegavanju oružanog sukoba. Da je ta prilika postojala i da su se nje plašile sve tzv. nacionalne stranke govori i to što je SDS je odlučila da prekine ove manifestacije u Sarajevu i da započne otvoreni rat. Iako je SDS prvi upotrebio oružje sve tri tzv. nacionalne stranke su u tzv. Narodnom parlamentu videle podjednaku opasnost po sopstvene planove o uspostavljanju svoje dominacije tako da su podjednako ignorisale njegove zahteve. Alija Izetbegović je pokušao da ovaj skup neposredno instrumentalizuje za svoju politiku pa kad nije uspeo odgovorio je njegovim ignorisanjem i zavođenjem policijskog časa. Hrvatska strana poslužila se sličnom taktikom. Predsednik Vlade - Hrvat (Jure Pelivan) podneo je ostavku da bi, ponovo bio vraćen na istu funkciju. Demonstranti su ispoljavali i izvesnu nadu i prisutno poverenje u mogućnost obnove jugoslovenske zajednice (vijore se, zajedno BH i jugoslovenske zastave) ali i u JNA (aplaudira se transporteru JNA koji je prolazio pored demonstranata). Međutim, JNA - već uveliko pod dominacijom Slobodana Miloševića i uključena u mrežu njegove politike - nije opravdala ovo poverenje i nije iskoristila svoju poslednju priliku da se postavi kao neutralna strana. Ona to nije učinila ni kad je usledio napad snajperista SDS-a na masu.

Etnicitet, vojska i policija u Bosni i Hercegovini

Sudeći po statistici u etničkom sastavu *vojske - Jugoslovanske narodne armije (JNA)*, posebno njenog profesionalnog dela (oficiri, podoficiri i "civilna lica" u službi JNA), pre otpočinjanja građanskog rata, (dakle pre vojne intervencije u Sloveniji, 2-7. juna 1991. godine), predimenzionirano je bilo učešće Crnogoraca, Srba i Jugoslovena u odnosu na njihovo učešće u strukturi stanovništva.[2] Međutim, to nije posve realna slika i to zbog

---

1) Lee Bryant, "People's Parliament Against the War", Ex-YUGOFAX, London, No 11, 7 May 1992, pp. 6, 7.
2) Vidi: Tabelu 2.a.

sledećeg: prvo, zbog nedostupnosti podataka;[1] drugo, ukoliko se uzme u obzir potpuni mirnodopski a posebno ratni sastav, dakle i vojnici na odsluženju vojnog roka kao i rezervisti (što uključuje i rezervne oficire) dobija se uravnoteženija etnička slika; treće, slika bi se i dalje uravnotežavala ako bi se uzelo u obzir i to da su Oružane snage (OS) bivše Jugoslavije bile sastavljene od JNA i Teritorijalne odbrane (TO) koja je bila pod kontrolom republika i čija je nacionalna struktura odgovarala strukturi date republike; četvrto, kada su u pitanju viši oficiri posebno generali, u JNA je vladao strogi tzv. nacionalni ključ. Ovaj ključ odnosio se i na raspored komandnih funkcija. Dakle, OS bivše Jugoslavije nisu bile uspostavljene kao vojska samo jedne od etničkih zajednica. Međutim, zbog prezastupljenosti Srba u oficirskom kadru postojala su i ubeđenja, pre svega u Sloveniji i kod Hrvata da je reč o tzv. srpskoj vojsci. S druge strane, u samoj JNA vladajuća je bila predstava o JNA kao simbolu nacionalne kohezije. Tu predstavu su pothranjivala i istraživanja a posebno njihove tzv. oficijelna tumačenja. Ona, na primer, ničim nisu ukazivala na snažnije prisustvo šovinizma u JNA, ali, ovaj je bio prisutan. To se može, indirektno, zaključiti po podacima o "višestrukom porastu neprijateljske delatnosti", kako se to oficijelno govorilo za nacionalistička ponašanja koja su podlegala krivičnom ili disciplinskom sankcionisanju. Takvih dela u JNA, 1981. godine, bilo je 1356 (i to "sa pozicija" albanskog, srpskog, slovenačkog nacionalizma). Po zvaničnim podacima, ovaj broj se, kasnije, smanjuje. U stvari, radi se o tome da se više ne evidentiraju niti sankcionišu svi tzv. pojedinačni akti. Međutim, pojavljuju se "grupe" to jest "ilegalne nacionalističke organizacije" unutar same JNA. U periodu 1981 - 1988. godine "otkrivene" 243 ovakve organizacije koje su uključivale 1630 pripadnika JNA i to albanske narodnosti. Najteži oblik unutar armijskog ispoljavanja šovinizma predstavlja teroristički napad koji je, 03.09.1987. godine, izvršio jedan vojnik - Albanac koji je, u garnizonu Paraćin (Srbija), na spavanju ubio 4 i ranio 5 vojnika različitih nacionalnosti. Krajem 1988 i početkom 1989. godine došlo je do daljeg porasta broja ovakvih grupa odnosno "otkriveno" ih je 19.[2] Nedovoljna obaveštenost javnosti o nacionalizmu i šovinizmu u

---

1) O zatvorenosti to jest birokratskoj tajnovitosti JNA kao i o nepostojanju javne, demokratske kontrole njenog rada govori i to što ne postoje pouzdani, javno objavljeni podaci o njenom etničkom sastavu, posebno njenim formacijama i rodovima same JNA. Odsustvo javnog sagledavanja, raspravljanja i razrešavanja, organizacionih i političkih problema u JNA gurnulo ju je u ambis birokratske inercije, tajni, zavera i iznenađenja pred naraslim šovinizmom i u njenim redovima. Konačno, dovelo je to do toga da JNA prihvati na silu političke zadatke koje nije mogla da obavi. Rezultat je, nužno, njen raspad po republičkim i etničkim linijama.

2) Dr Vuk J. Obradović, Društva, nacionalizam, odbrana. (Nacionalizam u društvu i njegov uticaj na odbranu i bezbednost SFRJ, IRO Privreda publik, Zemun, 1989, str. 244, 246, 247, 251, 252.

JNA kao i to što je JNA sebe, predugo, doživljavala kao simbol nacionalne kohezije govori o nekoliko stvari: prvo, unutar JNA je bilo dominantno ideološko uverenje da je ona bolja od društva; da je ona tzv. kovačnica bratstva i jedinstva; drugo, usredsređenost JNA isključivo na pojedine etničke grupe i njihovu "ilegalnu političku delatnost" (u ovom primeru reč je o albanskoj grupi) govori o dnevnopolitičkom pristupu vojske pitanju nacionalizma. Tako ona, zbog nacionalističkih nereda na Kosovu osamdesetih godina, svu svoju pažnju usredserđuje na ovu grupu, uz tolerantnost i popustljivost prema drugima nacionalizmima, posebno prema srpskom i hrvatskom; treće, oficirski sloj je ili pošteđen ove vrste odgovornosti ili se podaci o tome ne saopštavaju. Inače, unutar ovog sloja vladala je izuzetna ideološkopolitička mimikrija. Tzv. oficijelna ideologija (koja, po retorici, nije bila nacionalistička) prihvatana je i zbog toga što je njeno prihvatanje bilo uslov za napredovanje u vojnoj hijerarhiji. Međutim, upravo ovaj sloj JNA, pre svega generali JNA, će se uključivati u stvaranje posebnih, tzv. nacionalnih armija. Karakteristični primeri su Franjo Tuđman - koji je u JNA radio krajnje "osetljive" poslove - personalna uprava i sadašnji komandant Hrvatske Vojske general Antun Tus, koji je komandovao avijacijom, unutar koje je bila i kontraobaveštajna služba itd.

Izvan JNA, odnosno, na jugoslovenskoj javnoj, političkoj sceni, od kraja šestdesetih i početka sedamdesetih godina (u Hrvatskoj) a krajem osamdesetih godina u Sloveniji i Hrvatskoj i na kraju u svim republikama, sve je prisutnija ideja o ukidanju JNA i konstituisanju republičke vojske.[1] U BH je, međutim, ideja o hrvatskoj - republičkoj armiji percipira kao ideja o hrvatskoj - etnoarmiji, koja bi se utapala u sastav tzv. nacionalne armije to jest Oružanih snaga Republike Hrvatske. Takva percepcija je osnažena stvaranjem hrvatske vojske (čiju prvu javnu smotru Tuđman vrši 28. maja 1991. godine) i tokom građanskog rata u Hrvatskoj. Ostvaruje se praktično saradnja na stvaranju i jačanju ove vojske tako što se relativno širok krug Hrvata iz BH (posebno iz Zapadne Hercegovine) i mnogo manji broj Muslimana uključuje u vojne formacije Republike Hrvatske. To će prozvesti nekoliko posledica: prvo, povratak državljana BH, pre svega Hrvata u BH i njihovo aktivno uključivanje u stvaranje paravojnih i paramilicijskih formacija, kao i njihovo aktivno političko delovanje u zaoštravanju odnosa s JNA; drugo, tesne veze Vojske Hrvatske s prohrvatskim i promuslimanskim paravojnim i vojnim formacijama u BH. Te veze idu od informativno propagandne saradnje, preko naoružavanja, sve do uključivanja pojedinih formacija oružanih snaga Hrvatske u ratne sukobe u BH (pre svega, kao tzv. ispomoć Hrvatima u tzv. hrvatskim delovima BH).

---

1) Isto, str. 239 - 244.

Sa srpske strane (u BH i Hrvatskoj pa i u Srbiji) JNA je doživljavana kao "srpska" od kada je počela da deluje u visokom stepenu koordinirano s nacionalističkim ciljevima vlasti Srbije. Ovakav pogled na JNA je, u BH i u Hrvatskoj, dodatno osnažen zbog činjenice da su oficiri JNA srpskog etničkog porekla najčešće i poticali upravo iz BH i Hrvatske.

No, i pored svega rečenog, može se tvrditi da je jedna od karakteristika vojske bivše Jugoslavije bila da etničko vojne veze nisu bile snažnije javno ispoljavane a ni legitimne. Primarnu vrednost imale su veze s komunističkom partijom. Te veze bile su višestepene i čvrste. To je uslovilo, u svim formacijama OS, organizovanje i delovanje komunističke partije i njene omladinske organizacije. Ta se veza pokazala kao izuzetno značajan faktor u celokupnoj krizi bivše Jugoslavije:

Prvo, JNA se sve vreme krize predstavljala kao navodni branilac Jugoslavije i delovala je protiv modernizacije i demokratije. Zapravo, unutrašnji konzervatizam i militarizam JNA povezao se s konzervativnom strujom u borbi protiv reformističke struje u SKJ. To je za posledicu imalo, prvo, još neposrednije i čvršće vezivanje JNA za dnevnopolitičke interese konzervativnog političkog vrha, drugo, pojačanu militarizaciju politike i čitavog društva. To je išlo dotle da je JNA, to jest njen političko-obaveštajni vrh u znatnoj meri bio uključen u izbor, dovođenje na vlast pojedinih segmenata političke elite. To se videlo i u dovođenju Slobodana Miloševića na vlast u Srbiji kao i u mnogim pokušajima da se on nametne čitavoj bivšoj Jugoslaviji;

Drugo, to je delove JNA neposredno uključivalo u unutrašnje borbe u SKJ i priključivalo ih republičkim vlastima i njihovim nacionalističkim opcijama. Rezultat je bio veliki broj tzv. prelazaka iz JNA u brojne šovinističke stranke tzv. nacionalne vojske i to na svim nivoima od najviših političkih i komandnih do onih najnižih;

Treće, to je JNA uputilo u nužno neuspešan pokušaj stvaranja sopstvene stranke SKJ - Pokreta za Jugoslaviju i tzv. Narodnog fronta. Time je sudbina OS i posebno JNA vezana za sudbinu komunističkog projekta i one su se morale raspasti zajedno s raspadom ovog projekta. U razumevanju takvog toka posebno se mora uvažavati činjenica da je Vojska bila totalna institucija. Ona je svoje pripadnike mogla da socijalizuje tako da prihvate one norme koje je određivao vrh režima. Zahvaljujući sistemu Opštenarodne odbrane koji je obuhvatao čitavo društvo kao i tome da je u OS uključivao i TO, ona je svoj uticaj mogla da proširi na čitavo društvo. To je i činjeno sve vreme njenog postojanja. Međutim, u periodu krize, osamdesetih godina taj uticaj se gubi. Prvi ozbiljni udarac ovakvom uticaju vojske nanet je njenom

upotrebom za tzv. zavođenje reda i mira na Kosovu, počev od 1980-1983. Zatim, krajnje jednostranim uključivanjem u svoje redove srpskog stanovništva iz Hrvatske i njegovom konfrontacijom, najpre, s vladajućim režimom F. Tuđmana a zatim i sa svim drugim etničkim zajednicama u Hrvatskoj, Sloveniji i BH. Sve to je činjeno i iz procene da bi se koncept tzv. Krnja Jugoslavija (to jest Jugoslavija bez Slovenije i dela Hrvatske) mogao ostvariti, upravo, u osloncu na Srbe. Taj koncept je podrazumevao da BH ostane unutar takve Jugoslavije. Uz to, JNA je pokušala da igra aktivnu ulogu i u socijalizovanju BiH posebno Muslimana i to kroz tzv. disciplinovanje SDA, posebno Alije Izetbegovića. Međutim, tok rata u Hrvatskoj, uticaj evropskih i drugih spoljnih faktora i iznad svega unutrašnje raspadanje JNA samo će ukloniti svaku mogućnost takvog uticaja i dovešće u pitanje i samo postojanje JNA. Tom razaranju krajnji prilog, ipak, dodaje to što je pala pod dominaciju Slobodana Miloševića. To se videlo i kada je vojska, u nastojanju da očuva režim Slobodana Miloševića i tadašnji federalni vrh od opozicije u Srbiji 1991. godine, istupila protiv opozicije u Srbiji, zaposela ulice Beograda.

Konačni raspad federalnog vrha kao i potpuno gubljenje, već ranije slabe, civilne političke kontrole i be države nad vojskom, dovelo je ovu u poziciju soldateske, to jest vojske bez kontrole. Kasnije, tok građanskog rata i raspadanje bivše Jugoslavije su ovakvu vojsku okrenuli nastojanjima da sama sebi stvara državu i to: prvo, institucije koje će biti odgovorne za političke odluke o upotrebi vojske, i drugo, prostor na kome će biti razmeštena i na kojem će "pružati svoje usluge" a čije stanovništvo će je izdržavati.

Zapravo, etnički momenat i snažan šovinizam, kako u društvu tako i u JNA, bili važni, ali ne i presudni za jednostranost uključivanja JNA u politička i etnička previranja u bivšoj Jugoslaviji i u BH, kao i za njen neuspeh. Držanje J(N)A, se odlikuje nesposobnošću za demokratske aktivnosti i olakim pribegavanjem nasilju. Tu su u najnovije vreme, primetne značajne promene koje bi se mogle označiti sledećim odrednicama: ideološka konfuzija i konzervatizam koji marginalizuju ideološku ulogu ovog aparata; organizaciona nesređenost, pa i rasulo; akciona nesposobnost i nemoć; socijalnopsihološke (kolektivnopsihološke) rezignacije i širenje tzv. psihologije gubitnika. Sve to, uz značajniji pritisak narastajućeg demokratskog pokreta, pre svega u Srbiji, može biti značajan faktor definitivnog ispadanja ovog faktora iz igre.

Odnos JNA prema BH određen je i samom činjenicom izuzetnog geostrateškog značaja ovog prostora. Uostalom, i danas, sa ovog stanovišta najvažniji deo ovog prostora tzv. Dinarsku tvrđavu, uglavnom kontrolišu JNA,

odnosno njeni ostaci u vidu Vojske Srpske Republike BH i Jugoslovenska Armija (JA). Uostalom, BH zaista jeste srce jugoslovenske države koje se Vojska još uvek nije odrekla.[1] Deleći ideju ovakve države vojska je morala da pokaže i izuzetnu zainteresovanost za BH. Visoka koncentracija vojne industrije i značajnih (strateških) vojnih objekata su, samo pojačavali i onako jak interes vojske za ovaj deo bivše Jugoslavije.

Po mnogim javnim manifestacijama izgledalo je da je po pitanju BH u JNA došlo do podele na dve struje: prva, tzv. partizanska koja je nastojala da u BH "reši" jugoslovensku krizu, tako što će da "zadrži" BH, i tako, odbrani AVNOJ-evsku Jugoslaviju i, druga, prosrpska.[2] Ova druga struja je svoj odnos JNA prema BH ispoljavala, pre svega, kao odnos prema Srbima (uz koje se JNA faktički i svrstala, istovremeno ih koristeći za sopstvene ciljeve) i prema Muslimanima. Odnos prema Hrvatima u BH JNA je, po svemu sudeći, vezivala za problem Hrvatske i nije javno pokazivala značajnije znake želje da sarađuje s njima.

Odnos JNA prema Muslimanima, se kroz vreme krize u BH, menjao. Zaoštravanje ovog odnosa kulminiralo je kada je vojska proglasila opštu mobilizaciju u Bosanskoj krajini (pretežno nastanjenoj Srbima). Na to je usledilo proglašavanje suvereniteta BH. Međutim, istovremeno, Alija Izetbegović[3] je pozvao da se ništa ne čini protiv JNA, a tadašnji savezni ministar odbrane Veljko Kadijević otišao je u Sarajevo na pregovore sa obećanjem da će sve učiniti da se sukobi ne prenesu na teritoriju BH. Međutim, ubrzo posle toga sledi pojačano zveckanje oružjem i pravi masovni pohod rezervista iz Srbije na BH. Ovi rezervisti (20. septembra 1991. godine) u Tuzli izazivaju seriju incidenata, pa i pucanje u džamijama. JNA je probala da sve zagladi trikom, to jest Vehbija Kadić (tada potpukovnik JNA, a kasnije general i komandant u TO BH) demantovao je da je sarajevski korpus naoružavao samo Srbe, što inače niko nije ni tvrdio. Bilo je to, po stvarnim efektima, testiranje volje Muslimana za oružani ustanak odnosno za tzv. Krnju Jugoslaviju. Delovanjem generala Nikole Uzelca i potpredsednika SDA i Predsedništva BH Fikreta Abdića donekle je smirena situacija u Bosanskoj krajini. Izgledalo je da nastupa "pozitivno iznenađenje".[4] No, tada su se

---

1) Jovan Kršić, "Psihologija Bosne", Narod, Sarajevo, 11 XI 1924, IV, 68, str. 1 (Članci o društvenoj stvarnosti, "Svjetlost", Sarajevo, 1983, str. 109).

2) Adil Zulfikarpašić, Preispitali smo odnos prema Hrvatskoj, "Globus", 26. VII 1991 (Članci i intervjui, Bošnjački institut, Zurich, Sarajevo, 1991, str. 530).

3) Parlament i Vlada BH, a ni Alija Izetbegović, nisu imali nikakav uvid, kontrolu ni komunikacije sa JNA stacioniranim u BH. To je, samo po sebi, vodilo ka dodatnom osamostaljivanju JNA kao političkog subjekta i ka neminovnom sukobljavanju.

4) Roksanda Ninčić, Dragica Pušonjić, Miloš Vasić i Goran Trkulja, "JNA ima jake razloge da se zamisli nad Bosnom" (Bosna i Hercegovina ogledalo razuma, IGC "Borba", Beograd, 1992, str. 28-60).

ispoljila neka bitna ograničenja za dijalog. Prvo, ispostavilo se da je jedan od ozbiljnih problema i JNA i BH nepostojanje političkih vođa koji bi umeli i znali da pregovaraju i koji bi mogli da dogovore nastavak zajedničkog života ili miroljubivi razlaz. Čitavu situaciju otežavale su i česte promene stava Alije Izetbegovića i SDA. Oni, u početku, problem JNA određuju kao problem vojske buduće (kon)federacije i predlažu da se on reši tako što bi BH, koja bi ostala u Jugoslaviji, kao i druge države konfederacije, imala nacionalne vojske. Transformacijom i reorganizacijom bivša JNA bi prerasla u zajedničku vojsku visoko soficitarnih rodova (raketne jedinice, vazduhoplovstvo itd.).[1] Ali, HDZ BH je od samog svog osnivanja određivao JNA kao okupatorsku vojsku i odbijao ma kakve razgovore o njenoj transformaciji.[2] Takođe, i sama JNA je pristajala na pregovore samo u onoj "zoni dejstva" (Istočna i Centralna Bosna) kojom je komandovao general Milutin Kukanjac, a ne i u Istočnoj Hercegovini koja se u vojnom smislu nalazila pod kontrolom snaga JNA iz Crne Gore, a predstavlja liniju susretanja i sukobljavanja Srba i Hrvata. Uz to, JNA pokazuje neusklađenost, nesinhronizovanost u praktičnom ponašanju pojedinih komandi i komandanata. Neki od njih nastoje da održe kakvu takvu neutralnost (na primer general Nikola Uzelac u Banja Luci ili kasnije Milutin Kukanjac u Sarajevu), dok se drugi otvoreno stavljaju na jednu od strana u sukobu, pa čak i podstiču eskalaciju sukoba (na primer generali Mladić i Perišić, na srpskoj strani, ili Kadić, na muslimanskoj strani).

Nedefinisan odnos JNA i Muslimana održava se od kraja 1991. godine do aprila 1992. godine. Tada, sa prvim barikadama koje su postavljali SDS, SDA i HDZ i masovnim izlaskom građana na ulice protiv rata, postalo je jasno da i JNA učestvuje u pripremama za rat i to na strani SDS. Istovremeno, mnogi njeni oficiri, a posebno TO u krajevima gde su Muslimani i Hrvati većinsko stanovništvo, okreću se protiv nje. To dodatno podstiče opredeljivanje stanovništva za oružani sukob. Međutim, po mnogim pokazateljima, značajnije od delovanja JNA je delovanje političkih stranaka i paravojnih formacija (takvih formacija je već u junu 1991., bilo oko 20). U tom pravcu, sam tok građanskog rata u Hrvatskoj i, posebno, izbeglica iz Hrvatske, kako Srbi tako i Hrvati koji su, počev od juna 1991. godine dodatno zagrevali atmosferu, pre svega jačanjem stereotipova o Hrvatima-"ustašama" i Srbima-"četnicima". Jedan od važnih razloga održavanja nepoverenja prema JNA i opredeljivanja za učešće u građanskom ratu je stalna prisutnost, u javnosti, brojnih indicija da je vlast Srbije, u saradnji s

1) Ejub Štitković, "Bosna i Hercegovina između rata i mira" (Bosna i Hercegovina ogledalo razuma, IGC "Borba", Beograd, 1992, str. 70).
2) Magnetofonske beleške sa 6. sjednice Okruglog stola vlasti i opozicije održanog 12. januara 1992. godine u Sarajevu, str. 1/5 - 1/7.

JNA, pripremala tzv. zaokruživanje srpskih zemalja.[1] To bi pak za BH značilo i njeno nasilno teritorijalno prekrojavanje. U te svrhe su na teritoriji BH skoncentrisane i snažne vojne, kao i paravojne formacije.

Veličina oružanih snaga u BH je teško odrediva. Tako, po nekim podacima, one su iznosile četiri korpusa JNA uz dva avio-korpusa, a po broju ljudi ove se procenjuju na 180.000 ljudi; druge procene govore o 140-80.000 sve do brojke između 20-40.000 ljudi.[2] Čini se da je, u odnosu na mogućnosti BH, relevantan broj za sve strane oko 60-80.000. No, jedno je sigurno: broj pripadnika vojnih formacija u BH smanjen je sa formiranjem SR Jugoslavije (27. aprila 1992), formiranjem Jugoslovenske armije (JA) i odlukom Predsedništva SFRJ (od 4. maja 1992) da se pripadnici te vojske i to samo oni "koji nisu državljani BH" povuku na teritoriju SR Jugoslavije. Efekat ovako formulisane odluke Predsedništva SFRJ bio je taj da se na teritoriju SR Jugoslavije povuklo samo oko 20% pripadnika JA, dok je 80%, zajedno sa teškim naoružanjem, ostalo u BH i postalo deonički deo vojske SR BH koja je obrazovana 13. maja 1992. Za ovu, kao i za ostale vojske u BH karakteristična je čvršća vezanost za novonastale političke i administrativno-teritorijalne celine, kao što je SR BH odnosno njene (tzv. srpske) opštine, krajine i oblasti ili tzv. hrvatska zajednica Herceg Bosna itd.

---

1) Reč je o planu RAM koji se spominje od početka rata u Sloveniji a koji je, po mišljenju mnogih analitičara, bio plan državnog i vojnog vrha bivše Jugoslavije i Slobodana Miloševića za uspostavljanje "Jedne države za sve Srbe" tzv. Krnje Jugoslavije. Ostvarivanje ovog plana navodno, počinje u Hrvatskoj i sadrži odnosno koncentriše se na dve operacije nazvane "Drina" i "Most". Koridor koji bi prešao preko reke Drine (dakle, preko republičke granice između Srbije i BH) trebalo bi da poveže istočnu Hercegovinu sa severnositočnom Bosnom i Srbijom. Operacija "Most" trebalo je da (izgradnjom mosta preko reke Save) poveže Bosansku krajinu (a time i "srpske teritorije Hrvatske") sa Srbijom. Među gradovima koje je trebalo na ovaj način spojiti su Bosanski Brod i Bijeljina (svi su bez srpske većine) (Mensur Ćamo, "Milosevic's Last Stand, Almost", Ex - YUGOFAX, London, No 11, 7 May 1992, p. 2.). Nije posve pouzdano da zaista postoje baš ovakvi planovi, ali ono što se dešava na "ratištima" daje mnoge argumente da se veruje i u ovakvu "vojno-stratešku logiku" sadašnjeg ratnog haosa. Takođe, sa srpske strane, i u BH, ponovilo se mnogo toga što se u taktičkom smislu dešavalo i u hrvatskom ratu. To može da govori o postojanju jedinstvene "logike" u oba rata. Najpre, srpski teritorijalci ili rezervisti JNA izazovu neke incidente koji poremete ili slome etnički balans na datoj teritoriji. Najčešće, ljudi ili imovina bivaju uništeni tenkovima (Bijeljina, Zvornik, Foča i Višegrad). Drugačije je urađeno samo u Kupresu i Hercegovini, između ostalog, i zato što su ovde hrvatske paravojne formacije želele da preduhitre JNA, te je protiv njih primenjena avijacija. Posebno mesto u taktici i strategiji ovog ratovanja ima Sarajevo. Ovde je glavna ideja da se Sarajevo blokira i ekonomski, moralno i na druge način uscrpi kako bi se privolelo na podelu.

2) Vidi: Tabelu 2.b.

jedinice drugih ili Druge strane se, takođe, sastoje od najrazličitijih formacija.[1] Najpre, to su TO i tzv. Patriotska liga koje su, barem nominalno, ostale pod komandom republičke vlasti, a najčešće pod sopstvenom lokalnom komandom, pretežno okupljaju Muslimane i Hrvate, mada ima i Srba. Zatim, to su tzv. Zelene beretke, zapravo partijska vojska SDA; profašistička milicija Hrvatske odbrambene snage (HOS) i razne druge formacije pod komandom HVO nastale iz redova lokalne milicije i delova bivše TO hrvatskih opština ratna dejstva posebno na tzv. Hercegovačko-Dubrovačkom ratištu uključuju se i znatne vojne formacije Republike Hrvatske.

Sve u svemu, nekoliko je izuzetno teških problema sa stanovišta prekida rata: prvo, prevelika koncentracija naoružanih ljudi; drugo, nepostojanje mogućnosti da se sve formacije kontrolišu. U ovom pogledu, izuzetno težak problem predstavljaju grupacije kriminalaca koje su se navodno uključile i u odbranu Sarajeva i BH. Ove grupe su se organizovale u posebne vojne formacije koje se stavljaju pod nominalnu kontrolu nekih od tzv. priznatih formacija a, u stvari, deluju prevashodno nošene motivima kriminala - šverca, pljačke i ubistva. Zapravo, mnoge od njih i deluju izvan ikakve kontrole i komande; treće, postupanje jedinica svih strana najčešće je izvan bilo kakvih pravila, a neretko usmereno ka odmazdi, osveti i tzv. etničkom čišćenju. Uostalom, ove formacije su i stvarane radi interetničkih oružanih sukoba a i zajedničko im je uverenje da se ovakav sukob može rešiti u njihovu korist i to samo njihovom pobedom i uništavanjem druge strane.[2]

Postojanje mnogih paravojnih formacija, naoružanih, zavađenih i ratom ojađenih ljudi, velikih količina najrazličitijeg oružja a iznad svega sama priroda konflikta, ukazuje da je moguće da u budućnosti dolazi do cikličnog obnavljanja oružanih sukoba, uz permanentno postojanje terorizma.

To, kao i opšta eksplozivnost ovog područja bivše Jugoslavije, sugerira da se razmotre sledeće varijante: prvo, razoružavanje (uz, u prvoj fazi, nužnu upotrebu i međunarodnih oružanih snaga) i demilitarizacija BH uz poveravanje međunarodnoj zajednici obaveze garantovanja bezbednosti ovih prostora; drugo, reorganizacija postojećih vojnih potencijala BH i njihovo uključivanje u odgovarajuće regionalne ili evropske, odnosno međunaro-

---

1) Što se tiče podataka o snazi oružanih formacija, valja istaći da su i oni nejednako dostupni javnosti. Više se zna o tzv. srpskoj strani, ali se, sa dosta sigurnosti, procenjuje da ni druge strane po broju ne zaostaju za srpskom. One zaostaju po naoružanju, organizovanosti i logističkoj podršci. Uz to JNA je, svojevremeno, zauzela najznačajnije strateške pravce i, tako, ispresecala BH, stvarajući značajnu prednost za Vojsku SR BH i za vojne formacije Krajine u Hrvatskoj.

2) Adil Zulfikarpašić, Preispitali smo odnos prema Hrvatskoj, Globus, Zagreb 26. VII 1991 (Članci i intervjui, Bošnjački institut, Zurich, Sarajevo, 1991, str. 530).

dne odbrambene saveze. Pri tome se, kao izuzetno važno pitanje, pojavljuje problem prevođenja, sada razgranate, vojne industrije na teritoriji BH u mirnodopsku industriju. Za to je nužna izrada specijalnih projekata i to u okviru međunarodne pomoći za oporavak i obnovu BH i, naravno, uz finansijsku pomoć i kontrolu ovoga procesa.

U bivšoj Jugoslaviji, te i u BH, *policija* nije bila korišćena kao prva linija odbrane režima, što je inače praksa u većini država. Ta uloga je pripadala vojsci. Policija tu ulogu nije ni mogla obaviti. Ona je, zapravo, bila podeljena i onesposobljena: prvo, sukobima između federalnih i republičkih snaga i, drugo, etničkim sukobljavanjima u samoj BH, ili u pojedinim naseljima. Policija se prva raspala najavljujući, svojim raspadom, oružanu fazu sukoba. Deoba na srpsku, muslimansku i hrvatsku miliciju, u BH je samo označila da je ova prerasla u nukleuse nacionalnih vojnih formacija i da je rat mogao da počne. Funkcija javne sigurnosti građana je i pre izbora 1990. godine zamrla, a policija je sve više uključivana u politiku i kriminal, posebno u ilegalno naoružavanje koje se odvijalo tokom čitave 1990. i 1991. godine i to sa svih strana. Raspad policije u BH je pripremljen od tzv. tronacionalne koalicije koja je zavela striktno vezivanje policije za same vlasti, to jest stranačku i etničku pripadnost. Pri tome je ostvarena dominacija Muslimana i Hrvata. Time je sastav policije odslikao odnose u strukturi stanovništva, ali i uspostavljenu političku koaliciju SDA i HDZ, protiv SDS (Na drugom kraju to je imalo za rezultat i uspostavljanje apsolutne dominacije Srba u JNA).

Ministarstvo unutrašnjih poslova je tokom 1991. i 1992. godine funkcionisalo kao nezavisni politički subjekt izvan uticaja i kontrole Vlade i Parlamenta. To je itekako doprinelo porastu ilegalnih akcija tzv. zaštite posebnih etničkih interesa i stimulisanje procesa raspada BH po teritorijalnim linijama koja nije zakonom ni ustavom utvrđena. Samo ministarstvo je bilo unutar sebe podeljeno po etničkom principu i uveliko učestvovalo u pripremama za međusobne oružane sukobe. Ono je uključeno i u organizovani kriminal. Sve to je uslovilo na to da ni policija nije mogla obavljati ulogu tzv. tampona, pa i da sama nije odolela raspadu društva.

U zaključku ovog dela analize, može se reći da su opredeljenja i delovanja JNA, policije i raznih paravojnih formacija pogoršala i zaoštrilo socijalne, političke, međuetničke sukobe sve do oružanih sukoba. To je bilo uslovljeno sledećim faktorima:

Prvo, višeetnički sastav i ideološko-politička vezanost, posebno vojske, za komunističu opciju i organizaciono rasulo, onemogućavali su policiju i vojsku da izvrše ulogu održavanja mira i razdvajanja snaga u sukobu.

Preuzimanje te uloge isključivo od strane JNA podsticalo je ovu na ponašanje zavođenja potpune kontrole nad celom bivšom Jugoslavijom. To je pak bilo onemogućeno procesima demokratizacije, kao i etničke razgradnje, koji su otišli predaleko i u društvu i u samoj vojsci;

Drugo, politički vrhovi koji su odlučivali o upotrebi vojske i policije nisu želeli a ni znali da postignu prekid i kontrolu sukoba, već su ih usmeravali ka stvaranju nezadovoljstva naroda. A taj proces je, i onako, teško kontrolisati;

Treće, model dominacije, kao vladajući model u političkim i društvenim odnosima u bivšoj Jugoslaviji, uticao je na to da je JNA rešenje videla u uspostavljanju nove dominacije koju je pokušala da sprovede oslanjanjem na najbrojniju populaciju - srpsku. Ova jednostranost je uvek pogubna u interetničkim sukobima.

Dakle, policija i vojska su se, kao i u BH, pokazale kao učesnici koji imaju sopstvenu ulogu i odgovornost u zaoštravanju međuetničkih sukoba i njihovom prevođenju u oružane sukobe. One ovde nisu bile neutralni instrumenti. I dok je JNA većinski stala na srpsku stranu, dotle je TO stala na stranu vlasti Republike, kao i na muslimansku i hrvatsku stranu. Pouka is toga je da se sadašnji sukob može razrešiti tek kada se dođe do potpuno novog vrednovanja i reorganizovanja vojske i policije. Sada nijedna od sukobljenih elita ne želi to da prizna već se nada da može da nametne svoju dominaciju drugoj strani (drugim stranama). No, odnos snaga je takav da je verovatnije da će se, ukoliko se održe takva nastojanja, odvijati višedecenijski sukobi, masovna razaranja i neznatne promene odnosa snaga. Zato je pritisak tzv. Trećeg faktora ovde izuzetno važan. Najpovoljnije bi bilo kada bi se ovaj Treći faktor, pre svega OUN, postavio kao medijator u sukobu. To znači da svoje delovanje usmeri ka rešavanju pitanja novog vrednovanja i reorganizovanja vojske i policije. Međutim, haotično stanje i nepostojanje efikasne političke kontrole nad svim relevantnim vojnim i policijskim formacijama nalaže razmišljanje o sledećim varijantama: prvo, da se nastavljanjem akcije UNPROFOR, i pojačavanjem diplomatske i političke aktivnosti, ipak, stvore uslovi za trajno primirje, delimično ili potpuno razoružavanje i organizovanje novog sistema bezbednosti; drugo, upotreba masovne međunarodne vojne intervencije zarad postizanja istih tih ciljeva.

No, nezavisno od toga koja će varijanta biti ostvarena neke posledice sadašnjeg stanja su dugoročne: prvo, dominacija etničkog principa u popuni novih vojski i policije i, drugo, političke elite će se, i dalje, oslanjati na etnički princip upravljanja društvom, te i vojskom i policijom. Zbog toga će pitanje bezbednosti i stalnosti BH i ovog dela Balkana i Evrope biti još dugo vremena otvoreno, a ovaj prostor neuralgična tačka Evrope.

* * *

Iz svega napred rečenog moglo bi se zaključiti da, na geopolitičkom prostoru BH, danas, kulminira dugogodišnji proces raspadanja bivše Jugoslavije i nastajanja novih nacionalnih država. Sociološki posmatrano, taj proces odvija se u okolnostima stihijskog interesnog struktuiranja i stihijskog društvenog razvoja; zadržavanja etatističkog načina proizvodnje u novom obliku i u užem okviru tzv. nacionalnih ekonomija i jačanja sistema distributivne koalicije u raspodeli postojećeg siromaštva. U toku tog procesa na političkom i ideološkom planu državnosocijalistički kolektivizam, ustupa mesto državnonacionalističkom kolektivizmu, a iz spoja delova starih (komunističkih) i novih - nacionalističkih elita nastaju nove, tzv. vladajuće političke elite. U BH ovi procesi (zbog: njenog geopolitičkog i geostrateškog položaja; strukture stanovništva; istorijskih osobenosti i najnovijih interesnih odnosa, posebno sukoba, pre svega Srbije i Hrvatske itd.) izmiču svakoj kontroli.

Sve u svemu, sadašnji nacionalni antagonizmi, mržnje i građanski rat ne mogu se do kraja objasniti ostacima istorije i istorijskog sećanja, a ni potiskivanjem nacionalnih osećanja. U prilog tome svedoče i brojna istraživanja koja su pokazivala odsustvo oštre podvojenosti po etničkoj osnovi. Čak se procenat nezadovoljnih međunacionalnim odnosima smanjivao u vremenu od 1974 - 1985. godine.[1] Dakle, i to upućuje na zbivanja novijeg datuma. Zapravo, sukobi u BH su nastali i pod dejstvom faktora istorijskog trajanja (mentaliteti, sećanja, kolektivni snovi, tzv. vekovne težnje prošlih i sadašnjih generacija itd.), ali i pod odlučujućim uticajem zbivanja na prostoru bivše Jugoslavije, kao i pod uticajem najnovijih evropskih i svetskih zbivanja.

Načela i mehanizmi zaustavljanja rata i prelazak ka stanju mira

Na nesreću miroljubivog i demokratskog dela bivše Jugoslavije, Evrope i sveta kao i na tragediju ljudi u BH, (ali i u Hrvatskoj i Srbiji), novo nastale i međunarodno priznate državice sa prostora bivše Jugoslavije ne oblikuju se kao moderne, demokratkse pluralne zajednice. Ove države će, po svim pokazateljima, na putu ka modernizaciji i demokratiji, morati da prođu kroz fazu autoritarnih poredaka. To znači i kroz period novih socijalnih,

1) Ivan Šiber, "Javno mnjenje o društvenoj situaciji i Savezu komunista i idejne orijentacije", Centar za idejno-teorijski rad GK SKH, Zagreb, 1986, str. 10.

političkih i interetničkih sukoba, to jest nestabilnosti i ratova. O tome govore neki već uspostavljeni elementi: autoritarne institucije vođa nacije - predsednika republika (posebno, u Hrvatskoj i Srbiji); marginalizacija parlamenta i opozicije zarad jačanja izvršne vlasti i populističkih pokreta; nekompetentne političke elite; etatizacije i militarizacije javnog života i potpuna kontrola masmedija itd. Zbog ovoga se, u traganju za konceptom i procedurom miroljubivog i demokratskog razrešavanja konflikata, kao prvi posao nameće razgrađivanje procesa nacionalne homogenizacije. Ovaj posao je nužan upravo danas, kada dve ideje umiru u BH krvoproliću i to: prva, da će Srbi, Hrvati i Muslimani moći ikad više da žive zajedno kao pre ovog rata i, druga, da je moguća normalizacija odnosa i bilo kakva saradnja između delova bivše Jugoslavije, posebno između Srbije i Hrvatske.

Među najopštijim predispozicijama za uspešno obavljanje ovog posla su i: prvo, oslobađanje od tzv. istorijskih nacionalizama jer se ovi, u BH, sukobljavaju u najoštrijem vidu; drugo, promena sadašnjih političkih elita, jer su nekompetentne, šovinističke i nesposobne za demokratsko i tolerantno pregovaranje, ali spremne za sukobljavanje i rat; treće, razvijanje svesti i dominantnog političkog stava po kome je pitanje granica nerešivo ukoliko se veže za istorijski nacionalizam i za šovinizam elita; četvrto, oslobođenje od mentaliteta ideja tzv. istorijskih zasluga koje je naročito naglašeno kod Srba, po kome su oni, navodno, oslobodili sve jugoslovenske narode od tuđe vladavine.[1]

No, ovaj posao neće uspeti ako ne dođe do promene i u stavu Evrope i SAD. To posebno važi za politiku EZ i unutar ove. Posve je evidentno nepostojanje celovite strategije pristupu problemima Istočne Evrope, Balkana i bivše Jugoslavije. Pre svega reč je o političkom i drugom savezništvu s jednom od strana u sukobu. To je počelo sa jednostranom podrškom tzv. demokratskim partijama (Demos u Sloveniji, HDZ itd.) kojima je oprošten šovinizam zarad njihovog antikomunizma. Zatim, i neposredno uplitanje u procese raspadanja Jugoslavije i formiranje novih državica (u tome su, na primeru Slovenije i Hrvatske, najevidentniji uticaj imale Nemačka i Austrija).

I

- BH treba međunarodnu pomoć. Ova pomoć, međutim, ne bi smela da po svemu prati liniju unutrašnjih svrstavanja .EZ bi morala uvek da bude Treći, da bude u ulozi posrednika za uspostavljanje prekida rata;

---

1) Desimir Tošić, "Čija je elita luđa", Borba, Beograd, 29-30. juni 1992, str. XVIII.

stabilizovanje mira; izgradnje interetničkog poverenja i medijacije u rešavanju konflikata a ne jedna od strana u sukobu. Međutim, to je otežano samo zbog snažnog uticaja konzervativnih trendova, posebno iz Srednje i Istočne Evrope; krize strategije i politike integracije EZ i otvorenog a nedovoljno jasno definisanog odgovora na pitanje o sudbini uključivanja bivše Istočne Evrope u ove integracije; nedovoljne ekspliciranosti kao i neusaglašenosti posebnih nacionalnih i državnih interesa pojedinih najuticajnijih članica EZ i šire (pre svega, Francuske, Nemačke i SAD); nepostojanja jasne strategije i odgovarajućeg pristupa krizi a, posebno interetničkim sukobima u bivšoj Jugoslaviji, pri čemu manifestovana preokupiranost sopstvenim istorijskim isku-stvom i etnocentrizmom kao i nerazumevanje osobenosti etničkog pi-tanja u drugim delovima Evrope, te i u bivšoj Jugoslaviji i u BH. Sve to ispoljilo se i na primeru razgovora o budućem ustavnom rešenju u BH, kojim je u Lisabonu 1. i 22. maja 1992. godine, predsedavao ambasador Kutiliero.

Ovi razgovori su za okosnicu imali tri načela: prvo, nepovredivost granica nezavisne BH; drugo, ta nezavisna država bi bila sastavljena od tri konstitutivne jedinice na principima dogovorenim ranije (18. marta) a koji se svode na podelu po etničkom principu, uz primenu konfederativnog modela u njihovom povezivanju; treće, osvajanje teritorije putem sile je neprihvatljivo, uz potvrđivanje prava izbeglica da se vrate bez negativnih posledica po njih. Interesantno je da je Konferencija o BH i posle - na svojim sastancima u Sarajevu i Briselu, odnosno i u tzv. Lisabonskim i u tzv. Briselskim papirima (od 01.04.1992. godine) - nastojala da razrađuje samo drugo načelo formiranja konstituvnih jedinica po etničkom principu, pri čemu bi te jedinice imale odrednice država. Reč je o tzv. kantonizaciji na prevashodno nacionalnom, etničkom principu dok bi se vodilo računa i o ekonomskim, geografskim, verskim, kulturnim, istorijskim, obrazovnim, saobraćajnim, komunikacijskim i drugim principima. Čak je odlučeno i da jedna radna grupa definiše te konstitutivne jedinice i da predloži tzv. razgraničenje. Time se sasvim odstupilo od važećih evropskih standarda i prihvatilo rešenje na etničkom, dakle, na nepolitičkom principu. To posebno zabrinjava s obzirom da je već dosadašnji tok rata pokazao da tako zamišljena podela nije moguća bez krvoprolića i bez napuštanja drugih proklamovanih načela i da je prihvatanje ovog stava bilo podsticaj za nova tzv. razgraničenja potvrdili su krvavi događaji koji su odmah zatim usledili.

Londonska konferencija o Jugoslaviji (26 i 27 avgust 1992.) predstavlja pokušaj da se uspostavi novi politički okvir za rešavanje ukupne jugos-

lovenske krize te i za zaustavljanje rata u BH. To je i pokušaj oživljavanja političkih pregovora kao osnovnog metoda razrešavanja konflikata. Ukoliko promene nastale posle Londonske konferencije, pored značajnije uloge SAD, ipak, dovedu i do korekcije u politici EZ to bi bilo korisno i za uspostavljanje mira u BH.

■ Jedno od pitanja koje će se, i dalje potvrđivati, kao bolno jeste pitanje granica. U traganju za odgovorom na ovo pitanje trebalo bi se podsetiti da su, na Balkanu stotinama godina, granice određivane uz vojnu, političku i drugu prinudu i da je zato otvaranje granica otvaranje Pandorine kutije. Uz to, bivša Jugoslavija bila je solucija za ovaj problem. Njen raspad je otvorio pitanje unutrašnjih granica, odnosno faktičko ugrožavanje granica BH. Na kraju, granice će morati biti uspostavljene a da li će se to uspeti bez još veće upotrebe sile to je krajnje otvoreno pitanje. Sada vladajući šovinizmi su pribegli upotrebi sile u zauzimanju startnih pozicija za deobu BH. Odgovor na to može biti samo u striktnoj međunarodnoj garanciji i kontroli svih relevantnih pitanja u vezi s novim granicama. Pri tome, svim ljudima, odnosno ljudima svih nacija moraju biti pružene garancije njihovih prava i sloboda a posebno održavanje veze s ljudima pa i s pripadnicima svojih nacija izavn BH. Ovaj posao pripada Konferenciji o BH koja bi, i po ovom pitanju morala uključiti predstavnike svih (a ne samo vladajućih nacionalističkih) grupacija iz BH, zatim predstavnike SRJ, posebno Crne Gore i Srbije i naravno Hrvatske, uz neposredno angažovanje Saveta bezbednosti OUN i SAD. Da bi Konferencija bila podsticaj za miroljubivo i demokratsko rešenje pitanja granica, ona bi morala da to rešenje uslovi uspostavljanjem mehanizama za njihovo omekšavanje.

II

■ Izgradnja celovite strategije miroljubivog i demokratskog rešavanja političkih, socijalnih, ekonomskih, kulturnih i etničkih problema BH mora poći od realnosti i od stravičnih posledica građanskog rata. Najopštije rečeno ona nalaže da se odbacivanje (obustavljanje) sadašnjeg građanskog rata podigne na nivo moralne, političke i intelektualne pozicije i obaveze. To, pak, nalaže da se učini sve na promeni vladajuće predstave o samom ratu kao i da se odbace etnonacionalističke politike i šovinističke kulture. Pri tome važi generalno pravilo po kome odgovor na nacionalistički totalitarizam, nacionalističke homogenizacije i masovne populističke pokrete može biti samo u podršci individualiteta i individualnog identiteta čiji "ego" će biti osnova stvaranja otvorenog društva;

Nužno je odricanje od metoda ratnog sukobljavanja kao načina ostvarivanja sopstvenih ciljeva. To zahteva opredeljenje za modela koegzistencije i miroljubivog života uz odbacivanje modela dominacije. Ostvarivanje ove strategije učinilo bi da budućnost BH, gledano dugoročno, bude u znaku nekoliko procesa (faza), koji vremenski mogu ići i simultano.

- Prva faza je u znaku procesa održavanja mira (peace-keeping) koji će, najverovatnije, morati da uključi i mere iz procesa uspostavljanja mira (peace-making). Dakle, i vojno angažovanje snaga UN u neutralisanju pojedinih formacija, teške artiljerije, raketnih sistema i slično.

- Sledeća faza je faza izgradnje mira (peace - building) unutar koje je, takođe, izuzetno važno angažovanje međunarodne zajednice. Da bi se to i ostvarilo potrebno je već sada da se sem, dosadašnjeg aktiviranja OUN u prekidu oružanih sukoba i u pružanju hitne medicinske pomoći, ojača prisustvo OUN s ciljem pomoći u uspostavljanju administrativne vlasti i normalnih građanskih aktivnosti u područjima zahvaćenim sukobima. To nalaže da se BH i njena područja zahvaćena oružanim sukobima, posle stabilizovanja prekida vatre i razdvajanja snaga u sukobu, stave pod privremenu međunarodnu upravu. Ova uprava bi trajala najverovatnije od 10 do 15 godina.

  Ciljevi ove uprave bi mogli da budu: prvo, uspostavljanje mira i bezbednosti; drugo, omogućavanje povratka svim izbeglicama i ljudima raseljenim u akcijama tzv. etničkog čišćenja sprovedenim u toku rata; treće, organizovanje privrednog, pravnog i političkog života; četvrto, obezbeđivanje uslova da se, po isteku privremene međunarodne uprave, punoletni stanovnici ovih područja, koji na njemu imaju domicil najmanje pet godina, pre isteka ove uprave, slobodnim i tajnim glasanjem, pod međunarodnom kontrolom, izjasne o budućem uređenju odnosa u BH.[1]

  To je moguće da se učini fleksibilnom interpretacijom članova 75 - 77 i 81. Povelje UN. Za ovakvu vrstu intervencije postoji i presedent u UNTAC (UN Transitional Authority for Cambodia, uspostavljen novembra 1991), te bi se po tom osnovu moglo uspostaviti i UNBRECO (UN Bosnian Relief Cover).[2] U tom slučaju sva postojeća državna tela bila bi zadržana a administratori bi bili postavljeni u ovim telima s

---

1) Ovaj deo predloga za razrešavanje krize u Bosni i Hrecegovini oslanja se na ideju Okruglog stola vlasti i opozicije u Jugoslaviji, održanog u Sarajevu, 26. oktobra 1991. godine (Ugovor o miru, "Republika", Beograd, 1-15. novembra, 1991, str. 16).

2) Zoran Pajić, "UN Trusteeship Can Halt Ethnic Ghettoes", Ex-YUGOFAX, London, No 11, 7 May 1992, p. 1.

pravom veta kojim bi predupređivali, na primer, uspostavljanje ili održavanje paravojnih formacija, akte etničke, konfesionalne i druge diskrimanacije itd. Savet bezbednosti bi slao i posebne savetnike da osiguraju demilitarizaciju, prevođenje vojne industrije u industriju za civilne potrebe i slično. Dakle, ovi savetnici bi posebno pratili oblasti odbrane, policije, finansija i prestruktuiranja ekonomije i obrazovanja. Takođe, trebalo bi razviti nezavisni sudski sistem.

- Treća faza je, zapravo faza rešavanja konflikata (conflict - resolution). U biti, reč je o uspostavljanju novog poretka održavanja mira i sporazumevanja; demilitarizacija i razvoj zajedničke bezbednosti; demokratizacija i dugoročna izgradnja socijalne pravde i iznad svega nove političke kulture i razvijenih građanskih inicijativa. U političkoj sferi to je, zapravo, uvođenje principa tzv. komplikovane demokratije, koja je najprimerenija pluralnom, multietničkom i multikonfesionalnom društvu kakvo je BH. Jedan od nužnih koraka u tom pravcu je uspostavljanje civlnog društva i demokratske javnosti. Ova faza označava da su svi nacionalni interesi priznati kao ravnopravni i da je uspostvaljen politički konsensus svih relevantnih socijalnih i političkih grupa i stranaka oko pronalaženja tzv. konačnog rešenja.

Sve ove faze to jest celokupni mirovni proces pretpostavlja postojanje odgovarajuće vizije demokratskog ustrojstva BH.

III

- Generalno govoreći, status građanina je optimalna participacija u zajednicu a ovaj status obuhavata građanska, politička i socijalna prava pojedinaca.[1] Zato je u multietničkim društvima, pored dosledne decentralizacije - regionalizacije odnosno poštovanja principa federalizma, potrebno i stvaranje sfera građanskog (civilnog) društva. To nije moguće ostvariti bez efikasnih institucija i ovlaštenja države to jest vladavine prava.[2] No, jedno je danas sigurno: na prostorima BH i bivše Jugoslavije nema stabilnih demokratskih institucija, ni izvesnih procedura te nema ni građanina kao posrednika moći. I upravo zato je nastajuća sfera civilnog društva izuzetno važna, pre svega, za uspostavljanje takvog odnosa javnosti prema politici koji bi pogodovao miroljubivom i

1) Talkont Parsons, Sociological Theory and Modern Society, "The Free Press", New York, 1967, p. 429.
2) Svetozar Stojanović, "Jugoslovenska kriza i srpsko nacionalno pitanje", Filozofija i društvo, Beograd, III/1990, str. 258.

demokratskom razrešavanju sukoba. Zapravo, izlazak iz sadašnjih interetničkih konflikata i uspostavljanje relevantne stabilnosti u BH, kao i na ovim prostorima Evrope, zahteva političko marginalizovanje šovi-nističke, to jest etnonacionalističke optike. To nalaže organizovanu po-dršku unutrašnjim organima, političkim strankama i pokretima; građanskim grupama i inicijativama, koje mogu da učestvuju u modernizaciji BH i u uspostavljanju demokratije u njoj. Pri tome se moraju uvažiti dve, možda i protivurečne, stvari: prvo, jedan od bitnih uslova za demokratski razvoj i za tržišnu ekonomiju u BH, kao i širom Balkana, jeste formiranje relativne nezavisne političke i ekonomske elite; drugo, za sada, nema značajnijeg dela javnog mnjenja i političke strukture koji bi podržali modernizaciju i, na demokratskoj i miroljubivoj osnovi, državnu reorganizaciju BH.

■ U dubljem sloju, to znači da je nužna sveobuhvatna i radikalna reforma ekonomske, političke, državnopravne i kulturne sfere BH. Najopštije rečeno, na ekonomskom planu to je nužnost prelaska s državne (komandne) na tržišnu ekonomiju i na slobodu konkurencije i komunikacija. Deo ovog procesa je jačanje privatne svojine i preduzetništva; izgradnja slobodne tržišne ekonomije i, na toj osnovi, otvorenog društva. To znači, da je potrebno da se, uz učešće, pomoć i kontrolu međunarodne zajednice, i odgovarajuća strategija ekonomskog prestruktuiranja BH. Ova strategija bi trebalo da bude usmerena ka podsticanju izmene sadašnje socijalne strukture i posebno sadašnje privredne i političke elite i to podržavanjem i jačanjem novih socijalnih slojeva, posebno preduzetničkih i modernih intelektualnih grupa. Bez ovih u ambijentu neotradicionalnog, zapravo hibridnog društva BH nema ni demokratije ni građanskog društva.[1]

■ Danas, kada BH kao jedinstvena država egzistira samo na mapi (i to ne na svim mapama) i u međunarodnim dokumentima o njenom priznanju, postavlja se pitanje može li ona uopšte kao takva biti uspostavljena posle rata. Moglo bi se reći da je danas dominantna politička volja i opcija da se izvrše razgraničenja - konfederalizuje po etničkom principu. Međutim, ova opcija ukoliko se u potpunosti zadovolji nužno vodi ka stvaranju novih suverenih nacionalnih država na prostoru bivše BH. S druge strane, evidento je i to da jedan od faktora koji je uslovljavao zaostajanje BH i potrvđivao njenu "hudu sudbinu" pa i izazivao sadašnje sukobe politički centralizam, koji je, u BH, uvek bio

1) Evidentno je odsustvo strategije izmene socijalne strukture u Istočnoj Evropi kao i to da se parcijalne intervencije EZ, SAD i čitave međunarodne zajednice bez ovakvih programa, pokazuju kao skupe i neefikasne za međunarodnu zajednicu a nedovoljne za zemlje bivše Istočne Evrope.

snažan.[1] I u najnovijem periodu je bilo snažno nastojanje komunističke vlasti da preko jakog centra u samoj BH - Sarajevu, kontroliše svu njenu složenost i protivurečnost.[2] Uz to, dodatna negativna dejstva po BH imala je i centralizacija ekonomskih, političkih, kulturnih, zdravstvenih i obrazovnih funkcija i institucija, tzv. federalnih i srpskih u Beogradu a i tzv. hrvatskih u Zagrebu. Zbog toga bi model ustavne konstitucije[3] trebalo da pođe od činjenice da je BH organsko jedinstvo različitosti i zato njoj odgovara samo visok stepen decentralizacije koja će omogućiti da se iskažu i istorijske, etničke, političke, kulturne zasebnosti i različitosti ali i organska povezanost ovih, uz podsticanje međusobnog integrisanja. Čini se da se ovo može postići regionalizacijom a ne tzv. kantonizacijom a pogotovu ne podelom BH. Podela čini izlišnom i samu priču o BH, jer je eliminiše. Razlika između kantonizacije i regionalizacije je sledeća: kantonizacija u prvi plan stavlja etnički momenat i etničko okupljanje ljudi i to na osnovama etnonacionalizma. U BH kantoni se vide kao države - članice konfederacije. Time se na veštački i, nužno, nasilni način deli jedinstvo a tzv. tvrdim granicama onemogućava nova reintegracija. Nasuprot tome, regionalizacija uvažava i druge kriterije. Ona poštuje i jedinstvo jer se održava jedinstvo države i to tako što omogućava da se nacionalne osobenosti, pa i nacionalističke sile ne koncentrišu samo na jednu tačku. One se razvode po više kanala (na primer, kanalima opštine - lokalne samouprave, regije - autonomije i konsocijalne procedure na nivou ovih i celokupne Republike itd). Time razorna snaga etnonacinalizma biva umanjena. Istovremeno, maksimalno se uvažava pravilo da je "svet malih država, svet decentralizacije".[4] Dakle, unutrašnje ustrojstvo koje bi odgovaralo BH, kao multinacionalnoj i multikonfesionalnoj zajednici mora počivati na visokom stepenu decentralizacije, na snažnoj regionalnoj i lokalnoj samoupravi koja bi uvažila ekonomske, kulturne, istorijske, prirodne i etničke kriterije. S obzirom da je teritorijalno etnička izmešanost, kroz istoriju, predstavljala značajan faktor i posebno da je to u okolnostima u kojima se ističe prioritet etničkog principa

1) Jovan Kršić, "Kulturna fizionomija Bosne", Pravda, Beograd, 23. II 1941, XXXVII, 13047, str. 15 (Članci o društvenoj stvarnosti, "Svjetlost", Sarajevo, 1983, str. 119-123).

2) Mora se ipak istaći da su komunisti problem naslutili ali su ga rešavali samo kroz formulu republičko-državnog integriteta i tzv. nacionalnog zajedništva. Ali uz to, oni su i zbog svojeg verovanja u mogućnost promene sveta ideološkim dogmama i recepturama sektoraškim i militantnim antiistorizmom zbog svega totalnom vlašću, zapali u zamku tzv. nacionalnog pitanja i razgradnje BH po etničkoj liniji.

3) Vidi Prilog: dr Zdravko Grebo, dr Branislava Jojić: Teze za model Ustava Republike Bosne i Hercegovine.

4) Anthony D. Smith, The Ethnic Origins of Nations, "Basil Blackwell", Oxford, New York, 1986, p. 171.

u teritorijalno-političkom ustrojstvu BH, etnički princip trebalo bi da bude u maksimalno mogućoj meri ispoštovan i pri budućem teritorijalno-administrativnom uređenju BH. Međutim, mora se izbeći njegova apsolutizacija, jer ona vodi neostvarivim ciljevima i stalnim sukobima.

- To što se državno-politički, stranački pluralizam pojavio kao prvi stepen, korak u novom izražavanju pluraliteta BH jeste i jedna mogućnost novog, autentičnog artikulisanja bosanskohercegovačkog identiteta i interesa. Međutim, ovaj mora biti dopunjen i osnaživanjem, u istoriji i kulturi već postojećeg, ali sada nanovo osvojenog navikavanja na Drugog, na Drugovrsno kao sastavni deo života. Iz ovog sledi da bi izgradnja BH morala da ide u pravcu demokratske nacije - države koja uvažava evropske integracione standarde; postojanje unutrašnjih (etničkih) razlika i podela kao i volju građanina. No, sigurno je da u uslovima sadašnjeg šovinističkog sukoba i rata, BH nema nikakve izglede da se konstituiše kao građanska nacija - država. Nedostaju osnovne pretpostavke za to: prvo, ne postoje ekonomske, socijalne, istorijske, civilizacijske a ni kulturološke pretpostavke; drugo, nema građanina kao političkog subjekta; treće, snaga etnosa i njegovog političkog kon-stituisanja u tri tzv. konstitutivna naroda izuzteno je velika (i biće to dugi niz godina i posle rata) i ne omogućava uspostavljanje jednog političkog naroda - demos-a u BH. Rečju, za sada nema osnova ni za uspostavljanje jednog iole civilizovanog političkog stanja. Zato, izlazak i stanja vladavine haosa podrazumeva, pre svega, prekid rata ali i mnoge druge stvari među kojima je i stvaranje države koja može da funkci-oniše; podrška i promocija građanskog koncepta i uspostavljanje vlada-vine prava.

IV

- Posao svih aktera razrešavanja bosanskohercegovačke krize te i međunarodne zajednice jeste da učestvuju u stvaranju uslova koji neće voditi u oružane sukobe. To znači i definitivno suzbijanje svojevrsnog antiustavotvornog pokreta koji je nastao u BH, posle izbora 1990. godine. Reč je o jakoj interesnoj koaliciji i političkoj kampanji da se ne donosi ustav BH. Jedan od argumenata za to da nije potreban Ustav BH bio je to da ustavi postoje u Srbiji i Hrvatskoj.[1] Dakle, međunarodna zajednica mora biti važan činilac uvođenja ustavno-pravnog stanja. To se može postići na dva načina:

---

1) Dr Zdravko Grebo, "Da li će lakd doći proljeće?", Spektar, Sarajevo, januar 1992, str. 1.

Prva varijanta, da se u mirovnom procesu nametne ili oktroiše ustav (poput Osnovnog zakona Zapadne Nemačke);

Druga varijanta, da se nametnu izvesna opšta pravila (na primer Ugovorom o miru) na osnovu kojih će se bosanskkohercegovački i međunarodni učesnici ponašati u upravljanju BIH tokom nužnog prelaznog perioda.

S obzirom da demokratski ustav, kao temeljna povelja, mora proći određenu proceduru i može biti donet samo u parlamentu prednost bi trebalo dati drugoj varijanti.

- Demokratski i pravni osnov za ovakav period mogao bi se naći u *Ugovoru o miru* koji bi potpisale sve strane u sukobu a verfikovala ga Konferencija o BH.

Ugovorom o miru trebalo bi da reguliše principe koje će taj ustav da sadrži kao i proceduru njegovog donošenja. Pritom je potrebno da se obezbedi javna kampanja - javna politička debata o pitanjima ustavnog uređenja i, posebno, o mogućnostima građanskog ustrojstva i demokratske zajednice BH.

Ugovor o miru bi trebalo da se, u osloncu na izvršenje zahteva iz tačke 4 Rezolucije 752 Saveta Bezbednosti UN za povlačenje iz BH svih jedinica JNA i hrvatske armije i raspuštanje i razoružavanje vojnih formacija i stavljanje oružja pod međunarodnu kontrolu, opredeli za demilitarizaciju BH. Demilitarizacija BH pdrazumeva i prestanak naoružavanja i militarizacije u čitavom prostoru bivše Jugoslavije i u Balkanskom regionu.

Istovremeno, Ugovor o miru trebalo bi da obaveže susedne države, Evropska zajednica i OUN trajno garantuju teritorijalni integritet i neutralnost BH. Zato bi trebalo utvrditi principe kao i mehanizme saradnje i integracije sa republikama bivše Jugoslavije. Nasuprot svega što je rečeno kao i nasuprot sadašnjeg građanskog rata postoje mnogi razlozi koji govore o potrebi očuvanja svih vrsta veza u samoj BH, kao i ove s drugim republikama bivše Jugoslavije. Reč je o ekonomskim razlozima (zajedničko tržište, međusobno povezana ekonomska struktura, regionalna integracija; stvaranje širih prostora za kretanje radne snage itd); brojne interetničke i interkonfesionalne veze koje postoje (počev od mešovitih brakova, do heterogenih susedstava i prijatljeskih veza kao i postojanje mnogih pojedinaca ("internacionalnih individua") koje imaju višestepenu etničku i kulturnu identifikaciju (na primer

Jugosloveni).[1] Međutim, kakvi su izgledi novom savezu, odista je teško reći. Ali jedno je sigurno i o tome se sve vreme mora voditi računa, a to je da će rešavanje pitanja BH zahtevati i konstituisanje sada nedemokratskih država Hrvatske i Srbije kao demokratskih pluralnih (multietničkih) državnih i društvenih zajednica. Tada bi bilo moguće i uključivanje ovih u šire regionalne saveze, kako u balkanski i srednjoevropski tako i na prostorima bivše Jugoslavije. Počeci ovog udruživanja mogu biti u uspostavljanju međusobnog međunarodnog priznavanja, diplomatskih odnosa i, zatim, carinskih i ekonomskih PTT i sličnih unija.

Pitanje zaštite osnovnih sloboda i prava ljudi i građana BH trebalo bi rešavati na istim načelima širom bivše Jugoslavije. To bi trebalo učiniti u okviru mirovnog procesa na Konferenciji o BH kao i na Konferenciji o Jugoslaviji. Zapravo, ove konferencije bi trebalo da kao svoj dokument, pored Ugovora o miru, usvoje i Izjavu o prihvatanju Povelje slobode i prava.[2]

V

■ Postavlja se pitanje zbog čega bi se međunarodna zajednica, pre svega EZ i SAD, prihvatila ovakve uloge u BH. Pored izvesnih geopolitičkih a i ekonomskih interesa tu je i potreba da dograde njihove strategije. Zapravo, eksploziju etničkih konflikata, koja koincidira s početkom nove postkomunističke ere trebalo bi analizirati i u kontekstu dubokih socijalnih tenzija proizvedenih u pokušajima jugoslovenske reintegracije u globalnu transnacionalnu ekonomiju. S tog stanovišta ova kriza, raspad Jugoslavije pa i rat u BH mogu biti primer i opomena o ograničenju sadašnje strategije EZ i UN za ekonomsku, političku i socijalnu transformaciju tzv. Druge Evrope i bivšeg Sovjetskog Saveza.[3]

---

1) Dušan Janjić, "Can the war be stopped and Yugoslavia survive" (Yugoslavia war, Austrian Study Center for Peace and Conflict Resolution, Peace Institute, Ljubljana, Sellaining, 1992, p. 151).

2) Osnovna načela na kojima bi se zasnivala ta Povelja izložena su u Prilogu: Jasminka Hasanbegović, Model Povelje slobode i prava.

3) Carl-Urlik Schierup, "The post-communist enigma: Ethnic mobilisation in Yugoslavia", New Community, 18(1), October, 1991, p. 116.

Tabela 1.

ETNIČKI SASTAV ELITNIH SEKTORA U BOSNI I HERCEGOVINI (%)

Etnička grupa	Ukupno stanovništvo (1971	Elitni sektori						
		SKJ i masovne organizacije funcioneri	Osoblje u zakonodavstvu i upravi	Rukovodioci u privredi	Tehnička inteligen.	Naučnici u medicin. naukama	Naučnici u prirodnim naukama	Književna i umetnička inteligencija	Ukupno
Srbi	37,3	47,4	43,3	37,5	35,7	37,6	45,3	28,9	37,3
Crnogorci	0,3	1,7	2,5	2,4	1,8	1,1	1,3	1,2	1,9
Hrvati	20,6	14,1	15,9	19,7	19,9	20,0	22,3	23,3	19,9
Muslimani	39,6	29,9	30,4	31,1	32,4	34,0	24,6	29,7	31,1
Jugosloveni	1,2	5,6	6,0	6,7	6,9	5,0	3,5	8,6	6,5

Napomena: Na žalost nije bilo moguće nabaviti "svežije" podatke, ali se osnovano može pretpostaviti da se odnos menjao u "korist" Muslimana a na "štetu" Srba . Time je, verovatno, smanjena prezastupljenost Srba i umanjena podzastupljenost Muslimana. No, opšte relacije su ipak ostale iste.

Izvor: Popis stanovništva i stanova 1971, Stanovništvo, Ekonomske karakteristike, I Deo; Ukupno i aktivno stanovništvo, Rezultati po republikama i pokrajinama, Knjiga III, Savezni zavod za statistiku, Beograd, 1974.

Tabela 2.

NEKI PODACI O ETNIČKOM SASTAVU JNA PRED POČETAK GRAĐANSKOG RATA U BH I O MOGUĆIM "LJUDSKIM POTENCIJALIMA" VOJSKI NOVONASTALIH NACIONALNIH DRŽAVA NA PROSTORU (BIVŠE) JUGOSLAVIJE

a) ETNIČKI SASTAV PROFESIONALCA - ETNIČKI SASTAV OFICIRA I PODOFICIRA

Etnička pripadnost	% učešće u SFRJ (1981)	% učešće u oficirskom kadru	% apsolutnog br. u redovnom sastavu
Crnogorci	2,5	6,2	4873
Hrvati	22,1	12,6	9903
Makedonci	5,8	6,3	4952
Muslimani	8,4	2,4	1886
Slovenci	8,2	2,8	2201
Srbi	39,7	60,0	47160
Albanci	6,4	0,6	472
Mađari	2,3	0,7	550
Jugosloveni ('81)	1,3	6,7	5266
Ostali	3,3	1,6	1258

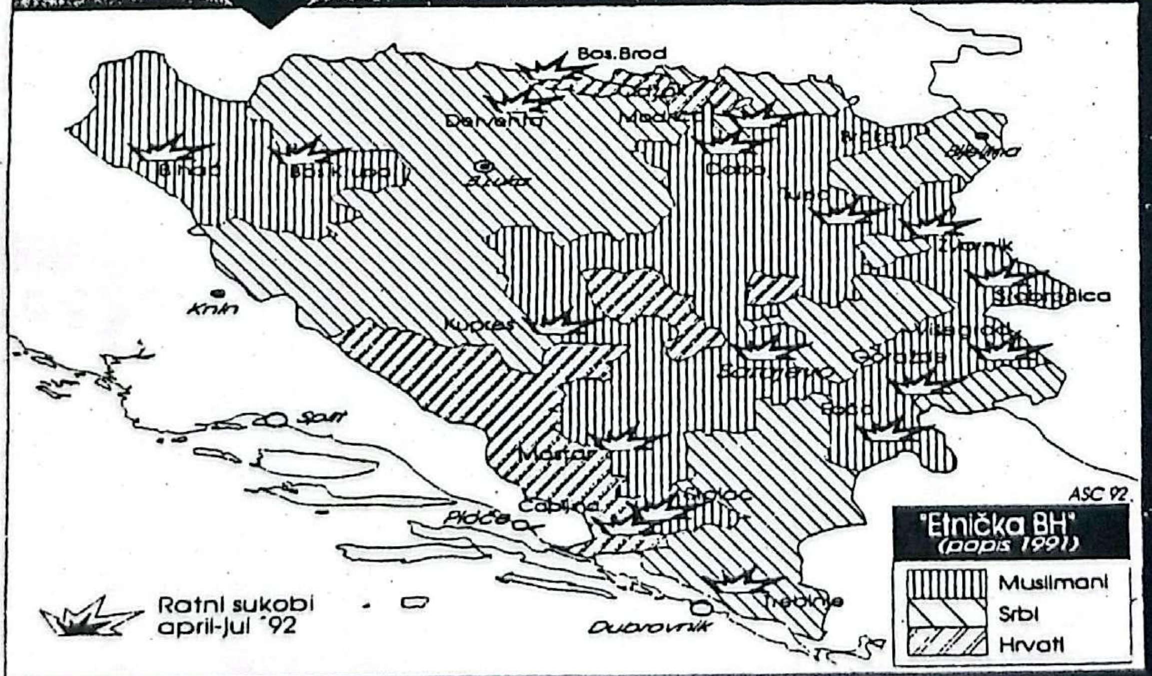
b) STATISTIČKA PROCENA RASPOLOŽIVOG LJUDSTVA ZA TZV. NACIONALNE VOJSKE

Država	Br. Stanovnika	% učešća u SFRJ	Vojska	ukupno/operativna
BH	4 365 639	18,6	372 000	120 000
CRNA GORA	616 327	2,6	52 000	17 000
HRVATSKA	4 763 941	20,3	406 000	135 000
MAKEDONIJA	2 033 964	8,7	174 000	60 000
SLOVENIJA	1 974 839	8,4	168 000	60 000
SRBIJA	9 721 177	41,4	828 000	270 000

Napomena: Ove procene načinjene su prema raspo-loživim podacima obrojnosti rezervnog sastava JNA i obveznika teritorijalne odbrane. Brojčani potencijal pojedinih "armija" izveden je iz ukupno popisanog stanovništva, a ne i iz njegove etničke pripadnosti.

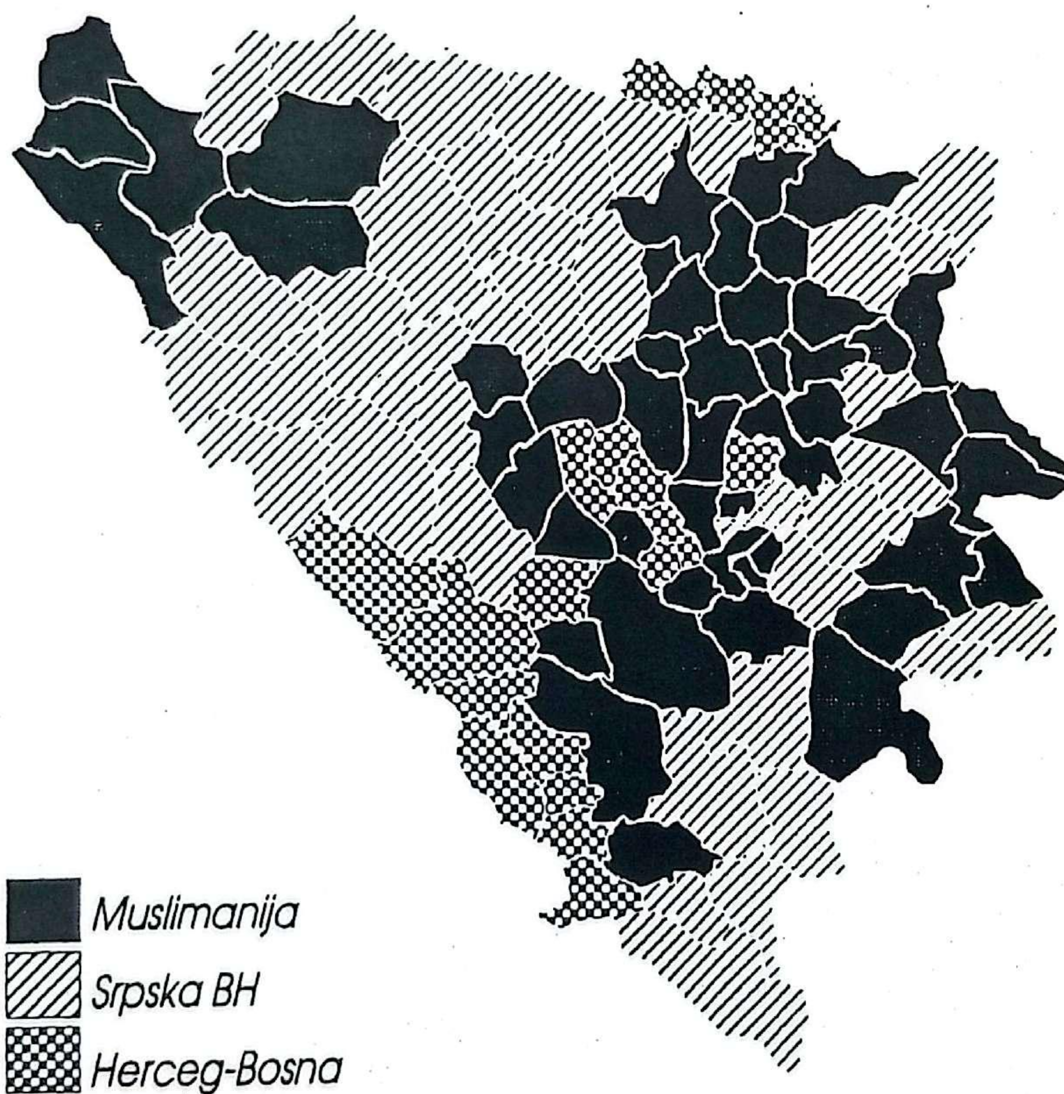
BH: DOGOVORENE DEOBE

Prilog 1

TZV. KUTILIJEROVA PONUDA ZA REORGANIZACIJU BH

Prilog 2

MODELI USTAVNO-PRAVNE REGULACIJE ODNOSA U BUDUĆOJ BOSNI I HERCEGOVINI

TEZE ZA MODEL USTAVA REPUBLIKE BOSNE I HERCEGOVINE

dr Zdravko Grebo
dr Branislava Jojić

PREAMBULA

Upućuje na:

- unutrašnje i međunarodne istorijske okolnosti u kojima je došlo do promene državnopravnog subjektiviteta Bosne i Hercegovine (BH) od federalne jedinice SFR Jugoslavije u suverenu državu;
- kontinuitet državnosti Republike Bosne i Hercegovine (RBH), ostvarivanje zajedničkih interesa i vekovnog suživota sva tri konstitutivna etniciteta (Muslimana, Srba i Hrvata) i pripadanika drugih etniciteta na teritoriji BH (nacionalnih manjina);
- neophodnost ustavnopravnog uspostavljanja RBH kao demokratske države svih njenih građana i ravnopravnosti konstitutivnih etniciteta, njihove međusobne ravnopravnosti kao i ravnopravnosti pripadnika nacionalnih manjina koji u njoj žive;
- regije su najprimereniji izraz BH kao multinacionalne i multireligijske zajednice i uvažavanja ekonomskih, kulturnih, istorijskih i etničkih obeležja koja su osnov njihovog formiranja;
- demilitarizacija i neutralnost RBH;
- međunarodna akta iz kojih proizilazi obaveza RBH da obezbedi i zaštiti slobode i prava čoveka i građanina, ravnopravnost i političkopravni subjektivitet konstitutivnih etniciteta i ravnopravnost i zaštitu pripadnika nacionalnih manjina.

OSNOVNE ODREDBE

U ovom delu Ustava propisuje se da:

- RBH je suverena država građana i konstitutivnih etniciteta, (Muslimana, Srba i Hrvata), kao i pripadnika nacionalnih manjina koji žive na njenoj teritoriji.
- Teritoriju RBH čine regije ...[1]
- Osnovi državne vlasti u RBH su suverenost građana, jednakost, slobode i prava čoveka i građanina utvrđeni i zaštićeni ovim Ustavom i suverenost konstitutivnih etniciteta.
- Građani RBH vrše državnu vlast neposredno (putem referenduma) i preko izabranih predstavnika u Veću građana Skupštine RBH, u većima građana regionalnih skupština i u skupštinama opština.

  Konstitutivni etnicitet multinacionalne zajednice BH učestvuju razvnoparvno u vršenju najviše državne (ustavotvorne i zakonodavne) vlasti u Veću etniciteta Skupštine RBH i u većima etničkih zajednica skupština regija.
- Pripadnicima nacionalnih manjina i građanima koji se nacionalno ne izjašnjavaju obezbeđuje se pravo na sopstveni identitet tj. pravo na različitost. Njima se Ustavom i međunarodnim pravom obezbeđuje pravo na samoorganizovanje i mogućnost da preko svojih delegacija u sastavu Nacionalnog veća Skupštine RBH i nacionalnih zajednica u Skupštinama regija autonomno odlučuju u obrazovanju, kulturi, informisanju, što će se regulisati osnovnim zakonom.[2]
- Državljanstvo RBH je jedinstveno.

  Državljani RBH ne mogu biti lišeni državljanstva, prognani iz RBH ili izručeni drugoj državi.

  RBH štiti prava i interese svojih državljana koji žive ili borave u inostranstvu i unapređuju njihove veze s domovinom.
- U RBH pravno je dozvoljeno sve što Ustavom i zakonom nije zabranjeno. Sloboda i prava ograničeni su samo pravima i slobodama drugih i zaštitom opšteljudskih vrednosti i civilizacijskih tekovina čovečanstva.

---

1) U ovom prilogu se polazi od načelanog stava da se regije ne određuju već da se prepoznaju. Za ovo prepoznavanje pored mnogih drugih uslova, među kojima su najvažniji mir i demokratija, potrebno je i uvažavanje nekih naučno verifikovanih parametara (o tome vidi prilog: dr Srđan Bogosavljević, Bosna i Hercegovina u ogledalu statistike). No, po svemu sudeći, u odnosu na etnički momenat, u BH se prepoznaju tri vrste regija: prvo, regije s većinskim etnicitetom (tzv. muslimanske, srpske, hrvatske regije); drugo, mešovite regije u kojima se uočava veća zastupljenost jednog ili dva etniciteta; treće, regije u kojima postoji relativna ujednačenost zastupljenosti više ili svih etniciteta.

2) U ovoj zakonodavnoj regultaivi trebalo bi polaziti od načela neasimilacije i pozitivne diskriminacije.

Prava i slobode zajamčeni ovim Ustavom ne mogu se oduzeti ni ograničiti.
Obezbeđuje se sudska zaštita sloboda i prava zajamčenih ovim ustavom. Ko se ogreši o osnovna ljudska prava i slobode zajamčene Ustavom lično je i pravno odgovoran i ne može se pravdati naređenjem pretpostavljenog.

- U RBH u službenoj upotrebi su jezici naroda koji u njoj žive kao i latinično i ćirilično pismo.
- RBH ima grb, zastavu i himnu a regije grb i zastavu, koji se utvrđuju ustavnim zakonima.

I glava - SLOBODE I PRAVA ČOVEKA I GRAĐANINA

obuhavata:

1. Lična i politička prava i slobode

- Građani RBH, bez obzira na rasu, pol, etničku i konfesionalnu pripadnost, političko uverenje, socijalno poreklo, obrazovanje, imovno stanje i lična svojstva, jednaki su u slobodama i pravima i pred zakonom, i uživaju jednaku zaštitu pred državnim organima.
- U RBH ravnopravni su pripadnici svih etniciteta i nacionalnih manjina. Građanima je zajamčena sloboda da izražavaju etničku pripadnost i da se služe svojim jezikom i pismom.
  Građani imaju pravo da se ne izjašnjavaju o svojoj etničkoj pripdanosti.
  Život čoveka je neprikosnoven. U RBH nema smrtne kazne.
  Niko ne sme biti podrvgnut mučenju, svirepom, nečovečnom i ponižavajućem postupku, kažnjavanju ili bilo kakvom obliku zlostavljanja.
- Sloboda i sigurnost čoveka, njegovo dostojanstvo, duhovni i telesni integritet predstavljaju najviše vrednosti zajednice i kao takvi su nepovredivi.
- Zajamčena je zaštita prava na privatnost i drugih prava ličnosti.
- Niko ne može biti lišen slobode bez sudskog, pismenog i na zakonu zasnovanog naloga. Nalog mora biti pročitan i uručen licu prilikom lišavanja slobode.
  Bez sudskog naloga policija može lišiti slobode lica zatečena u vršenju krivičnog dela. Prilikom lišavanja slobode policija je dužna da obavesti lice o njegovim pravima utvrđenim zakonom.

Pravo je lica lišenog slobode da odmah, a najkasnije za 12 sati, bude privedeno sudu koji bez odlaganja odlučuje o osnovanosti lišavanja slobode.

Nadležni organ je dužan da odmah po lišavanju slobode o tome obavesti srodnika ili drugo lice na koje ukaže lice lišeno slobode.

Pritvor može trajati po odluci prvostepenog suda najduže tri meseca od dana pritvaranja. Ovaj rok može se odlukom Vrhovnog suda produžiti na još tri meseca. Ako se do isteka tog roka ne podigne optužnica, pritvoreno lice se pušta na slobodu.

- Sa licem koje je lišeno slobode mora se postupati čovečno i poštovati njegovo dostojanstvo.

  Lice pritvoreno i optuženo zbog krivičnog dela ima pravo da u najkraćem zakonom određenom roku bude izvedeno pred sud i u razumnom roku oslobođeno ili osuđeno.

  Pritvorenik se u skladu sa zakonom može pustiti da se brani sa slobode.

- Licu optuženom za krivično delo jamči se pravično i javno suđenje pred nezavisnim i nepristrasnim zakonom uspostavljenim sudom.

  Optuženi ne može biti lišen prava da mu sudi "prirodni sudija".

  Jamči se pravo na izbor branioca i nesmetano saobraćanje s njim. Nadležni organ je obavezan da o tom pravu upozna okrivljeno, odnosno optuženo lice.

  Branilac ne može biti pozvan na odgovornost za radnje preduzete u vršenju odbrane.

  Advokatura, kao samostalna i nezavisna služba, obezbeđuje građanima pravnu pomoć u skladu sa zakonom.

- Optuženom licu, ukoliko je dostupno sudu, mora se suditi u njegovoj prisutnosti.

  Licu koje nije dostupno sudu može se suditi u odsutnosti samo u zakonom određenim slučajevima.

  Dokazi pribavljeni na nezakonit način ne mogu se upotrebiti protiv njega, osim u slučaju lažnog svedočenja.

- Niko ne može biti kažnjen za delo koje, pre nego što je učinjeno, nije bilo predviđeno zakonom ili međunarodnim pravom kao delo, niti mu se može izreći kazna koja za to delo nije bila predviđena zakonom.

  Ako je zakon donesen nakon počinjenog dela blaži za učinioca, primenjuje se novi zakon.

  Niko ne može biti smatran krivim za krivično delo dok to ne bude utvrđeno pravosnažnom sudskom odlukom.

  Niko ne može biti prognan ili suđen za dela za koja je ranije pravosnažno oslobođen ili osuđen.

- Svako lice koje je nezakonito ili bez osnova lišeno slobode ili neoprvadano osuđeno ima pravo na rehabilitaciju, naknadu štete, javno izvinjenje i druga prava u skladu sa zakonom.
- Ratni zločini, zločini protiv čovečnosti i zločini genocida ne zastarevaju.
- Građani mogu slobodno da se kreću i borave na bilo kojem delu teritorije RBH i da tu teritoriju slobodno napuste.

  Zakonom se mogu uvesti ograničenja kretanja radi zaštite života i zdravlja ljudi.

  Nikakva ograničenja kretanja ne mogu biti ustanovljena iz političkih razloga.
- Stan je nepovrediv.

  Samo sud može obrazloženim pismenim nalogom zasnovanim na zakonu odrediti da se stan ili drugi prostor pretraži protiv volje stanara.

  Preters se vrši u prisustvu stanara i dva svedoka.

  Službena lica mogu u skladu sa zakonom i bez sudskog naloga ili pristanka stanara ući u stan ili drugi prostor, te izvršiti pretres bez prisutnosti svedoka, ako je to neophodno radi hvatanja učinioca krivičnog dela, odnosno spasavanja ljudi i imovine.
- Zajamčena je sloboda, tajnost i nepovredivost dopisivanja i svih drugih oblika opštenja.

  Zakonom se može propisati da se, na osnovu odluke suda, može odstupiti od načela nepovredivosti slobode dopisivanja ako je to neophodno radi provođenja krivičnog postupka.
- Zajamčena je zaštita tajnosti podataka o ličnosti. Podaci o ličnosti mogu se prikupljati, obrađivati i koristiti samo u slučajevima i pod uslovima određenim zakonom.

  Zabranjena je upotreba podataka o ličnosti ako je u suprotnosti s utvrđenom svrhom njihovog prikupljanja.

  Građani imaju pravo da traže i dobiju sve podatke koji ih se tiču a sadržani su u aktima državnih organa i drugim službenim evidencijama.
- Pravo je čoveka da slobodno odlučuje o rađanju dece.

  Roditelji su dužni da odgajaju, izdržavaju i školuju maloletnu decu, te imaju pravo da samostalno odlučuju o vaspitanju dece.

  Deca rođena u bračnoj i vanbračnoj zajednici imaju jednaka prava.

  Roditelji su dužni da osiguraju detetu pravo na potpun i skladan razvoj njegove ličnosti.

  Deca su dužna da učestvuju u izdržavanju roditelja kojima je pomoć neophodna.
- Zajamčena je sloboda savesti, mišljenja i javnog izražavanja mišljenja.

Sloboda izražavanja mišljenja obuhvata slobodu štampe i drugih sredstava javnog obaveštavanja i slobodu govora i javnog istupanja.
Slobodno je osnivanje novinskih preduzeća i izdavanje novina te javno obaveštavanje drugim sredstvima, uz upis u registar kod nadležnog organa.
Organizacije radija i televizije osnivaju se u skladu sa zakonom.
Protok informacija je slobodan.
Zabranjena je cenzura.
Jamči se pravo na ispravku svakome kome je javnim iskazom potvrđeno ustavom utvrđeno pravo. Jamči se pravo na naknadu materijalna i nematerijalne štete nastale po tom osnovu.

- Zajamčena je sloboda naučnog, kulturnog, intelektualnog i drugog stvaralaštva.
Zajamčena je zaštita moralnih i materijalnih prava koja proističu iz naučnog, kulturnog, intelektualnog i drugog stvaralaštva.
- Zajamčena je autonomija univerziteta.
Univerzitet samostalno odlučuje o svojoj organizaciji i delovanju, u skladu sa zakonom.
- Odnos prema veri je lično pravo svakog čoveka.
Jamči se sloboda veroispovesti, koja obuhvata slobodu verovanja, javnog ispoljavanja i očitovanja vere i vršenja verskih obreda.
Zajamčena je sloboda ateizma.
Sve verske zajednice su jednake pred zakonom.
Verske zajednice imaju pravo, da u skladu sa zakonom, osnivaju verske škole, učilišta, zavode, socijalne i dobrotvorne ustanove i njima upravljaju.
- Građani imaju pravo na mirno okupljanje i javni protest, uz prethodnu prijavu nadležnom organu.
Sloboda okupljanja građana može se ograničiti u skladu sa zakonom samo radi zaštite bezbednosti života ljudi i imovine.
- Građani imaju pravo da se slobodno udružuju u političke stranke, sindikate i druga udruženja radi zaštite svojih interesa ili ostvarivanja socijalnih, ekonomskih, političkih, etničkih, kulturnih i drugih prava i ciljeva.
Delovanje organizacija koje programskim ciljevima ili ponašanjem svojih članova smeraju na ugrožavanje tekovina demokratske zajednice ili narušavanja teritorijalnog integriteta i nezavisnosti RBH je zabranjeno.
O tome odlučuje Ustavni sud RBH.
- Državljani RBH stariji od 18 godina imaju pravo da biraju i da budu birani.

Izbori su neposredni, biračko pravo je opšte i jednako, a glasanje tajno. Postupak kandidovanja i izbora, izbor i obim izbornih fondova i pristup sredstvima obaveštavanja javnosti uređuju se zakonom.

- Građani imaju pravo da javno iznose mišljenje o radu državnih i drugih organa, organizacija i funkcionera, da im šalju predstavke, peticije i pritužbe, odnosno podnose predloge i da na njih dobiju odgovore.
  Građani ne mogu biti pozvani na odgovornost niti trpeti druge štetne posledice zbog javno izraženog mišljenja o radu državnih organa i funkcionera ili stavova iznesenih u predstavci, peticiji, pritužbi i predlogu osim ako su time učinili krivično delo.
- Protiv pojedinačnih pravnih akata donesenih u prvostepenom postupku pred sudom ili pred organima uprave, postoji pravo žalbe.
  Pravo na žalbu može biti izuzetno isključeno u slučajevima određenim zakonom, ako je na drugi način obezbeđena zaštita prava i zakonitosti.
- Obezbeđuje se sudska kontrola zakonitosti pojedinačnih akata upravnih vlasti i organizacija koje imaju javna ovlašćenja.
- Građani imaju pravo da pod jednakim uslovima budu primljeni u javne službe.
- Stranci u RBH imaju ljudska prava i slobode utvrđene Ustavom i druga prava i slobode utvrđene zakonom.
  Strani državljani i lica bez državljanstva mogu dobiti pribežište u RBH ako su pogođeni zbog zalaganja za demokratiju ili zbog sudelovanja u pokretima za socijalno i nacionalno oslobođenje, za prava i slobode čoveka i građanina.

2. Ekonomska i socijalna prava i slobode

- Svako ima pravo na rad i slobodu rada.
  Zabranjen je prisilni i obavezni rad.
  Zajamčen je slobodan izbor zanimanja i zaposlenja.
  Zaposlenima može prestati radni odnos protiv njihove volje samo pod uslovima i na način utvrđen zakonom i kolektivnim ugovorom.
- Zaposleni imaju pravo na zaradu kojom sebi i svojoj porodici mogu osigurati materijalnu i socijalnu sigurnost.
  Najduže i najkraće radno vreme određuje se zakonom.
- Svi zaposleni imaju pravo na odmor u toku rada, dnevni i sedmični odmor i plaćeni godišnji odmor i ovih prava ne mogu se odreći.
  Zaposleni imaju pravo na zaštitu na radu. Omladina, žene i invalidi uživaju posebnu zaštitu na radu.

- Zaposleni imaju u skladu sa zakonom pravo samoodlučivanja u preduzeću.
- Pravo zaposlenih i članova njihovih porodica na socijalnu sigurnost i socijalno osiguranje uređuje se zakonom i kolektivnim ugovorom.
  Jamči se pod uslovima utvrđenim zakonom pravo na materijalno obezbeđenje za vreme privremene nezaposlenosti.
  Republika i regija osiguravaju pomoć i zaštitu građanima koji su delimično nesposobni za rad.
- Zaposleni imaju pravo da osnivaju sindikate radi zaštite svojih ekonomskih i socijalnih interesa.
  Sindikalno organizovanje je nezavisno od države, verskih zajednica i političkih organizacija.
- Republika i regija utvrđuju prava i obezbeđuju zaštitu lica koja se nalaze u stanju socijalne potrebe što se reguliše posebnim zakonom.
- Zajamčeno je pravo na štrajk u skladu sa zakonom.
  Zaposleni su ovlašćeni da utvrde okvir interesa koje će braniti štrajkom.
- Zajamčeno je pravo na zdravstvenu zaštitu u okviru zakona.
- Osnovno školovanje je obavezno i besplatno.
  Svakome je, pod jednakim uslovima, dostupno srednjoškolsko i visokoškolsko obrazovanje.
- Građani mogu u skladu sa zakonom osnivati privatne škole i učilišta.
- Jamči se pravo na zdrav život.
  Građani, državne, javne i privredne organizacije i udruživanju dužni su da u okviru svojih ovlašćenja i delatnosti štite i unapređuju životnu sredinu.

3. Individualna i kolektivna prava pripadnika nacionalnih manjina i građana koji se nacionalno ne opredeljuju

O ovim pravima[1] donosi se posebna povelja koja se smatra sastavnim delom Ustava.

---

1) Načela ove Povelje sadržana su u Povelji o mehanizmima demokratske zaštite prava manjina u Centralno-Istočnoj Evropi i na Balkanu i u prilogu: Jasminka Hasanbegović, Model Povelje slobode i prava.

II glava - EKONOMSKO I SOCIJALNO UREĐENJE

- Ekonomsko i socijalno uređenje zasniva se na slobodi preduzetništva slobodnom kretanju rada, robe i kapitala.

  Preduzeća, organizacije i drugi privredni subjekti organizuju se na osnovu zakona i samostalni su u obavljanju delatnosti, povezivanju i udruživanju, a za svoje obaveze odgovaraju sredstvima kojima raspolažu.

  Slobodno preduzetništvo može se izuzetno ograničiti zakonom radi zaštite zdravlja i života ljudi, njihove elementarne socijalne sigurnosti i zaštite čovekove okoline.
- Svim preduzetnicima država osigurava jednake uslove privređivanja i jednak položaj na tržištu.
- Država merama razvojne, ekonomske i socijalne politike podstiče ekonomsko i socijalno blagostanje građana i brine se za ujednačen razvoj privrede svih regija i opština.

  Ovim merama države ne mogu se ugrožavati ustavom garantovana osnovna prava građana.
- Zajamčeno je pravo svojine.

  Svi oblici svojine (državna, privatna, zadružna, mešovita i dr.) su ravnopravni i imaju jednaku zaštitu.

  Imaoci svojinskog prava su fizička i pravna lica.

  Svojina obavezuje. Imaoci svojinskog prava dužni su da doprinose opštem dobru.

  U javnom interesu moguće je zakonom ograničiti ili oduzeti svojinu uz naknadu tržišne vrednosti.
- Zajamčeno je pravo nasleđivanja.
- Stranci stiču pravo svojine i prava po osnovu ulaganja i poslovanja pod uslovima utvrđenim zakonom.

  Stranci obavljaju privredne i druge delatnosti pod uslovima određenim zakonom.

  Stranom ulagaču zajamčeno je slobodno iznošenje dobiti i uloženog kapitala.
- Zabranjeni su monopoli i svako drugo ograničavanje tržišta. Kriteriji za utvrđivanje monopola i sankcije za monopolsko ponašanje određuju se zakonom.
- Prirodna bogatstva, gradsko građevinsko zemljište, nekretnine i stvari od naročitog kulturnog, istorijskog i ekološkog značaja su od opšteg interesa.

Zakonom se uređuje zaštita, korišćenje, unapređivanje i upravljanje dobrima od opšteg interesa kao i plaćanje naknade za korišćenje dobara od opšteg interesa i gradskog građevinskog zemljišta.

- Građani i pravna lica ostvaruju svojinska prava na nekretnine prema njihovoj prirodi u skladu sa zakonom.
- Poreski sistem zasniva se na načelima jednakosti i solidarnosti.

Građani su dužni da, u skladu sa svojim materijalnim mogućnostima, sudeluju u podmirivanju javnih troškova.

Sredstva za podmirivanje javnih troškova u oblasti zdravstvene zaštite, socijalne zaštite, boračke i invalidske zaštite, društvene brige o deci i drugih oblika socijalne sigurnosti, obrazovanja, nauke, kulture i fizičke kulture kao i u drugim oblastima koje su utvrđene zakonom obezbeđuju se budžetom regija.

Sredstva za ostvarivanje prava po osnovu socijalnog osiguranja i za slučaj privremene nezaposlenosti obezbeđuju u skladu sa zakonom zaposleni, drugi osiguranici i poslodavci u organizaciji kojom upravljaju osiguranici i korisnici.

III glava - DRŽAVNA VLAST REPUBLIKE BOSNE I HERCEGOVINE

- Državni organi Republike, regija i opština vrše vlast na osnovu Ustava i zakona.

Funkcije i nadležnosti zakonodavnih, upravnih i sudskih organa vrše se u cilju ostvarivanja i zaštite interesa građana RBH njihove jednakosti, slobode i prava i ravnopravnosti konstitutivnih etniciteta, pripadnika nacionalnih manjina i ljudi koji se nacionalno ne izjašnjavaju.

1. Republika

1. Funkcije i nadležnost

- RBH svojim ustavotvornom i zakonodavnom vlašću obezbeđuje slobode i prava čoveka i građanina, jednakost ljudi i građana i ravnopravnost konstitutivnih etniciteta, podelu teritorije BH na regije i opštine, jedinstvo privredno-tržišnog sistema, monetrani, poreski, kreditni, devizni, carinski i sistem osiguranja, sve vrste saobraćaja i komunikacija, plan demilitarizacije i zaštitu životne sredine;
  - ustavnosudsku kontrolu;

- kontrolu regionalnih upravnih organa, na osnovu i u granicama Ustava i zakona;
- sudovanje po vanrednim pravnim lekovima i u posebno određenim slučajevima;
- ombudsman;
- amnestiju i pomilovanje.

2. Skupština Republike Bosne i Hercegovine

- Skupština RBH je najviši organ državne vlasti Republike. Skupština RBH sastoji se od dva veća: Veća građana i Veća etniciteta.
- Veće građana biraju građani RBH u izbornim jedinicama. Narodni poslanici Veća građana biraju se neposredno, tajnim glasanjem.
- Narodne poslanike Veća etniciteta biraju građani RBH neposredno, tajnim glasanjem na osnovu jedinstvenih lista predstavnika konstitutivnih etniciteta, pripadnika nacionalnih manjina i građana koji se nacionalno ne izjašnjavaju.
- Veće građana i Veće etniciteta ravnopravno učestvuju u donošenju ustava, zakona i drugih akata kojima se ostvaruju funkcije Republike, a posebno:
- odluka o promeni Ustava i promeni teritorije regija;
- zakona i drugih opštih pravnih akata kojim se obezbeđuju i štite ustavne slobode i prava ljudi i građana i ravnopravnost konstitutivnih etniciteta pripadnika nacionalnih manjina i ljudi koji se nacionalno ne izjašnjavaju;
- u ratifikaciji međunarodnih ugovora;
- odluka o stupanju ili istupanju RBH iz članstva međunarodnih organizacija i međudržavnih saveza;
- u imenovanju mandatora za sastav Vlade RBH;
- u izboru sudija Ustavnog suda RBH, Vrhovnog suda RBH, Ombudsmana;
- u imenovanju i razrešenju Javnog tužioca RBH i Javnog pravobranioca;
- u usvajanju budžeta i završnog računa;
- u donošenju odluke o vanrednim prilikama.

Rasprava o podnetim predlozima može se voditi i na zajedničkim sednicama, ako se saglase oba veća. Usvajanje napred navedenih akata, izbori i imenovanja i razrešenja vrše se na odvojenim sednicama.

- Na zajedničkoj sednici oba veća biraju se Predsednik i tri potpredsednika Skupštine RBH, članovi zajedničkih odbora i komisija i drugih organa potrebnih za funkcionisanje Skupštine RBH.

3. Predsedništvo Republike Bosne i Hercegovine

- Predsedništvo RBH je kolektivni šef države čije članove biraju građani RBH neposredno, tajnim glasanjem na četiri godine.
  Predsedništvo RBH predstavlja RBH u međunarodnim odnosima, postavlja diplomatske predstavnike RBH u stranim državama i međunarodnim organizacijama i prima akreditive diplomatskih predstavnika stranih država;
  Predsedništvo RBH predlaže Skupštini mandatara za sastav Vlade, kandidate za izbor sudija Ustavnog i Vrhovnog suda.
  Predsedništvo ukazom proglašava zakone, dodeljuje odlikovanja i daje pomilovanja.
- Predsedništvo RBH broji osam članova koje biraju građani RBH sa lista kandidata konstitutivnih etniciteta, pripadnika nacionalnih manjina i građana koji se nacionalno ne izjašnjavaju.
  Za članove Predsedništva su izabrana po dva kandidata od pripadnika konstitutivnih etniciteta, pripadnika nacionalnih manjina i građana koji se nacionalno ne izjašnjavaju, koji su dobili najveći broj glasova na svakoj listi kandidata za Predsedništvo.
- Predsedništvo bira Predsednika kao prvog među jednakima na godinu dana. Drugi predstavnik istog konstitutivnog etniciteta ili predstavnika nacionalnih manjina i građana koji se nacionalno ne izjašnjavaju, vrši funkciju Potpredesdnika Predsedništva za isti period i zamenjuje Predsednika u slučaju odsutnosti iz zemlje ili sprečenosti da obavlja funkciju.
  Istog datuma sledeće godine funkciju Predsednika i Potpredsednika Predsedništva preuzimaju druga dva člana Predsedništva, predstavnika konstitutivnih etniciteta, predsavnika nacionalnih manjina i građana koji se nacionalno ne izjašnjavaju, po redosledu koji se utvrđuje zakonom.
- Predsedništvo RBH donosi poslovnik o svome radu.

4. Vlada Republike Bosne i Hercegovine

- Vlada RBH obavlja izvršnu vlast.
  Vlada donosi odluke, uredbe i druge akte za izvršenje zakona, propisa i opštih akata koje donosi Skupština RBH.
  Vlada predlaže plan razvoja, prostorni plan, budžet i završni račun.
  Vlada predlaže zakone, propise i opšte akte i daje mišljenje o zakonima, propisima i opštim aktima koje drugi predlagač podnosi Skupštini.
- Vladu sačinjavaju predsednik, potpredsednici (tri) i ministri.
  Članovi Vlade uživaju imunitet.
- Organizacija rada Vlade utvrđuje se zakonom i poslovnikom.
- Kandidat za predesdnika Vlade iznosi pred Skupštinu RBH svoj program i predlaže sastav Vlade, najkasnije 21 dan pošto mu je Predsedništvo RBH poverilo mandat za sastav Vlade.
  Vlada je izabrana ako joj je poverenje ukazala većina od ukupnog broja poslanika Veća građana i Veća etniciteta.
- Vlada je odgovorna Skupštini RBH.
  Skupština može glasati o poverenju Vladi ili pojedinom njenom članu.
  Predlog za glasanje o poverenju Vladi ili pojedinim njenom članu može podneti predsednik Vlade, Predsedništvo RBH, najmanje 25 poslanika Veća građana ili predstavnici konstitutivnih etniciteta, odnosno nacionalnih manjina i građana koji se nacionalno ne izjašnjavaju iz Veća etniciteta.
  Nepoverenje je izglasano ako se za njega izjasnila polovina poslanika Veća građana i većina poslanika Veću etniciteta.
- Vlada i svaki njen član mogu podneti ostavku. Ostavka ili razrešenje od dužnosti predsednika Vlade povlači ostavku cele Vlade po sili Ustava.
  Vlada koja je podnela ostavku, kojoj je izglasano nepoverenje ili joj je prestao mandat zbog raspuštanja Skupštine vrši dužnost do izbora nove Vlade.
- Poslove državne uprave obavljaju ministarstva. Za obavaljanje određenih poslova državne uprave obrazuju se organi uprave, a za vršenje stručnih poslova obrazuju se specijalizovane organizacije i agencije.
  Organizacija i nadležnost ministarstava, organa uprave u njihovom sastavu i specijalizovane organizacije uređuju se zakonom.
- Službenici u državnoj upravi imenuju se na osnovu konkursa i stručne spreme, ako zakonom nije drukčije određeno.
  Zabranjeno je ispitivanje političke podobnosti službenika.

5. Sudska vlast

- Sudsku vlast obavljaju sudovi.
  Sudska vlast je samostalna i nezavisna.
  Sudovi štite prava, slobode čoveka i građanina i zakonom utvrđena prava i interese pravnih subjekata.
  Sudovi sude na osnovu Ustava, zakona i drugih opštih akata.
- Osnivanje, nadležnost, sastav i organizacija sudova i postupak pred sudovima utvrđuju se zakonom.
- Raspravljanje pred sudom je javno i presuda se izriče javno.
  Javnost se može isključiti u slučajevima predviđenim zakonom radi zaštite interesa maloletnika, radi zaštite privatnog života stranaka, radi zaštite javne bezbednosti i bezbednosti države i radi zaštite drugih opštih interesa.
- Sud sudi u veću.
  Zakonom se uređuje u kojim stvarima sudi sudija pojedinac.
  U suđenju učestvuju i sudije porotnici, na način utvrđen zakonom.
- Sudije i sudije porotnici ne mogu biti pozvani na odgovornost za mišljenje izraženo prilikom donošenja sudske odluke. Sudije imaju imunitet. O imunitetu sudija odlučuje Skupština RBH.
- Sudija ne može obavljati službu ili posao koji zakon utvrđuje kao nespojiv sa sudijskom funkcijom, niti može biti član političke stranke.
- Vrhovni sud RBH je najviši sud u Republici i osigurava jedinstvenu primenu zakona i ravnopravnost građana od strane opštinskih i regionalnih sudova.
- Sudijska funkcija je stalna.
  Sudija može biti razrešen funkcije: ako sam zatraži, ako je trajno onesposobljen za obavljanje sudijske funkcije, ako je osuđen za krivično delo za bezuslovnu kaznu od najmanje šest meseci ili za delo koje ga čini nedostojnim da obavlja sudijsku funkciju, kada Vrhovni sud, u skladu sa zakonom utvrdi da nestručno i nesavesno obavlja sudijsku funkciju.
  Sudija ne može biti premešten protiv svoje volje.
- Javno tužilaštvo je jedinstven i samostalan državni organ koji goni učinioce krivičnih dela i ulaže pravna sredstva radi zaštite zakonitosti.
  Osnivanje, organizacija i nadležnost javnog tužilaštva uređuje se zakonom. Javno tužilaštvo vrši svoju funkciju na osnovu Ustava i zakona.
- Javni tužilac ne može biti pozvan na odgovornost za mišljenje izraženo prilikom vršenja tužilačke funkcije.
  Javni tužilac ne može obavljati službu ili posao koji zakon utvrđuje kao nespojiv s njegovom funkcijom.

Funkcija javnog tužioca je stalna. Javni tužilac može biti razrešen funkcije na način na koji se razrešavaju i sudije, u skladu sa zakonom.

- Sudije i javne tužioce regija i opština, u skladu sa Ustavom i zakonom biraju Skupštine regije na predlog Pravosudnog veća.
  Pravosudno veće ima predsednika i šesnaest članova. Predsednika i članove Pravosudnog veća biraju Veće građana i Veće etniciteta, na vreme od četiri godine, na predlog Predsedništva RBH iz reda istaknutih sudija, tužilaca, advokata i profesora pravnih fakulteta.

6. Ombudsman

- Ombudsman RBH je organ koji šteti ustavna i zakonska prava građana u postupku pred upravom i organima koji imaju javna ovlašćenja.
  Ombudsman i njegov zamenik, biraju se na predlog Predsedništva Veća građana i Veća etniciteta na vreme od osam godina.
- Ombudsman i njegov zamenik uživaju imunitet o čemu odlučuje Skupština RBH.
  Uslovi izbora i razrešenja ombudsmana i njegovog zamenika RBH, regije i opštine njegova nadležnost i način rada utvrđuje se zakonom RBH i regije.

7. Ustavni sud

- Zaštita ustavnosti i zakonitosti u nadležnosti je Ustavnog suda RBH.
- Ustavni sud RBH čine 9 sudija. Funkcija sudija Ustavnog suda je stalna. Izbor vrši Veće građana i Veće etniciteta.
  Ustavni sud bira predsednika iz svojih redova, na vreme od četiri godine. Isto lice ne može biti dvaput birano na funkciju predesednika Ustavnog suda.
- Ustavni sud RBH:
  - odlučuje o saglasnosti zakona i drugih propisa i opštih akata sa Ustavom RBH;
  - odlučuje o saglasnosti propisa, kolektivnih ugovora i opštih akata sa zakonom;
  - štiti ljudska prava i građanske slobode;
  - štiti ravnopravnost konstitutivnih etniciteta, individualna i kolektivna prava pripadnika nacionalnih manjina i ljudi koji se nacionalno ne izjašnjavaju;

- rešava sukob nadležnosti između organa zakonodavne, izvršne i sudske vlasti;
- nadzire ustavnost i zakonitost izbora, republičkih i regionalnih referenduma;
- odlučuje, u skladu sa Ustavom, o odgovornosti članova Predsedništva RBH;
- proverava ustavnost uvođenja i provođenja vanrednog stanja.

- Sudija Ustavnog suda ne može vršiti nikakvu drugu javnu funkciju ili profesionalnu delatnost, ni biti član političke stranke.
  Sudija Ustavnog suda uživa imunitet. O imunitetu sudije Ustavnog suda odlučuje Skupština RBH.
- Sudiji Ustavnog suda može prestati funkcija kada to sam zatraži, kao i kada ispuni uslove za starosnu penziju.
  Sudija Ustavnog suda razrešava se dužnosti kada bude osuđen za krivično ili drugo kažnjivo delo na bezuslovnu zatvorsku kaznu, ili kad trajno izgubi sposobnost da obavlja svoju funkciju, što utvrđuje sam ustavni sud.
- Pravo inicijative za pokretanje postupka za ocenjivanje ustavnosti i zakonitosti imaju svi građani i pravna lica.
  Postupak pred Ustavnim sudom pokreću državni organi, a drugi organi i organizacije to pravo imaju kada su im prava i interesi neposredno povređeni aktima čija se ustavnost i zakonitost osporava.
  Građani mogu neposredno pokrenuti postupak pred Ustavnim sudom ako im je povređeno Ustavom zajamčeno osnovno pravo.
  Ustavni sud može i sam pokrenuti postupak za ocenu ustavnosti i zakonitosti.
- Odluka Ustavnog suda je opšteobavezna i izvršna.
  Ustavni sud odlučuje većinom glasova sudija, osim ako je Ustavom drukčije predviđeno.
  Organizacija ustavnog suda pred Ustavnim sudom reguliše se ustavnim zakonom.
- Ustavni sud donosi poslovnik o svojoj organizaciji.

8. Narodna banka

- RBH ima Narodnu banku.
  Status, organizacija i poslovanje Narodne banke Republike i odnosi sa regionalnim bankama regulišu se posebnim zakonom.

II Regije Republike Bosne i Hercegovine

- Državni organi regija uspostavljeni ovim Ustavom obavljaju funkcije i nadležnosti regije:
  - zakonodavna vlast u oblasti obrazovno-vaspitnog sistema - predškolskog, osnovnog i srednjeg kao i visokoškolski sistem - više škole, fakulteti i univerziteti; regionalnih poreza; informisanja; kulture; ekološke zaštite regija; međunarodne i međuregionalne ekonomske saradnje, saradnje u obrazovanju, kulturi, informisanju;
  - drugostepeno sudovanje;
  - regionalnu upravu i samoupravu, kontrolu opštinskih upravnih organa;
  - ombudsman;
  - formiranje regionalnih organa na osnovu Ustava i zakona.

1. Skupština regije

- Skupština regije vrši zakonodavnu vlast na teritoriji regije na osnovu Ustava, zakona RBH, Osnovnog zakona regije i međuregionalnih i međunarodnih ugovora.
- Skupština regije ima u sastavu dva doma: Veće građana i Veće etničkih zajednica. Skupština se bira na četiri godine.

  Veće građana biraju svi građani neposredno tajnim glasanjem.

  U sastav Veća etničkih zajednica bira se isti broj političkih predstavnika konstitutivnih etniciteta, pripadnika nacionalnih manjina i građana koji se nacionalno ne izjašnjavaju.
- Poslanici skupštine regije uživaju imunitet.
- Skupština regije: donosi zakone iz svoje nadležnosti određene Ustavom; donosi opšte akte za sprovođenje zakona, program razvoja regije, budžet i završni račun, bira predsednika regije, vladu regije, ombudsman regije, regionalne i opštinske sudije i obavlja ostale poslove određene Ustavom i zakonima RBH i zakonima regije.

  Skupština donosi poslovnik o svom radu.

  Predsednik vlade obavlja poslove predstavljanja regije prema RBH, drugim regijama u RBH i drugim subjektima RBH, stranim državama i međunarodnim organizacijama u okviru Ustava i međunarodnih ugovora.

  Predsednik vlade se bira na četiri godine.

2. Vlada regije

- Vlada regije obavlja izvršnu vlast.
  Vlada regije donosi odluke, uredbe i druge akte za izvršenje zakona regije.
  Vlada regije predlaže plan ravoja, budžet i završni račun.
- Vladu regije sačinjavaju predsednik i ministri.
  Članovi vlade regije uživaju imunitet.
- Kandidata za predsednika i ministre predlaže Veće etničkih zajednica regije. Vlada se bira većinom poslanika oba doma skupštine regije.
- Vlada regije je odgovorna Skupštini regije.
  Skupština može glasati o poverenju vladi ili pojedinom njenom članu.
  Vlada i svaki njen član mogu podneti ostavku.
  Predlog za glasanje o poverenju vladi ili pojedinom njenom članu može podneti predsednik vlade regije i Osnovnim zakonom regije određen broj poslanika.
  Ostavka, odnosno, nepoverenje je izglasano ako se za njega izjasnila većina poslanika oba doma.
  Vlada koja je podnela ostavku ili kojoj je izglasano nepoverenje vrši svoju dužnost do izbora nove vlade.

3. Sudovi regije

- Sudovi regije vrše sudsku vlast na osnovu Ustava i zakona RBH i zakona regije, po pravilu kao drugostepeni sudovi.

4. Ombudsman regije

- Ombudsman regije je organ regije koji štiti ustavna i zakonska prava građana u postupku pred upravom i organima koji imaju javna ovlašćenja.
  Ombudsman ima zamenika, bira ih skupština regije na predlog Veća etničkih zajednica.

6. Banke regije

Banke u regiji organizuju se i funkcionišu na osnovu zakona RBH.

III Opština

- Funkcije i nadležnosti opštine, određene su Ustavom RBH. Osnovnim zakonom regije određuje se teritorija opština.
- U opštini građani ostvaruju lokalnu samoupravu: državni organi opštine vrše organizaciju komunalnih službi i ekološke zaštite; određevinja opštinskih poreza u granicama zakona; upravne poslove; prvostepenu sudsku vlast, poslove ombudsmana i druge poslove određenim ustavom i zakonom RBH i regije.
- Skupština opštine sastoji se od Veća građana i Veća etničkih zajednica čiji su članovi izabrani po proporcionalnom sistemu.
  Članovi Skupštine biraju se neposredno, tajnim glasanjem.
  Posebnim zakonom reguliše se organizacija, izbor članova opštinske skupštine kao i status Sarajeva i glavanih gradova regija.
- Obaveza je regije da finansijski pomaže privredno nerazvijene opštine u skladu sa zakonom.
- Opštine mogu međusobno sarađivati u okviru jedne ili više regija RBH.
- Opština ima pravo na sudsku zaštitu kada smatra da su povređena njena Ustavom i zakonom određena prava.
  Protiv pojedinačnih akata kojima se krše njena prava, opština može pokrenuti spor pred nadležnim sudom.
  Protiv zakona ili drugih propisa kojima se krše njena prava, opština može pokrenuti spor pred Ustavnim sudom RBH.

IV glava - PROMENE USTAVA REPUBLIKE BOSNE I HERCEGOVINE

- Predlog za promenu Ustava RBH može podneti najmanje 100 000 građana, jedna trećina poslanika Veća građana ili Veća etniciteta Skupštine RBH.
- Skupština RBH, dvotrećinskom većinom glasova poslanika Veća građana i Veća etniciteta, odlučuje o pristupanju promeni Ustava.
  O nacrtu promene Ustava vodi se javna rasprava najmanje tri meseca.
  Posle javne rasprave, nadležni skupštinski organi, sačinjavaju predlog za promenu Ustava RBH koji dostavljaju Veću građana i Veću etniciteta Skupštine RBH.
- Većanje o predlogu za promenu Ustava RBH odvija se na odvojenim ili zajedničkoj sednici Veća građana i Veća etnicitita Skupštine RBH.
  Predlog Ustava se usvaja na odvojenim sednicama.

Predlog za promenu RBH usvojen je ako je za njega glasalo dve trećine narodnih poslanika i u Veću građana i u Veću etniciteta Skupštine RBH.

V glava - PRELAZNE I ZAVRŠNE ODREDBE

- Do stupanja na snagu ovog Ustava i uspostavljanju državne vlasti na osnovu njega važe odredbe Ugovora o miru. Povelja Slobode i Prava kao i odgovrajuća akta međunarodne zajednice.[1]
- Izbori, imenovanja i postvaljenja koja prethode početku organizovanja i funkcionisanja zakonodavnih, upavnih i sudskih organa RBH, regija i opština na osnovu ovog Ustava odvijaće se ovim redosledom i u sledećim rokovima:
- Za sprovođenje ovog Ustava, Ustavotvorna skupština BH donosi Ustavni zakon.

1) Vidi prilog: Dušan Janjić, Građanski rat i mogućnosti mira u Bosni i Hercegovini.

MODEL POVELJE SLOBODA I PRAVA

Jasminka Hasanbegović

Uvodne napomene

Rasplet jugoslovenske krize svakoga dana pokazuje da se ovaj prostor sve više udaljava od Evrope i da se ne radi o njegovoj transformaciji ka demokratiji ili bar demokratizaciji, već o novom tipu autoritarizma - ovoga puta s nacionalističkim, šovinističkim, čak i fašističkim predznacima. Postojeće stanje dominantnog etničkog kolektivizma pogubno je kako za individualne slobode i prava, tako i za slobode i prava bilo koje vrste manjina, i ne omogućava rešenje krize koje vodi trajnom miru na jugoslovenskom prostoru. To se u Bosni i Hercegovini (BH) najdramatičnije i najsurovije ispoljava.

Autoritarizmi se međusobno izazivaju i podržavaju. Zato poštovanje sloboda i prava nije moguće izolovano, odvojeno, u svakoj od novostvorenih državica.

Evropska i šira, svetska međunarodna zajednica, naročito njene demokratske snage, treba da budu zainteresovane za efikasnu institucionalizaciju ljudskih prava na celom prostoru nekadašnje Jugoslavije, jer aktuelne tendencije tzv. balkanizacije Balkana, ugrožavaju mir ne samo na ovom prostoru nego i u Evropi i u svetu. Uz to i dosadašnje angažovanje međunarodne zajednice u jugoslovenskoj krizi politikom "deo po deo" (koja takti-čki nije uvek davala najbolje rezultate), stvorilo je određene moralne i političke obaveze da se učini nešto i za demokratsko konstituisanje celine.

Sve novostvorene države na jugoslovenskom prostoru izjašnjavaju se u međunarodnoj politici za evropske i svetske demokratske standarde. Ali, stvarna spremnost tih režima da ih prihvate, dokazaće se samo spremnošću da ih ostvaruju na ovom, balkanskom prostoru, a ne samo u odnosima sa Zapadom. I iz ugla unutrašnje politike posmatrano, oni imaju tu

obavezu - ona je ugrađena u same temelje njihovog legitimiteta. Naime, sve novostvorene države koje su ostvarujući svoje pravo na samoopredeljenje raspisale referendum (Slovenija, Hrvatska, BIH, Crna Gora i Makedonija) imale su u referendumskom pitanju izričitu formulaciju o svojoj samostalnijoj, nezvisnoj državi unutar neke vrste jugoslovenske asocijacije. Ova obaveza utoliko pre postoji za državu koja nije raspisivala referendum (Srbija), upravo zato što je insistirala na jugoslovenskoj federaciji i želi njen međunarodnopravni kontinuitet (zajedno s Crnom Gorom).

Najzad, veoma je mnogo ljudi, pojedinaca (više miliona njih), čiji su interesi krajnje ugroženi ovakvom politikom ostvarivanja prava naroda na samoopredljenje, a koji su zainteresovani za ostvarivanje svojih demokratskih prava i sloboda na celom ovom prostoru. Ove velike grupe ljudi, primera radi, čine: 1) ljudi iz etnički mešovitih brakova i porodica; 2) ljudi koji se izjašnjavaju regionalno a ne etnički (npr. Istrani, Dalmatinci, Bokelji, Vojvođani i dr.); 3) ljudi koji su etnički Jugosloveni (ne Jugosloveni po nekadašnjim ili sadašnjim državljanstvu); 4) ljudi koji su u nekadašnjoj Jugoslaviji pripadali nacionalnim i etničkim manjinama (npr. Mađari, Albanci, Italijani, Turci, Romi i dr.); 5) ljudi koji su postali pripadnici manjina stvaranjem novih država (npr. Hrvati u Srbiji i obrnuto, tzv. Bosnaci u Sloveniji i dr.); 6) ljudi koji se nacionalno (etnički) ne opredeljuju ili ne izjašnjavaju (tzv. nacionalno neopredeljeni) i najzad, 7) ljudi koji, bez obzira na svoju etničku pripadnost ne žele da svoje slobode i prava redu-kuju na prostor novostvorene države i da na ostalom jugoslovenskom prostoru budu stranci (npr. neki: Makedonci u Makedoniji, Crnogorci u tzv. trećoj Jugoslaviji, itd. ili sandžački Muslimani u Srbiji, bosanski Muslimani u BH i dr.).

Svim pomenutim grupama veoma je teško da politički artikulišu svoje interese, a u sadašnjoj situaciji i nemoguće da to čine zajedno, udruženi. Njima je potrebna ne samo međunarodna podrška i pomoć, već i određena vrsta međunarodnopravne zaštite i garantija. Oni su izloženi najvećem političkom pritisku u režimima novih država. Njihove slobode i prava se najčešće krše. BH je u tom pogledu paradigma, najdrastičniji slučaj, jer je pripadnika svih ovih grupa u njoj najviše.[1]

Slobode i prava sadržane u tekstu povelje koji sledi može uživati svaki državljanin (i naravno njegov potomak, usvojenik, staranik i sl.) nekadašnje Jugoslavije, bez ikakve diskriminacije. Jedino ograničenje, koje se podrazumeva, a koje bi se moglo i izričito postaviti, jeste ono za ratne zločince za vreme izdržavanja kazne a na osnovu pravosnažne presude. Poželjno je da to bude presuda međunarodnog suda, poput Nirnberškog. Te

---

1) Vidi prilog: dr Srđan Bogoslavljević, Bosna i Hercegovina u ogledalu statistike.

slobode i prava nisu privilegija neke grupe ljudi već, naprotiv, sredstvo protiv negativne diskriminacije koji su nedemokrastska transformacija nekadašnje Jugoslavije i, konačno, njen raspad neminovno doneli. Time slobode i prava sadržani u prednacrtu ove povelje istovremeno predstavljaju onaj prvi, minimalni korak k evropeizaciji društava na prostoru nekadašnje Jugoslavije kao i na Balkanu.

Polazište za uspostavljanje osnovnog korpusa sloboda i prava, naznačenog u ovoj povelji, jeste uvažavanje težnji naroda tj. etniciteta da na prostoru nekadašnje jugoslovenske države ostvare svoje legitimno pravo na samoopredeljenje i formiraju svoje samostalne države, ali i neprihvatanje da se ostvarenje tog prava redukuje na formiranje samostalnih nacionalnih tj. etničkih država. Posebno ne uz upotrebu sile, nasilje, oružane sukobe i rat. Zapravo, nacionalni tj. etnički politički cilj ne može biti preči od postizanja civilizacijskih tekovina uživanja ljudskih prava i sloboda, i to prema standardima savremenog međunarodnog prava. Pravo naroda na samoopredeljenje samo je jedno od ljudskih prava, kome se ne može davati apsolutni primat, niti se ono u savremenom svetu sme ostvarivati nauštrb ostalih ljudskih prava, negirajući ih, sužavajući ih ili onemogućavajući njihovo ostvarivanje.

U prilog ovakvom stavu govore i sledeće činjenice:

- da su do sada jedini jasno vidljivi rezultati ostvarivanja nacionalnih tj. etničkih političkih ciljeva strah i patnja, nesigurnost i obespravljenost, beda i razaranje, osakaćenost i smrt mnogih ljudi i da će ovakvo dalje insistiranje na tim ciljevima trajno uvećavati nesreću još većeg broja ljudi,
- da ovakve politike raspleta jugoslovenske krize trajno ugrožavaju pravo svakog čoveka na život, njegove slobode, jednakost, pravo na sreću i druga prava,
- da je svaki narod tj. etnicitet u jugoslovenskom prostoru predstavljao manjinu u odnosu na ukupno stanovništvo, a da je ovakvo ostvarivanje prava na narodno samoopredeljenje dovelo ne samo do raspada Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije nego i do ukidanja svake državne asocijacije na tom prostoru i tako lišilo sve ljude nekadašnjeg (jugoslovenskog) državljanstva, a time i svih ostalih prava koja bi im po tom osnovu na tom prostoru pripadala, pretvarajući ih u strance, čak i neprijateljske strance, i obespravljujući ih.

Nastojanje da se ova pitanja reše mirnim političkim sredstvima podrazumevaju podršku međunarodne zajednice, jer se pojedinci sami ne mogu u novostvorenim državama izboriti za ove osnovne slobode i prava koji bi im u njima zauvek bili prikraćeni.

POVELJA SLOBODA I PRAVA

Član 1.

Svaki državljanin nekadašnje SFR Jugoslavije (SFRJ) može steći status pripadnika međunarodno zaštićenog lica (u daljem tekstu: ovo lice) bez obzira na rasu, boju kože, pol, jezik, državljanstvo novostvorenih država na prostoru nekadašnje SFRJ (u daljem tekstu: novostvorena država), bez obzira na nacionalnu tj. etničku ili konfesionalnu pripadnost, uključujući i pripadnost ovim manjinama, bez obzira na političko ili svako drugo uve-renje, socijalno poreklo, obrazovanje, imovno stanje, rođenje, lična svojstva ili druge okolnosti, i jednak je u pravima i slobodama iz ove Povelje s državljanima novostvorenih država, te uživa jednaku zaštitu pred državnim organima tih država kao i njihovi državljani, i posebnu sudsku zaštitu svog pravnog statusa određenu ovom Poveljom.

Član 2.

Slobode i prava određene ovom Poveljom ne mogu se ovim licima odreći, umanjiti, otežati, uskratiti ili oduzeti, bez obzira da li su im unutrašnjim pravom novostvorenih država priznati i kako su regulisani.

Član 3.

Novostvorene države, EZ i OUN preduzimaju sve potrebne mere i jemče pravni status ovih lica utvrđen ovom Poveljom i obezbeđuju pravnu zaštitu u ostvarivanju njihovih sloboda i prava utvrđenih ovom Poveljom, a zajedno s KEBS-om i Savetom Evrope nadziru ostvarivanje tih sloboda i prava.

Član 4.

Ova lica uživaju na celom prostoru nekadašnje SFRJ punu slobodu kretanja ljudi i punu slobodu protoka ideja, roba i kapitala.

Član 5.

PRAVO NA DRŽAVLJANSTVO

Ova lica imaju pravo opcije za neko od državljanstava novostvorenih država bez obzira gde su se zatekla i bez obaveze iseljavanja.

Član 6.

SLOBODA KRETANJA I BORAVKA

Slobodu kretanja i boravka na teritoriji nekadašnje SFRJ ova lica ostvaruju bez ograničenja (npr. viza), samim posedovanjem jedinstveno obeležene putne isprave.

Sadržinu ovog posebnog, a za ova lica jedinstvenog, obeležja na putnim ispravama novostvorenih država određuje EZ.

Član 7.

SLOBODA NASTANJIVANJA

Slobodu nastanjivanja ova lica uživaju na prostoru nekadašnje SFRJ jednako kao i državljani novostvorenih država, bez ikakvih dodatnih dozvola, odobrenja, dažbina, taksa ili poreza.

Član 8.

SLOBODA KOMUNICIRANJA

Zajemčeni su sloboda i pravo poštanskog (pismom, pošiljkom, telefonom, telegramom, telefaksom i dr.) i komjuterskog komuniciranja na čitavom prostoru nekadašnje SFRJ i za njihovo ostvarivanje važe tarife u domaćem saobraćaju.

Novostvorene države su dužne da preduzimaju odgovarajuće tehničke i druge mere koje omogućavaju ostvarivanje ove slobode i prava, kao i da se uzdrže od svakog akta kojim bi se oni onemogućavali ili otežavali.

Član 9.

SLOBODA INFORMISANJA I MEDIJA

Jemči se slobodan protok ideja i informacija, a posebno dostupnost štampe i drugih sredstava javnog obaveštavanja, bez cenzure, na celom prostoru nekadašnje SFRJ.

Korišćenje sredstava javnog obaveštavanja za ova lica ne podleže nikakvim dodatnim dažbinama, posebnim tarifama, niti međunarodnom režimu.

Novostvorene države su dužne da ostvare neophodne tehničke i druge uslove za stalni protok radio i TV programa na celom prostoru nekadašnje SFRJ.

Član 10.

NAUČNA, KULTURNA I UMETNIČKA SLOBODA

Sloboda naučnog, kulturnog i umetničkog komuniciranja potpuno je jednaka ovoj slobodi državljana novostvorenih država i ne može biti otežana nikakvim dodatnim dozvolama, odobrenjima, taksama, porezima ili tarifama.

Jemči se dostupnost naučnih, kulturnih i umetničkih dela na čitavom prostoru nekadašnje SFRJ. Ova dela, bez obzira na svoje novo državno poreklo ili novo državljanstvo svojih autora ili držalaca, ne mogu biti predmet dodatnog oporezivanja i sl., niti imati status stranih naučnih, kulturnih i umetničkih dela.

Zaštita moralnih i materijalnih prava koja proističe iz naučnog, kulturnog, umetničkog, intelektualnog i drugog stvaralaštva je za ova lica na celom prostoru nekadašnje SFRJ potpuno jednaka zaštiti koju uživaju državljani novostvorenih država, a imovina i prihodi stečeni na osnovu ovih prava na podležu dvostrukom oporezivanju ili dažbinama.

Član 11.

PRAVO NA VOĐENJE JAVNIH POSLOVA

Ova lica ostvaruju pravo na vođenje javnih poslova (neposredno ili preko izabranih predstavnika) unutar novostvorenih država, prema novodobijenom državljanstvu i prebivalištu jednako kao i ostali građani tih država.

Član 12.

PRAVO NA PRIGOVOR SAVESTI

Ova lica imaju na celoj teritoriji nekadašnje SFRJ pravo na prigovor savesti na vojnu obavezu u miru i ratu, bez obzira da li prigovor savesti poznaje pravo novostvorene države.

U sukobima među novostvorenim državama ova lica ne podležu vojnoj ili civilnoj radnoj obavezi.

Ova lica ne mogu biti angažovana kao dobrovoljci, izuzev ako je bilo koja od novostvorenih država napadnuta od neke treće države.

Član 13.

PRAVO NA RAD

Svako ovo lice ima na prostoru nekadašnje SFRJ pravo na rad i druga prava po osnovu rada jednako kao državljani novostvorenih država i ne može biti tretirano kao stranac.

Ova lica imaju izvan novostvorene države čiji su državljani na čitavom prostoru nekadašnje SFRJ jednako pravo na rad u javnim službama kao i građani tih država. Ovo pravo im može biti ograničeno ili uskraćeno iz razloga dopustivih u demokratskom poretku samo u pogledu državnih službi.

Član 14.

PRAVO NA ZDRAVSTVENU ZAŠTITU

Svako ovo lice ima na celoj teritoriji nekadašnje SFRJ jednako pravo na zdravstvenu zaštitu, na lekarske usluge i lekarsku negu kao i državljani novostvorenih država.

Novostvorene države su dužne da u roku od godinu dana međusobnim ugovorima reše pitanje kompenzacije ovih troškova za ova zdravstveno osigurana lica.

Član 15.

PRAVO NA OBRAZOVANJE

Svako ovo lice ima pod jednakim uslovima kao i državljani novostvorenih država na celom prostoru nekadašnje SFRJ pravo na osnovno, srednje, više i visoko obrazovanje, na stručno usavršavanje, sticanje naučnih zvanja i osnivanje privatnih škola i učilišta.

Njihove diplome na ovom prostoru ne podležu nostrifikaciji.

Član 16.

SLOBODA PREDUZETNIŠTVA

Sloboda preduzetništva i slobodno kretanje rada, roba i kapitala ne može se za ova lica ni na kom delu prostora nekadašnje SFRJ ograničavati mimo ograničenja koja postoje za državljane novostvorenih država, niti se može otežavati dodadtnim dozvolama, odobrenjima, dažbinama, taksama, porezima i sl., niti podvoditi pod režim stranog preduzetništva, rada, roba i kapitala.

Član 17.

PRAVO SVOJINE

Ova lica stiču, opterećuju, otuđuju i gube pravo svojine i druga svojinska prava na čitavom prostoru nekadašnje SFRJ pod istim uslovima kao i državljani novostvorenih država.

Član 18.

PRAVO NASLEĐIVANJA

Svim ovim licima jemči se pravo nasleđivanja na čitavom prostoru nekadašnje SFRJ pod istim uslovima kao i državljanima novostvorenih država i bez dodatnih opterećenja, poreza, taksa, ili sl.

Član 19.

SLOBODA OD DVOSTRUKOG OPOREZIVANJA

Ova lica ne podležu dvostrukom oporezivanju od strane novostvorenih država.

Njihov rad, dela, robe i kapital, njihova svojina ili druga svojinska prava i njihovo nasleđe ne može biti predmet dvostrukog oporezivanja od strane novostvorenih država.

Za izbegavanje dvostrukog oporezivanja u ovim državama na njih se primenjuju pravila koja u ovoj materiji važe u OECD.

SLOBODE I PRAVA U EZ

Član 20.

Slobodu kretanja i boravka na teritoriji država-članica EZ ova lica ostvaruju bez ograničenja (npr. viza), samim posedovanjem jedinstveno obeležene putne isprave.

Uživanje drugih sloboda i prava ovih lica na teritorijaına država-članica EZ reguliše se posebnim aktom EZ.

Član 21.

Obezbeđenje sudske zaštite sloboda i prava po ovoj Povelji regulisano je Aktom o mehanizmima obezbeđenja slobode i prava iz Povelje sloboda i prava, koji se smatra sastavnim delom ove Povelje.

Povelja stupa na snagu odmah po postizanju saglasnosti novostvorenih država, EZ i OUN o njoj, a izjave o prihvatanju se deponuju kod Generalnog sekretara OUN.

Lica čiji je pravni status utvrđen ovom Poveljom ostvaruju slobode i prava iz Povelje momentom sticanja statusa međunarodno zaštićenog lica koji dokazuju posedovanjem jedinstveno obeležene putne isprave.

AKT O MEHANIZMIMA OBEZBEĐENJA SLOBODA I PRAVA IZ POVELJE SLOBODA I PRAVA

Član 1.

Za sporove lica čiji pravni status utvrđuje ova Povelja, o slobodama i pravima koje imaju po Povelji, nadležni su redovni sudovi novostvorenih država, a pošto se iscrpe svi unutrašnji tj. domaći pravni lekovi, nadležan je Posebni sud.

Član 2.

Svaka od novostvorenih država i Međunarodni sud pravde biraju po jednog sudiju za Poseban sud.

Kriterijume i postupak izbora sudija, kao i trajanje njihovog mandata utvrđuje Međunarodni sud pravde.

Sudija koga bira Međunarodni sud pravde je predsednik Posebnog suda.

Član 3.

Odluke Posebnog suda donose se većinom glasova, a u slučaju podeljenosti glasova odlučujući glas daje predsednik suda.

Član 4.

Presude Posebnog suda izvršne su na celoj teritoriji nekadašnje SFRJ.

Član 5.

Postupak pred Posebnim sudom i druga pravila vezana za njegov rad utvrđuje Međunarodni sud pravde posebnim Protokolom uz ovaj Akt.

Član 6.

Za sporove koji se tiču tumačenja Povelje u celosti je nadležan Međunarodni sud pravde.

NACRT POVELJE

O NEOPHODNOSTI DEMOKRATSKIH STANDARDA I MEHANIZAMA ZAŠTITE MANJINA U CENTRALNO-ISTOČNOJ EVROPI I NA BALKANU[1]

U vremenu nastojanja da se učvrsti demokratija, pitanje manjina jedno je od osnovnih merila napredovanja ka demokratiji. U uslovima krize, političkih sukoba, nestabilnosti i izuzetno naglih i dramatičnih promena kakve se i odvijaju širom Centralno-Istočne Evrope i na Balkanu, pitanje položaja i sudbine manjina ispoljava se, pre svega, kao pitanje sporova, latentnih ili otvorenih međuetničkih sukobljavanja;

Praksa manjinskog života u ovom delu Evrope obeležena je pritiscima, obespravljivanjima i sukobima. Manjine su posebno pogođene činjenicom da se odnosi među nacijama i etničkim manjinama uspostavljaju po modelu dominacije i asimilacije. Danas, dva procesa dodatno negativno utiču na položaj i budućnost manjina. Prvo je nepostojanje demokratskih institucija zaštite manjina i stihijnost u pristupanju ovom pitanju. Drugi je proces jačanja moći nacionalnih država, državnog centralizma, šovinizma, ksenofobije i rasizma;

Konferencija uočava da diskirminatorne politike prema manjinama izazivaju unutar ovih, a posebno kod njihovih političkih predstavnika (partije, savezi, udruženja, vođstva, itd.) nacionalizam i šovinizam. To jača podele i sukobe - pre svega unutar postojećih državnih granica, ali i tendencije otcepljenja i prisajedinjenja "matičnim državama", dakle i mogućih međudržavnih sukoba;

Konferencija konstatuje da jačanje nacionalizma i šovinizma onemogućava uspostavljanje demokratije i građanina kao nosioca suvereniteta i demok-

1) Helsinški Parlament građana, Evropski građanski centar za rešavanje konflikata, Forum za etničke odnose, Institut društvenih nauka i Otvoreni univerzitet iz Subotice organizovali su Evropsku konferenciju manjina. Konferencije ja, u Subotici, od 5. do 7. juna 1992. godine, raspravljala o manjinama i demokratiji. Tom prilikom je usvojen i ovaj Nacrt Povelje. Radni tim koji je sačinio Nacrt Povelje bio je: dr Dejan Janča, dr Dušan Janjić, dr Boško Kovačević, Sonja Licht, dr Konstantin Obradović i dr Tibor Varady.

ratske politike, ostvarivanje individualnih građanskih prava i sloboda, ali i kolektivnih prava. Zato Konferencija ukazuje na naglašenu potrebu da se, na svim nivoima - posebno na nacionalnom, subregionalnom i sveevropskom nivou - i u svim oblastima života - posebno u zakonodavnoj regulativi i u oblasti socijalnih i ekonomskih prava - pronađu i uspostave mehanizmi koji bi omogućili zaštitu kolektivnih i građanskih prava;

Konferencija je uverena da je prihvatljiva samo opcija suživota i saradnje na demokratskom i miroljubivom rešavanju problema manjina. Ova opcija nalaže utvrđivanje i zaštitu prava ljudi u manjinskom položaju. Svaka negativna diskriminacija mora biti isključena. Istovremeno, Konferencija, ukazuje da princip pozitivne diskriminacije manjina zahteva dalju i detaljnu razradu i primenu u regulisanju pitanja položaja i razvoja manjina. Upravo polazeći od ovog principa, Konferencija se zalaže za uspostavljanje evropskog kataloga (Povelje) minimuma prava, koja moraju biti garantovana svakoj manjini;

Bez izgradnje demokratskog društva, bez stabilne demokratske procedure i institucija, bez demokratske kulture nema ni stvarne zaštite prava čoveka a ni zaštite manjina. Bez uspostavljanja civilnog društva i sistema u kome će svaki pojedinac imati zagarantovana osnovna prava čoveka - onako kako su ona utvrđena u odgovarajućim međunarodnim ugovorima i saglasno standardima koje prihvata civilizovani svet - ne može biti govora o poštovanju i zaštiti prava manjina. Raznovrsne i razgranate građanske inicijative mogu imati izuzteno plodotvorno dejstvo na uspostavljanje ovakvog sistema, na miroljubivo i demokratsko rešavanje pitanja manjina i na izgradnju međusobnog poverenja i saradnje. Zato, Konferencija izjavljuje da je neophodno njihovo podsticanje;

Konferencija upozorava da ne postoji odgovarajući evropski sistem zaštite prava manjina. Izgradnja ovog sistema pretpostavlja da se na nacionalnom nivou unaprede standardi prava i mehanizmi zaštite manjina, kao i da se odgovarajuća regulativa izvede na subregionalnom i sveevropskom nivou. Unutar ovog, Konferencija posebno skreće pažnju na potrebu poštovanja prava manjina na samoorganizovanje, koje uključuje različite vidove samouprave, prava na političko predstavljanje, prava na slobodan i svestran razvoj kulture, nauke i obrazovanja; prava na upotrebu jezika i pisma; prava na svoje simbole i zastave, itd;

Konferencija ukazuje na važno mesto mehanizama međunarodnog nadzora i mirnog rešavanja sporova. Istovremeno, Konferencija ukazuje i na potrebu dogradnje politike Saveta Evrope u ovoj oblasti. Pri tome, posebni značaj mogla bi da ima Stalna konferencija Saveta Evrope o manjinama;

Obezbeđivanje stalne, otvorene i slobodne komunikacije između predstavnika manjina i vlasti država čiji su državljani - na nacionalnom nivou - i komunikacije ovih i predstavnika subregionalnih i regionalnih institucija na širem i evropskom nivou je neophodno. Ovakav sistem komuniciranja obezbeđuje razmenu iskustava o pitanju manjina i jačanju međusobnog poverenja. Zato, on u sebe uključuje i eksperte. Konferencija preporučuje da se razmotri mogućnost uspostavljanja, svuda gde to već nije učinjeno, odgovarajućih tela (saveta, odbora, stalnih ili privremenih konferencija), koja bi pratila poštovanje prava manjina, davala sugestije i pokretala inicijative. Konferencija ukazuje i na potrebu proučavanja prakse kao i na mogućnosti primene institucije ombudsmana u čijem bi se delokrugu nalazila i zaštita manjina;

Konferencija je ubeđena da je urgentna potreba da se stvori demokratski sistem kolektivne bezbednosti u Evropi koji će, između ostalog, garantovati nezavisnost i svestrani razvoj nacija, ali i prava nacionalnih manjina i jačati povezivanje i saradnju preko državnih granica.

REZIME

Od značaja za razumevanje identiteta Bosna i Hercegovina (BH), njene istorije, sadašnjosti i budućnosti jeste i njena etnička struktura. U BH ima svega oko dvadeset ali samo devet statistički relevantnih etničkih zajednica i grupa. Po tome je BH manje složena od nekih drugih delova bivše Jugoslavije, na primer od Srbije odnosno Vojvodine. Od nešto manje od četiri i po miliona stanovnika 43,7% su se u poslednjem popisu (31.mart 1991) izjasnili kao Muslimani, 31,3% kao Srbi, 17,3% kao Hrvati, a 5,5% kao Jugosloveni. Etnička slika BH je osobena i po tome što su Muslimani, Srbi i Hrvati zajedničkog slovenskog porekla. A dodatni faktor komplikovanja ove slike su Jugosloveni među kojima ima' ljudi koji po etničkom poreklu pripadaju i Srbima, Hrvatima i Muslimanima. Reč je dakle o tri relativno velike etničke grupe čiji odnosi su takvi da nijedna od njih ne čini ubedljivu većinu. Uz to, Srbi i Hrvati se prostorno oslanjaju na koncentraciju svoje etničke zajednice izvan BH u tzv matičnim republikama - Srbiji i Hrvatskoj. Muslimana ima i izvan BH, posebno su teritorijalno skoncetrisani u Srbiji (Sandžak). Dakle, u BH nema tzv. većinske nacije niti je BH matična država samo jedne od nacija. To uslovljava da je BH posebna i po tome što je podložna uticajima spolja.

Više od dva veka vodi se borba, pre svega između srpskih i hrvatskih političara, inetelektualaca a posebno istoričara i pesnika oko pitanja čija je Bosna i Hercegovina? Ovakve rasprave se, u pravilu, vode instrumentalizovanjem istorije a u službi dnevne politike pa i generalštabova.

U odgovoru na ovo pitanje trebalo bi da se uvaži da je osobeni identitet BH stariji i od srpske i od hrvatske i od muslimanske nacije da se čvrsto temelji i u faktorima povezivanja u oblasti kultura (pre svega jezika, tradicije i političke kulture), kontinuitetu državnopolitičkog razvoja itd. Dakle, BH jeste geografski pojam, ali on nije samo to. To je zemlja u kojoj su, tokom istorije, određene ljudske zajednice postepeno stvarale okvir za svoj zajednički ljudski život unutar sopstvene samostalne političke zajednice. Reč je, dakle, o samosvojnom i samobitnom identitetu i etnicitetu, o jednom društvu i jedinstvenom kulturnom prostoru.

Ono što analitičare najnovijih zbivanja u BH zbunjuje to je stepen etnifikacije svih političkih i društvenih pitanja i, posebno, brzina kojom je u bivšoj Jugoslaviji politička kriza prevedena u oružani sukob. Najopštije govoreći, to se desilo u periodu od dve i po godine. Unutar ovog perioda BiH je prošla kroz tri faze: raspad jednopartijske države, do kraja 1989. godine; uvođenje (kroz izbor), višestranačkog sistema 1990 - 1991. godine; građanski rat u Sloveniji i Hrvatskoj, od juna 1991. godine do otpočinjanja rata u BH, aprila 1992. godine.

Prelomna tačka bila je 1989. godina. Te godine definitivno je iscrpljena sva legitimacijska vrednost (samoupravnog) socijalizma i, do tada u BH vladajuće, formule zajedništva. Tada otvoreno nastupaju nacionalistička ideologija, homogenizacija i hegemonija. Svi politički, socijalni i drugi konflikti se, od tada, iskazuju isključivo u nacionalističkim terminima. Sve postojeće razlike i sva složenost BH zamenjuje se jednom jedinom stvarnošću: nacionalnim podelama i sukobima. I na kraju, nužno, i građanski rat poprima interetničke oblike.

Rat u BH je unutrašnji po sledećim karakteristikama: prvo, on je deo lanca koji se može označiti kao građanski rat u bivšoj Jugoslaviji i to oko pitanja secesije ili nasilnog održavanja unije, između federalnih struktura i Srbije i Crne Gore, s jedne i Slovenije a, zatim i Hrvatske, s druge strane; drugo, u BH to je rat između političkih i vojnih grupacija samih stanovnika BH koji imaju svoje uloge i u opštejugoslovenskom građanskom ratu, ali i osamostaljene interese i uloge u BH; treće, u pozadini ovog rata odvija se snažno socijalno i političko prestruktuiranje BH, i to: a) nastaju nove političke i socijalne elite; b) dešava se ubrzano socijalno raspadanje starog društva i nastajanje nove socijalne piramide na čije čelo izbijaju oni koji su vezani za novu političku elitu.

U BH kao i u svakom multietničkom ili segmentiranom pluralnom društvu, elite igraju najvažniju ulogu u uobličavanju i regulisanju političkih konflikata između različitih grupa koje žive u zajedničkoj državi. U tome je uloga inteligencije naročito važna. Ona je značajno pridonela i stvaranju nacionalističkih sukoba. Rukovođena najrazličitijim, često izuzetno uskim i sebičnim interesima, ona je kao nepolitička grupa, koja je ušla u politiku, dovela do tragičnih posledica, pre svega zloupotrebom instrumenata vlasti, politike i medija za realizaciju ideja kao što su ideje tzv. regionalizacije, kantonizacije ili zasebnih nacionalnih država. Međutim, intelektualna elita nije sama po sebi bila odlučujući faktor. U BH je, kao i u čitavoj bivšoj Jugoslaviji, ulazak i delovanje u institucijama, pre svega u partijama, vojsci, policiji i crkvi, bilo faktor koji odlučujuće utiče na mesto na lestvici moći kao i na razlikovanje i uobličavanje stavova elita i javnosti, posebno u

pogledu primarne privrženosti. Dejstvo ovog faktora je značajnije i od samog etničkog porekla odnosno etničkog sastava elite mada je i u ovom pogledu prisutan element razlikovanja i sukobljavanja. Sadašnja, tzv. nova elita BH nastala je kao amalgam od dela stare komunističke nomenklature, disidenata i nacionalističkih intelektualaca. Ova elita je kao i tzv. stara elita pupčanom vrpcom vezana za državu i naciju. To, pak, onemogućuje uspostavljanje vladavine prava. Nepostojanje vladavine prava sa svoje stra-ne podstiče arbitrarnost, subjektivizam i voluntarizam. Etnički princip ili nacionalni interes se, tako, javlja kao paravan za sveopšti rat svih protiv svih ili za postupno neometano ispoljavanje "Sacro egoisma" kako elite tako i moćnih socijalnih grupa. Zapravo, vladavina tzv. udruženog autorita-rizma, iz bivše Jugoslavije, u BH se raspala na pojedinačne neonacionalističke autoritarizme i prerasla u diktaturu haosa. To se dešava onda kada etnocentričnost stare, duž etničkih i kulturnih linija dubinski podeljene, elite prelazi u prevladajući državno-nacionalistički i šovinistički obrazac vladavine i kada ova elita definitivno napušta dotadašnji kompromis o tzv. nacionalnom ključu i sledi samo svoju dominaciju. Time ove elite postaju naposredan faktor nestabilnosti društva.

U stvarnosti politika ovih elita zasniva se na etničkim kriterijima i diskriminaciji. Tzv. tronacionalna koaliciona vladavina muslimanske Stranke demokratske akcije (SDA), Srpske demokratske stranke (SDS) i Hrvatske demokratske zajednice (HDZ) bila je složna samo u jednom: suprostavljanje i eliminisanje svake građanske i miroljubive opcije. Unutar koalicione vlasti u BH postojalo je i snažno nastojanje svake od koalcionih elita da za sebe totalizuje predstavljanje celine svoje nacije i da iz političke igre isključi i druge pronacionalne stranke. U biti, opšta odlika izbora i vladavine ovih lidera i elita je nacionalizam. Nacionalistička energija je poslužila ovoj eliti za uklanjanje suparničkih elita i za osvajanje vlasti ali nacionalistička vlast nije mogla da učini ništa da stabilizuje ma koji od (političkih, ekonomskih i drugih) aspekata stanja u BH. Zapravo, situacija je pogo-ršana do krajnjih granica - do građanskog rata. Pokazalo se da je formula tzv. trinacionalne vladavine - zasnovana na ideji o tri konstitutivna etniciteta i njihovom pravu da uspostavljaju, na etnosu zasnovanu, vlast na teritoriji gde data etnička zajednica predstavlja većinu - neuspešna.

Što se sadašnjeg stanja u BH tiče, može se reći da ona jeste međunarodno priznata ali da ona nema svoj puni unutrašnji a ni puni međunarodni subjektivitet. Što se tiče unutrašnjeg uređenja, to je, u stvarnosti, vladavina haosa, prekrajanje države, regija, naselja i porodica snagom oružja. Jednom rečju, BH je od sveta priznata ali ne i od u njoj postojećih paralelnih vlasti i od svih svojih građana.

Uostalom, BH je i međunarodno priznata ne zato što je u pravnom smislu bila država, već zato što je bila slaba i što se raspadala, a Evropska zajednica (EZ) nije imala drugog načina da je podupre. No, i pored toga, stoji tvrdnja da su EZ i Sjedinjene američke države u priznavanju BH trebale da pristupe drugačije. Zapravo, sredstva su bila kontraproduktivna.

Već se nazire kako će izgledati budućnost BH pod vladavinom tih nacionalista koji jedino misle o teritorijama i o podeli sve imovine i svih poslova po nacionalnoj liniji. Međutim, BH ne bi trebalo žrtvovati zarad formule kojom se ne postiže ništa više do nestabilna i kratkotrajna primirja između zaraćenih nacionalnih stranaka u okviru konferencije EZ. Bilo koje rešenje da se primeni, ono mora da počiva na realnosti postojanja ove dve BH. Bilo koje rešenje koje se isključivo temelji na nagodbi samo sa jednom stranom ove jednačine osuđeno je na propast.

BH i dalje treba međunarodnu pomoć, ali ova pomoć, međutim, ne bi smela da po svemu prati liniju unutrašnjih svrstavanja. Međunarodna zajednica bi trebalo da bude posrednik za uspostavljanje prekida rata; stabilizovanje mira; izgradnje interetničkog poverenja i medijacije u rešavanju konflikata a ne jedna od strana u sukobu. To zahteva izgradnju celovite strategije miroljubivog i demokratskog rešavanja političkih, socijalnih, ekonomskih, kulturnih i etničkih problema BH.

Ostvarivanje takve strategije učinilo bi da budućnost BH, gledano dugoročno, bude u znaku nekoliko procesa (faza), koje vremenski mogu ići i simultano: Prva faza je u znaku procesa održavanja mira (peace-keeping) koji će, najverovatnije, morati da uključi i mere iz procesa uspostavljanja mira (peace-making). Dakle, i vojno angažovanje snaga OUN u neutralisanju pojedinih formacija, teške artiljerije, raketnih sistema i slično; Sledeća faza je faza izgradnje mira (peace - building) unutar koje je, takođe, izuzetno važno angažovanje međunarodne zajednice, i treća je faza rešavanja konflikata (conflict - resolution). U biti, reč je o uspostavljanju novog poretka održavanja mira i sporazumevanja; demilitarizacija i razvoj zajedničke bezbednosti; demokratizacija i dugoročna izgradnja socijalne pravde i iznad svega nove političke kulture i razvijenih građanskih inicijativa. U političkoj sferi to je, zapravo, uvođenje principa tzv. komplikovane demokratije, koja je najprimerenija pluralnom, multietničkom i multikonfesi-onalnom društvu kakvo je BH. Jedan od nužnih koraka u tom pravcu je uspostavljanje civilnog društva i demokratske javnosti. To nalaže i organi-zovanu podršku unutrašnjim organima, političkim strankama i pokretima; građanskim grupama i inicijativama, koje mogu da učestvuju u moderni-zaciji BH i u uspostavljanju demokratije u njoj. Pri tome se moraju uvažiti dve, možda i protivurečne, stvari: prvo, jedan od bitnih uslova za demok-

ratski razvoj i za tržišnu ekonomiju u BH, kao i širom Balkana, jeste formiranje relativno nezavisne političke i ekonomske elite; drugo, za sada, nema značajnijeg dela javnog mnjenja i političke strukture koja bi podržala modernizaciju i, na demokratskoj i miroljubivoj osnovi, državnu reorganizaciju BH. Zapravo, u dubljem sloju, nužna je sveobuhvatna i radikalna reforma ekonomske, političke, državnopravne i kulturne sfere BiH. Najopštije rečeno, na ekonomskom planu reč je o nužnosti prelaska s državne (komandne) na tržišnu ekonomiju i na slobodu konkurencije i komunikacija. Deo ovog procesa je jačanje privatne svojine i preduzetništva; izgradnja slobodne tržišne ekonomije i, na toj osnovi, otvorenog društva. Dakle, potrebno je da se, uz učešće, pomoć i kontrolu međunarodne zajednice koncipira i ostvari odgovarajuća strategija ekonomskog prestruktuiranja BH. Ova strategija bi trebalo da bude usmerena ka podsti-canju izmene sadašnje socijalne strukture i posebno sadašnje privredne i političke elite i to podržavanjem i jačanjem novih socijalnih slojeva, posebno preduzetničkih i intelektualnih grupa.

Iz ovog sledi da bi buduća izgradnja BH morala da ide u pravcu demokratske nacije - države koja uvažava evropske integracione standarde; postojanje unutrašnjih (etničkih) razlika i podela kao i volju građanina. No, sigurno je da u uslovima sadašnjeg šovinističkog sukoba i rata, BH nema nikakve izglede da se konstituiše kao građanska nacija - država. Rečju, za sada nema osnova ni za uspostavljanje jednog iole civilizovanog političkog stanja. Zato, izlazak iz stanja vladavine haosa podrazumeva, pre svega, prekid rata ali i mnoge druge stvari među kojima je i stvaranje države koja može da funkcioniše; podrška i promocija građanskog koncepta i uspostavljanje vladavine prava.

Napomene istraživačkog tima

Ova knjiga sadrži izveštaj o stanju u Bosni i Hercegovini (BH), naročito o procesima koji su doveli do građanskog rata kao ideje, koncepcije i modele pomoću kojih se može iz sadašnjeg građanskog rata preći u stanje relativne stabilnosti i mira. Izveštaj je nastao kao rezultat istraživačkog rada u okviru projekta Foruma za etničke odnose: "Bosna i Hercegovina 1989 - 1992: Od višepartijskog šovinizma, preko građanskog rata do demokratske koegzistencije (Osnovni uzroci i karakteristike sadašnjeg stanja i moguće opcije za budućnost)" i projekta Instituta za društvene nauke (Centar za politikološka istraživanja i javno mnjenje i Centar za sociološka istraživanja) iz Beograda: "Nastanak parlamentiraizma u zemljama Istočne Evrope i u Jugoslaviji".

U radu na Projektu angažovani su sledeći autori: dr Srđan Bogosavljević, profesor Fakulteta organizacionih nauka i direktor Instituta za statistiku Saveznog zavoda za statistiku iz Beograda; dr Vladimir Goati, naučni savetnik Centra za politikološka istraživanja i javno mnjenje Instituta društvenih nauka iz Beograda; dr Zdravko Grebo, profesor Pravnog fakulteta u Sarajevu i koordinator Projekta; mr Jasminka Hasanbegović, asistent Pravnog fakulteta u Beogradu; dr Dušan Janjić, viši naučni saradnik Centra za sociološka istraživanja Instituta društvenih nauka iz Beograda, koordinator Foruma za etničke odnose i Projekta, kao i redaktor izdanja Izveštaja na srpskom jeziku; dr Branislava Jojić, profesor Pravnog fakulteta u Kragujevcu; dr Zoran Slavujević, viši naučni saradnik Instituta za novinarstvo iz Beograda; dr Poul Shoup, profesor Univerziteta u Virdžiniji, Sjedinjene američke države i redaktor engleskog/američkog izdanja Izveštaja.

Projekat i Izveštaj su nastali u okviru nastojanja Foruma za etničke odnose da doprinesu prekidu krvavog građanskog rata u BH, kao i na čitavom prostoru bivše Jugoslavije. Pri tome, Forum se rukovodio sledećom osnovnom idejom: u poplavi raznih informacija i dezinformacija, unutar atmosfere preopterećene emocijama i iracionalnošću, stvari mira i istine najbolje

se služi sabiranjem podataka i racionalnim odnosom prema njima. Takođe, namera Foruma je i da naznači načela i elemente strategije tzv. građanske opcije.

Osnovni podsticaj za rad na Projektu i Izveštaju pružile su brojne mirovne inicijative među kojima se izdvaja Građanska konferencija o miru Helsinškog parlamenta građana. U zajedničkom uverenju da bez nove kulture i bez razgranate mreže građanskih inicijativa nema ni zaustavljanja rata a ni suzbijanja šovinizma, Forum i Helsinški parlament građana će Izveštaj i aktivnosti povodom njega ugraditi u mirovne aktivnosti Helsinškog parlamenta građana.

Iskreno i argumenatovano obrazloženo uverenje kolege Paul Shoupa da su javnosti potrebne objektivne informacije i alternativne (nešovinističke) strategije, te da bi Izveštaj mogao da bude od koristi za zadovoljavanje te potrebe, motivisalo je istraživački tim i Forum da istraju u radu na Projektu i Izveštaju. Izveštaj je sačinjen i zahvaljujući kolegijalnoj i ničim uslovljenoj podršci od strane IREX,. Project on Ethnic Relations (PER), Princiton, NJ, USA i izvršnog direktora IREX-a profesora Allen Kassof-a. Zbog toga im istraživački tim i Forum izražavaju svoju zahvalnost. Takođe, Istra-živački tim i Forum zahvaljuju se i kolegama: dr Dejanu Janči, profesoru Pravnog fakulteta iz Novog Sada; dr Bošku Kovačeviću, izvršnom direktoru Evropskog građanskog centra za rešavanje konflikata iz Subotice; Sonji Licht, kopredsedniku Helsinškog parlamenta građana i dr Konstantinu Obradoviću, profesoru Pravnog fakulteta u Beogradu i naučnom savetniku Instituta za međunarodnu politiku i privredu iz Beograda. Nacrt Povelje o neophodnosti demokratskih standarda i mehanizama zaštite manjina u Srednje-Istočnoj Evropi i na Balkanu i njihovo je delo.

Beograd, 12.08.1992. godine

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

316.48(497.15)"19"(082)
323(497.15)"19"(082)
323.1(497.15)"19"(082)

BOSNA i Hercegovina između rata i mira / Srđan Bogosavljević... [et al.] ; [ilustracije Aleksandar Ćirić]. - Reprint izd. - Beograd : Forum za etničke odnose, 2019 (Beograd : Interprint). - 187 str. : ilustr. ; 21 cm

Tiraž 100. - Napomene i bibliografske reference uz tekst.

ISBN 978-86-7956-132-9

1. Богосављевић, Срђан, 1950- [аутор] 2. Ћирић, Александар [илустратор] 3. Лихт, соња, 1947- [аутор]
а) Национално питање -- Босна и Херцеговина -- Зборници б) Друштвена криза -- Босна и Херцеговина -- 20в -- Зборници в) Босна и Херцеговина -- Политичке прилике -- 20в -- Зборници

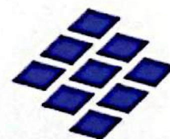
COBISS.SR-ID 276377356

Tokom 2018. godine i povodom 20 godina od NATO vojne intervencije protiv SR Jugoslavije (1999. godine) mnogi političari, njima bliski „analitičari" i mediji u Srbiji i širom bivše Jugoslavije nametnuli su javnosti pitanje: Da li je rat završen?

Objavljivanje reprint izdanja zbornika radova publikacije „*Bosna i Hercegovina između rata i mira*" Forum za etničke odnose nastoji da doprinese odgovoru na ovo pitanje.

Ova „knjiga mira", kako ju je u predgovoru nazvala Sonja Liht, prvi put objavljena je 15. oktobra 1992. godine. Tokom 1993. godine prevedena je na engleski i španski jezik.

Dr Dušan Janjić

FORUM ZA ETNIČKE ODNOS

ISBN 978-86-7956-132-9

www.hedu.biz